

337
A

SAMVIRKE

TEORETISK ANALYSE

Referat av professor Aresvik's
forelesninger i landbruksøkonomi
vårsemestret 1952.

Ten shter R. Mork

334
A

Med vennlig hilsen
fra forfatteren.

SAMVIRKE

TEORETISK ANALYSE

Referat av professor Aresvik's
forelesninger i landbruksøkonomi
vårsemestret 1952.

F O R O R D.

Det er under tvil en har gått til stensilering av dette referat av forelesningene i samvirke vårsemestret 1952. En har ikke hatt tid til før forelesningene å gjennomarbeide stoffet så grundig og systematisk som ønskelig kunne være. Videre har en hatt svært kort tid til å se gjennom referatet, som ikke alltid var særlig vellykket. Jeg håper likevel at referatet vil lette arbeidet for studentene.

Opptrykkingen før eksamen har bare vært mulig ved forenede anstrengelser og mye overtidsarbeid fra instituttets to kontordamer, fruene Margot Rypestøl og Unni Haukali, assistent Hans Haga, som har lest korrektur, og undertegnede. De tre nevnte har ytet verdifull hjelp som jeg herved vil takke dem for.

Vollebekk 20. mars 1952.

Oddvar Aresvik.

Innholdsfortegnelse.

	Side
ØKONOMISK-TEORETISK ANALYSE AV SAMVIRKET	1
I. Tidligere behandling av samvirke i litteraturen	1
A. Generell oversikt	1
B. Den tradisjonelle sosialreformatoriske retning	3
C. Den beskrivende retning	5
D. Den teoretiske retning	8
E. Prøver på hva som er sant samvirke	11
II. Problemstilling og definisjon av grunnbegreper..	13
A. Generell oversikt over metodespørsmål og problemstilling	13
B. Begrepene foretak og økonomisk enhet	18
III. Er samvirkelagene foretak ?	23
A. Er samvirkelag uten andelskapital og som yter tjenestene til selvkost, foretak ?	23
B. Er samvirkelag med andelskapital og som yter tjenestene til selvkost, foretak ?	26
1. Generell oversikt	26
2. Begrepet kollektivt foretak	27
3. Begrepet kollektivt entreprenør eller driftsherre	28
4. Samvirkelag etter Rochdale-mønstret med andelskapital har ikke kollektiv drifts- herre	30
5. Begrepet driftsherreinntekt	30
6. Renten på andelskapitalen i samvirkelag er ikke driftsherreinntekt eller utbytte i vanlig forstand	32
7. Andelskapitalen i et samvirkelag etter Rochdale-mønstret er ikke driftsherre- kapital	33
8. Sammendrag	35

IV. Samvirkelag er aggregater eller sammen- slutninger av økonomiske enheter (foretak eller husholdninger)	36
A. Økonomisk integrasjon eller sammenslutning..	36
1. Generell oversikt	36
2. Hovedlinjer for økonomisk integrasjon eller sammenslutning	38
a. Ekspansjon av økonomiske enheter	38
b. Fusjoner av økonomiske enheter	38
c. Koordinering av ulike slags virksom- het som tidligere har vært drevet av flere forskjellige enheter, men slik at disse enheter beholder sin økonom- iske individualitet	39
3. Aggregater av økonomiske fraksjoner	40
a. Sammenslutninger av driftsherrer	40
b. Sammenslutninger av andre deltakere i de økonomiske enheter	41
4. Aggregater av økonomiske enheter	42
B. Teorien om samvirkelagene som aggregater av økonomiske enheter sett i relasjon til sam- virkets praksis	45
1. Samvirkelag som ikke er egne retts- subjekter	45
2. Samvirkelag som er egne rettsssubjekter ..	48
3. Foretak og tekniske anlegg	51
4. Samvirkelag som underavdeling av de til- sluttede økonomiske enheter	54
C. Teorien om samvirkelagene som aggregater av økonomiske enheter sett i relasjon til de såkalte "samvirkeprinsipper".....	59
1. Generell oversikt	59
2. Begrensning av det antall andeler som det enkelte medlem kan ha	64
3. Fast rente på kapitalen	65
4. Utbytte i forhold til deltakelsen	66

	Side
5. Et medlem en stemme	67
6. Prinsippet om åpent medlemskap	75
7. Konklusjon om de såkalte samvirke- prinsipper	78
8. Merknader til opprinnelsen om de såkalte samvirkeprinsipper	79
D. Såkalte uekte samvirkelag	80
E. Det fullstendige foretakssamvirke	85
V. Konklusjon	94
NOTATER TIL EN TEORETISK ANALYSE AV SAMVIRKE UT FRA ANDRE SYNSPUNKTER	
I. Analyse ut fra et etisk synspunkt	97
II. Analyse av samvirke sett fra et politisk- vitenskapelig synspunkt	99
III. Analyse av samvirke ut fra et sosiologisk synspunkt	109
IV. Merknader om samvirke ut fra et juridisk synspunkt	115
Utkast til en del standardbegreper for samvirket....	126

.....
.....
..

Rettelser.

Side	4	linje	12	ovenfra:	Skal stå:	- om dette virkelig er tilfelle. -
"	7	"	15	nedenfra:	" "	- samme hvilket av disse -
"	8	"	10	ovenfra:	" "	- "Samvirke og samfunn" -
"	9	"	14	nedenfra:	" "	- Der Begriff der Productivegenossenschaft (Utydelig trykk i noen eksemplarer)
"	9	"	3 og 2	" :	" "	- husholdningssamvirkelaget -
"	10	"	6	ovenfra :	" "	- vanskelig å skape levedyktige -
"	11	"	3	" :	" "	"Economic Theory of Cooperation".
"	13	"	10	" :	" "	- bygd -
"	29	"	19	nedenfra:	Ikke komma etter	"prinsippet"
"	29	"	2 og 1	" :	Linjene skulle vært ført helt ut til	margen.
"	30	"	10	ovenfra :	Skal stå:	- fortjene å bli kalt et -
"	34	"	11	nedenfra:	" "	: En kan derfor betrakte andelseierne
"	35	"	7	" :	" "	- som "kapitalutbytte", representerer -
"	42	"	3	ovenfra :	" "	- lønsspørsmålene og arbeidsvilkårene ellers. Nytt avsnitt skal begynne etter denne setningen.
"	42	"	10	" :	" "	- eller av andre deltakere -
"	49	"	16	" :	" "	- og uten å være -
"	52	"	18	nedenfra:	" "	- utbytte og tap ved f.eks. -
"	54	"	11	ovenfra :	" "	- også når flere økonomiske -
"	80	"	9	nedenfra:	" "	Punkt b, at alle -
"	93	"	4	ovenfra :	" "	- skulle dog til fulle -
"	95	"	17	nedenfra:	" "	- "fortjeneste" -
"	96	"	8	ovenfra :	" "	- homogene enheter, -
"	96	"	16	" :	" "	- uendelig i sin mangfoldighet -
"	96	"	19	nedenfra:	" "	- "uekte samvirkelag" -
"	96	"	5	" :	" "	- funksjoner til -
"	97	"	11	" :	" "	- for å oppnå visse -
"	99	"	17/18	ovenfra:	" "	- en regel eller et prinsipp -
"	101	"	14	nedenfra:	" "	- at i Europa, særlig i Norden -
"	101	"	12	" :	" "	- samfunnsform, at dette er -
"	101	"	7	" :	" "	- samfunn, er at -
"	105	"	7	ovenfra :	" "	- dette punkt, er spørsmålet -
"	105	"	17	nedenfra:	" "	- jordbruksvarer -
"	106	"	9	ovenfra :	" "	- det var påkrevd, er den beste.
"	108	"	10	" :	" "	Husholdningssamvirket (istedenfor forbruks:
"	109	"	13	" :	" "	- for aggregater av store enheter - (Utydelig trykk)
"	111	"	5	nedenfra:	" "	- er jo at samvirket i -
"	121	"	1	ovenfra :	" "	- av meierier, betyr -
"	123	"	3	" :	" "	- at den opplagte nettoformue -
"	123	"	4	nedenfra:	" "	- opp overskottet, er forsvunnet.

ØKONOMISK-TEORETISK ANALYSE AV SAMVIRKET.

I. Tidligere behandling av samvirke i litteraturen.

A. Generell oversikt.

Når en ser på hvordan samvirket er behandlet i litteraturen tidligere, så slår det en at det er blitt behandlet med svært stor ærbødighet, og at det er mere følelsesmessige forhold som har gjort seg gjeldende enn egentlig kritisk analyse. Størparten av litteraturen er mere beskrivende, og denne beskrivelsen har også foregått i svært ærbødige former. Selv om en ser på den behandling som kjente sosialøkonomer har gitt av samvirket, så finner en noe av den samme følelsesmessige innstilling. Alfred Marshall, den store engelske økonom som behandler samvirket i et av sine store veker, peker på samvirkets store betydning og går ellers svært lett over det. En kjent fransk professor Gide, som har arbeidet mye med samvirket, ofret stort sett sine krefter til å propagandere for samvirket på grunnlag av en temmelig tåket filosofi. Den kjente tyske professor Oppenheimer interesserte seg først og fremst for visse sider av produksjonssamvirket. Og enda mere merkes denne ærbødige innstilling når en leser hva professor Tugan Baranovsky skriver om samvirket. Han nøler ikke engang for å skille mellom samvirkets dødelige legeme og samvirkets udødelige sjel. Typisk også for økonomenes behandling av samvirket er altså denne følelsesmessige innstilling. Stort sett bygger de bare på de gjengse meninger om samvirket selv om disse kan være svært villedende og misvisende. En slik følelsesmessig og tradisjonell innstilling overfor samvirket kan en si har vært hovedregelen ved behandlingen av samvirket i litteraturen her i Europa.

Når det gjelder de amerikanske økonomers behandling av samvirket, så har ikke de den samme tradisjonelle innstilling. De har en mere ubundet, fri og kritisk innstilling; men typisk for amerikanernes behandling er at de stort sett har behandlet mere den forretningsmessige effektivitet av de ulike samvirkeformer og samvirkeorganisasjoner.

Det er klart at ingen av disse to måter å behandle samvirket på kan klarlegge den økonomiske karakter av samvirket. En slik behandling kan ikke kaste lys over det som virkelig karakteriserer samvirkets struktur og over samvirkets funksjonelle særdrag. Om en går igjennom litteraturen som foreligger både fra Europa og Amerika, så finner en ikke engang en klar definisjon av hva samvirket er for noe. Dette ble også innrømmet på et stort møte av samvirkefolk i Amerika i midten av 20-årene.

Mengden av litteratur når det gjelder samvirket er meget stor, og den eldste er allerede over et århundre gammel. Det er selvfølgelig gitt mange svar på hva samvirket er. Som regel har de fleste forfattere som har behandlet samvirket, også kommet inn på dette mere definisjonsmessige problem. Men hvis en ser på disse forskjellige definisjonene, stiller opp en liste over dem f.eks., så vil det vise seg at mange av dem er uten noe bestemt innhold, andre motsier hverandre eller til og med utelukker hverandre.

Samvirket er av meget stor både teoretisk og praktisk interesse. Det som gjør at det er så interessant ut fra et teoretisk standpunkt, er først og fremst at det er en økonomisk form som skiller seg ut fra de øvrige økonomiske former. Samvirkebevegelsen har også meget stor praktisk betydning. En finner antakelig i verden som helhet mellom $\frac{1}{2}$ og 1 mill. samvirkeorganer av forskjellig størrelse. Og samvirkebevegelsen fortsetter fremdeles å vokse, i mange tilfelle med stor hastighet. Det er videre av stor interesse å merke seg at i enkelte land har samvirket gitt svært gode resultater, mens i andre land har det vært omvendt. Videre settes det store forhåpninger til samvirket framover. Det er en alminnelig oppfatning at samvirket vil få større og større betydning.

Når en ser på den litteratur som foreligger, så kan den stort sett inndeles i tre forskjellige hovedtyper. Det er for det første den tradisjonelle sosialreformatoriske retning hvor samvirket først og fremst behandles ut fra et sosiologisk synspunkt som et middel til å forbedre de sosiale forhold for de befolkningsgrupper som er økonomisk dårligst stilt. For det annet har en den beskrivende retning. Den litteratur som faller innenfor denne gruppe består altså i beskrivelse av samvirkeorgan-

isasjonenes oppkomst, utvikling og deres organisatoriske forhold. For det tredje har en den teoretiske retning. Innenfor denne retning skulle en altså vente å finne teoretiske analyser av samvirket. Denne retning er imidlertid temmelig tynt representert.

De vanskeligheter som har gjort at det har vært så liten framgang i den mere vitenskapelige analyse av samvirket, kan en også stort sett samle i tre punkter. For det første må en være merksam på at samvirket er en ganske ny bevegelse. Bevegelsen befinner seg enda på mange måter på "fosterstadiet". Det oppstår også stadig nye former av samvirket, og de eldre former får stadig nye særdrag. For det annet har en det forhold at den del av den vitenskapelige økonomi som samvirket nærmest kommer inn under, nemlig studiet av de ulike økonomiske former, er svært lite utviklet. Det merker en også ved at mange av de begreper som økonomien opererer med innenfor dette området, er svært dårlig definert. Det foreligger ikke noen standardterminologi som de ulike forfattere føler seg bundet av. Derfor vil en ofte finne at begreper som f.eks. foretak, økonomisk enhet o.l. vil kunne ha ulike betydninger hos ulike forfattere. En finner altså det samme for andre begreper som for begrepet samvirke, at det ofte er uklare definisjoner. Dette forhold gjør det vanskelig å få en klar analyse av samvirkets økonomisk-teoretiske innhold. For det tredje har en det forhold at samvirket har det ved seg at det berører ulike sosiale grupper, og det har øvet stor tiltrekning på politikernes aktivitet, og har ofte vært gjenstand for en utstrakt politisk betont propaganda. Disse tre forhold er forklaringen på den egenartede form av litteraturen om samvirket og at det stort sett mangler en klar teoretisk analyse.

B. Den tradisjonelle sosialreformatoriske retning.

En skal først si noe nærmere om den tradisjonelle sosialreformatoriske retning innenfor litteraturen om samvirket. Denne retning har sterke tradisjoner her i Europa og har ført til en slags ortodoksi når det gjelder behandlingen av samvirket. Den kan føres tilbake til den kjente engelskmann Robert Owen, og har senere vært styrket f.eks. av de "kristne sosialister" i England

med ekteparet Webb i spissen, og ellers av professor Gide i Frankrike som representerte en egen retning innenfor samvirkebevegelsen. Denne tradisjonelle og ortodokse behandling av samvirket har ført til en slags dyrking av de opprinnelige såkalte samvirkeprinsipper, slik at disse behandles, nær sagt, som et evige og almengyldige sannheter som ikke gjøres til gjenstand for kritisk drøfting.

Det kan ha sin interesse å se litt på hvordan denne tradisjonelle innstilling til samvirket startet, og en skal se litt på arbeidet til Robert Owen. De aller fleste som behandler samvirket betrakter ham som en slags far for samvirket. Spørsmålet er om dette virkelig tilfelle? Og det viser seg da når en begynner å studere litt den litteratur som foreligger fra hans hånd, - og de opptegetninger som foreligger fra hans tid - at det er tvilsomt om det er riktig. Owen var en meget smart og flink forretningsmann som samtidig hadde meget store sosiale interesser, og han drømte om å skape et nytt samfunn ved å skape mindre selvforsynte kommunistiske enheter, hvor alle arbeidet sammen for å dekke de felles behov. Allerede her kan en jo merke seg at det må foreligge en helt forskjellig problemstilling og et helt forskjellig syn fra det som samvirket representerer. Videre finner en at Owen selv tar klar avstand fra samvirket. Han har selv skrevet etter at han reiste gjennom et av de steder hvor han hadde prøvd å få i stand en selvforsynt kommunistisk enhet, at det nå er på høy tid at det blir gjort slutt på den oppfatning at hans sosiale system har noe med det såkalte samvirke å gjøre. En kan jo da spørre seg selv hva det er som har gjort at likevel Owen er blitt satt opp som samvirkebevegelsens far. Forklaringen er kanskje ganske enkel, nemlig det at han var en mann med sterke sosialreformatoriske interesser. De senere forfattere som har behandlet samvirket, har som regel også vært folk som har behandlet samvirket ut fra dette sosialreformatoriske syn og nettopp ønsket å gi det utseende av at samvirket helt fra starten av først og fremst har vært en sosialreformatorisk bevegelse. Et typisk eksempel på en slik innstilling finner en også hos ekteparet Webb. I sin behandling av samvirket har de bare tatt med forbrukersamvirket, idet de sier at ved samvirke bør en utelukkende forstå forbrukersamvirket som har det mål å erstatte den kapitalistiske omsetning av varer og tjenester drevet av profitt-

hensyn med en samvirkemessig omsetning. Når disse to begrenser seg til å behandle forbrukersamvirket, så er det altså ut fra det sosialreformatoriske syn. De behandler bare former som tar sikte på å erstatte eller overflødiggjøre visse grener av den kapitalistiske økonomi. De tar ikke sikte på å klarlegge den økonomiske natur og de spesielle økonomiske særdrag av samvirket. Det kan slås fast med en gang at om en skal kunne gi en teoretisk analyse av samvirket, så må et av de første krav være at en holder utenfor enhver følelsmessig innstilling og enhver vurdering ut fra sosialpolitiske eller rent politiske synspunkter. En vurdering av samvirket enten det er ut fra et sosialreformatorisk syn, et sosialistisk politisk syn, et moralfilosofisk syn eller fra andre synspunkter, må holdes klart atskilt fra den teoretiske analyse.

Om en ser på den litteratur som foreligger i Norge, finner en også her mye litteratur som nærmest faller inn under den sosialreformatoriske retning. En kan f.eks. nevne en bok av Røhne "Samvirket som økonomisk driftssystem". Den faller i hvert fall stort sett innenfor denne gruppe ved at den har en klar propagandistisk tendens og ser samvirkets hovedoppgave nettopp i å kunne være et middel til å reformere samfunnet. Og bortsett fra bøkene så vil også behandlingen av samvirket i litteraturen ellers - i tidsskrifter og aviser - her i Norge stort sett falle innenfor denne gruppe, altså den tradisjonelle sosialreformatoriske retning.

C. Den beskrivende retning.

Den beskrivende del av litteraturen utgjør storparten av litteraturen om samvirket. Ved siden av at det her gis en beskrivelse av samvirkeorganisasjonene, forsøker forfatterne også som regel å trekke fram det som karakteriserer samvirket, og å stille opp visse regler for hva som er typisk for samvirket. Men svakheten er ofte at forfatterne bare tar for seg en del av samvirkeformene f.eks. forbrukersamvirket. De konklusjoner en kan trekke ut fra en mere beskrivende gjennomgåelse av visse bestemte former, har jo svært liten almen gyldighet. For det annet så har en det forhold at samvirket er kaleidoskopisk. Det har en uendelighet av former og det oppstår stadig nye former. Derfor er det en

nesten håpløs oppgave å gi en fullstendig og altomfattende beskrivelse av samvirket. Og den ville i alle tilfelle være foreldet neste år. Det ville^{da} sikkert være kommet noen nye former, eller de allerede bestående institusjoner hadde tatt opp nye ting og fått nye særdrag. Nyttens av en rent beskrivende framstilling vil derfor i alle tilfeller være begrenset. For det tredje har en det forhold at det er ikke én bestemt eller noen få struktur- eller funksjonelle særdrag ved samvirket som kan tenkes å gi løsningen på spørsmålet hva samvirket er ut fra et økonomisk-teoretisk synspunkt. Om en ser på litteraturen, finner en at selv de særdrag som er alminnelig trukket fram av de som har gitt en beskrivende framstilling av samvirket og særdrag som en finner igjen inntatt i lovgivning etc., ofte varierer svært mye fra det ene tilfelle til det andre. Det er ofte helt motsatte særdrag som de ulike personer trekker fram. F.eks. fremhever de som først og fremst tar sitt utgangspunkt i det sosialreformatoriske opplegg, at en av samvirkets oppgaver er å eliminere profitten eller fortjenesten. Men hvis en går til samvirket i jordbruket må en innrømme at nettopp jordbrukssamvirkets oppgave er å øke fortjenesten for gardbrukerne. Dette forholdet ble også innrømmet av ekteparet Webb, og de valgte derfor å definere samvirke slik at det såkalte "produsentsamvirke" falt utenfor. Videre har en prinsippet om at et medlem skal ha en stemme. Dette er svært ofte trukket fram som et avgjørende bevis på om en virkelig har et samvirkefor seg eller ikke. Men i praksis finner en mange samvirkefor seg som ikke har denne regel, men som har proporsjonal stemmerett for å bruke det uttrykket. Stemmeretten er altså gradert etter deltakelsen i virksomheten. Ofte vil dette være svært naturlig, og enkelte forfattere hevder at det virkelige samvirkemessige prinsipp er proporsjonal stemmerett og ikke regelen om at et medlem er en stemme. En kan altså finne motsigelser på dette området. En annen regel er at medlemskapet skal være åpent. Men i praksis finner en mange samvirkefor seg som ikke har denne regel og hvor det også er umulig å ha den. En kan f.eks. tenke seg et samvirkemessig vanningsanlegg hvor vann-tilgangen er begrenset. Når de har fått så mange medlemmer at de bruker opp alt vannet som de har tilgang på i sitt reservoar, så er det jo klart at de ikke kan ta opp noen flere medlemmer. Men derfor kan en jo ikke uten videre si at denne sammenslutning- en følger ikke prinsippet om åpent medlemskap, ergo kan det ikke

være samvirkelag. Men det måtte være slutningen hvis en fulgte prøver som var stilt opp av mange forfattere. Disse eksempler viser jo bare hvor håpløst det er å ta for seg visse former for samvirke, finne de regler som følges i disse former og stille opp disse som prøver eller prinsipper som skal være avgjørende for enten en organisasjon er samvirkelag eller ikke. Det er klart at alle disse særdrag som her er nevnt, er mere ytre trekk og sier egentlig ikke noe om samvirkets dypere innhold. Videre er det jo en alminnelig oppfatning at samvirket først og fremst tar sikte på å forbedre kårerne for de dårligst stilte befolkningsgrupper. Det er til og med enkelte forfattere som stiller opp det som et kriterium at samvirkeorganisasjonene er organisasjoner av fattige folk, eller i hvert fall mindre bemidlede folk. Det er klart at dette generelt ikke kan holde stikk. Mange mener også at samvirket skulle være en form som skulle avløse den kapitalistiske samfunnsform, men en finner jo i dag tallrike samvirkeorganisasjoner som bygger på medlemskap av store kapitalistiske foretak. Det gjelder f.eks. for samvirkelag i mange land for framstilling og fordeling av elektrisk kraft, at de som regel ikke kan fungere tilfredsstillende uten at de har store bedrifter, aksjeselskaper, som kunder. Det er også tvilsomt om samvirket er en form som kan avløse det privatkapitalistiske system. Dette skal en komme nærmere inn på senere i en annen forbindelse. Det kan være mye som tyder på at samvirket nettopp er en form som hører hjemme og som bare trives i det privatkapitalistiske system.

I det hele tatt er det klart at samme hvilken av disse ytre særdrag hos bestemte samvirkeformer en tar for seg, så vil en finne andre former hvor de ikke passer eller ikke gjelder. En kan ikke på denne måte komme fram til hverken en fullstendig beskrivelse eller et fullstendig sett av regler som på noen måte kan pretendere å skulle gjelde for alle samvirkelag. Det er i det hele tatt umulig ved en slik beskrivelse å komme fram til en almenyldig og tilfredsstillende definisjon på hva samvirket egentlig er for noe ut fra et økonomisk teoretisk synspunkt.

Når det gjelder den beskrivende litteratur som en har i Norge, er den såkalte "Samvirkeboken" av tidligere samvirke-konsulent Hans Overaae nokså typisk. Denne er ganske verdifull. En finner her bl.a. en beskrivelse av de organisasjoner en har, deres oppkomst og virke, en beskrivelse av lovgivningen angående samvirket og en rekke andre ting. Men noen teoretisk analyse

finner en ikke - i hvert fall ikke av nevneverdig betydning - hverken fra et økonomisk, sosiologisk eller juridisk synspunkt. Noe av det samme gjelder for framstilling av O.B. Grimley en norsk-amerikaner som har skrevet en bok på engelsk, "Agricultural Co-operatives in Norway". Det som her angår landbrukets foretakssamvirke (produsentsamvirke) er forresten oversatt til norsk av Landbrukets Sentralforbund under tittelen "Landbrukssamvirket i Norge". Her vil en også finne en meget inngående beskrivelse av de norske samvirkeorganisasjoner. En bok som er forfattet av Ragnar Førsum "Samvirke og samfund" kommer også innenfor denne gruppe, selv om han i siste avsnitt av boka kommer inn på litt mere prinsipielle betraktninger. I vedlegg til samvirkelovskomiteens innstilling fra 1925 har W. Thagaard gitt en grei oversikt over samvirkets utvikling både i vårt og en lang rekke andre land. Det er således ikke vanskelig å finne litteratur som beskriver de norske samvirkeorganisasjonene.

D. Den teoretiske retning.

Denne litteratur er forholdsvis sparsom, og forholdet er videre at når en begynner å gå igjennom litteraturen og lete etter titler på skrifter om samvirket som synes å ha teoretisk innhold, så vil en ofte bli skuffet, idet at selv om titelen skulle tyde på at det her forelå en klar teoretisk behandling, så vil det ofte likevel bare være en mere beskrivende eller propagandistisk framstilling. Videre finner en det forholdet at mange som har forsøkt å gjennomføre en teoretisk analyse, ikke har tatt for seg samvirket i sin helhet, men bare visse former av samvirket. En slik framgangsmåte vil som foran nevnt ikke kunne føre fram til noen almengyldige konklusjoner. Ellers kan en si at det er forbausende i hvilken grad samvirket "har vært i stand til" å unngå en mere teoretisk analyse. En skal nevne noen få av de bøker som foreligger og som etter tittelen skulle gi en mere teoretisk behandling. En skal først ta en norsk avhandling, nemlig en bok av avdøde professor Thomas Sinding "Forbrukssamvirket". Framstillingen lider for det første av den svakheten at den tar for seg bare en av samvirkets hovedformer, nemlig forbrukersamvirket (husholdningssamvirket). Dessuten

finner en når en begynner å bla i boka, at det er mye en beskrivelse og videre en tolking av de gamle ortodokse samvirkeprinsipper ifra Rochdale-pionerene. Men framstillingen er rik på mange interessante enkeltheter også av stor teoretisk interesse. Videre kan en nevne en framstilling av den tyske professor Edward Jacob "Volkswirtschaftliche Theorie der Genossenschaft". Selv om denne etter tittelen å dømme skulle tyde på å være en teoretisk behandling, er det i virkeligheten bare kommentarer til den tyske samvirkelov. Professor Tugan Baranovsky har skrevet en bok om "det sosiale grunnlag for samvirket". Som det også ligger i tittelen er denne gjennomgåelse av mere sosiologisk natur. En ting fra hans bok er verdt å merke seg. Ved behandlingen av samvirket ut fra et sosiologisk synspunkt, mener han det er nødvendig å skille mellom tre grupper av samvirke, alt etter hvilke befolkningsgrupper det gjelder. For det første "proletarisk" samvirke som omfatter arbeidsfolk og ellers mindre bemidlede folk, for det annet "bondekooperasjon" som nærmest vil omfatte det vi kaller for landbrukskooperasjon, og for det tredje samvirke blant byenes middelstand. Etter Baranovskys mening har disse tre forskjellige grupper helt forskjellige samvirkemessige idealer, og han mener at også deres organisasjoner skiller seg betydelig fra hverandre, både i deres økonomiske formål og ellers.

Videre har en en nyere tysk bok fra 1937 av økonomen Hans Fuchs. Boka heter "Der Begriff der Productivegenossenschaft und ihre Ideologie". Han tar altså for seg en bestemt form av samvirket, nemlig det såkalte "fullstendige foretakssamvirke". Det begrenser selvfølgelig nytten av hans analyse. Han setter opp tre forskjellige undergrupper, nemlig:

- a) en organisasjon av arbeidere uten egne foretak for framstilling av varer for salg på markedet.
- b) en organisasjon av uavhengige håndverkere med det formål å fullføre varer som de har laget i individuelle verksteder.

Ved siden av disse to former nevner han også anlegg til husholdningssamvirke^{lag} for produksjon av varer for salg til medlemmene. Men et slikt anlegg er jo bare en gren av husholdnings samvirke^{lag}. Han gir også en definisjon på det fullstendige foretakssamvirke:

"Et fullstendig foretakssamvirkelag er et ervervsmessig foretak som eies av et bestemt antall av arbeidere eller håndverkere, og som sysselsetter alle eierne og utelukkende disse." Når det gjelder de mangler eller svakheter som kleber ved det fullstendige foretakssamvirket og som gjør at det har vært svært vanskelig for å skape levedyktige samvirkelag av denne type, så setter han opp tre punkter, nemlig: a) manglen på kapital, b) manglen på hensiktsmessig markedsføring, c) manglen på disiplin blant medlemmene. Om en ser på den historiske utvikling, så har det fullstendige foretakssamvirket som regel slått feil. Som nevnt tidligere så var filosofien til mange av de første samvirkefolk av den sosialreformatoriske retning at det først og fremst var gjennom det fullstendige foretakssamvirke en skulle reformere samfunnet. De ville så å si erstatte den kapitalistiske form for vareframstilling, med en kooperativ form. Men stort sett har alle disse forhåpninger slått feil. Det er svært få eldre former av det fullstendige foretakssamvirke som har vist seg levedyktige gjennom lengre tid.

Som de mest framtrepende trekk ved det fullstendige foretakssamvirke framhever Fuchs at anlegget eies av de som arbeider der, og at alle de som er eiere er sysselsatt ved anlegget. Hva angår de slutninger som Fuchs trekker av sin analyse for denne spesielle form av samvirke, så kommer han delvis til andre slutninger enn de som vanligvis har vært trukket av andre forfattere. Han kommer blant annet til at et produksjonssamvirkelag ikke kan bygge på prinsippet om åpent medlemskap. Han mener det er helt nødvendig med lukket medlemskap. Analysen av Fuchs er ganske interessant idet han forlater de gamle ortodokse stier og forkaster enkelte av de tidligere prinsipper. Men på grunn av at han bare behandler en enkelt gruppe av samvirkelag kommer han ikke fram til mere almenlydige slutninger som gjelder for alt samvirke. Hans definisjon av et samvirkelag som et ervervende foretak er heller ikke riktig.

Til slutt skal nevnes noen nyere amerikanske publikasjoner. Det foreligger en bok "Economics of cooperative Marketing" av Bakken og Schark. Bakken er norsk-amerikaner og han kommer antakelig en tur hit med det første. Han er ansatt som professor i samvirke ved universitetet i Wisconsin. Den teoretiske analyse i boka er ikke særlig dyptgående. Derimot så foreligger det en

publikasjon, skrevet i Amerika av en russer, som inneholder en dyptpløyende teoretisk analyse ut fra et økonomisk synspunkt. Tittelen på denne er "Economic theory of cooperation" (samvirkets økonomiske teori), og er skrevet av Ivan V. Emelianoff. Han har forsøkt å gi en teoretisk analyse av samvirket ut fra et økonomisk synspunkt, og hans framstilling er på mange måter svært verdifull. Det er også en del andre forskere borte i Amerika som i de senere år har slitt seg løs fra den tradisjonelle behandling av samvirket og forsøkt å gå inn for en teoretisk analyse. En kan nevne navn som: Frank Robotka, Edwin G. Nourse og E. Fred Koller. Det holder på å dukke opp en ny skole i U.S.A. som går inn for en teoretisk analyse av samvirket. De mener det er nødvendig å tenke litt sjøl, i stedet for å tro at det ikke er nødvendig med kritisk tehkning når det gjelder samvirket da en har fått "åpenbaret" disse prinsippene for over 100 år tilbake borte i England.

E. Prøver på hva som er sant samvirke.

En vil avslutte denne behandlingen av den tidligere litteratur om samvirket med å gå igjennom noen prøver eller "tests" for hva som er sant samvirke. Emelianoff har stilt opp en lang liste over slike "tests" i sin bok "Samvirkets økonomiske teori". Han har gått igjennom storparten av litteraturen han kunne finne på de forskjellige språk og har trukket ut alle de prøver eller prinsipper som var satt opp for å karakterisere sant samvirke. Denne sammenstilling er uhyre interessant. Den viser klart hvor svak den tidligere teoretiske framstilling av samvirket er, og at det er nødvendig med noe nytt og bedre. Det er på høy tid at det virkelig gjøres noe for å skape en klar forståelse av hva samvirket er. Det fører jo ikke fram utelukkende med propaganda og dogmer, og å spille på at folk skal være solidariske osv. Det er nødvendig å finne fram til hva samvirket virkelig er for noe også komme folket imøte med opplysningsvirksomhet. All denne uklarheten omkring samvirket og tåkelegningen av problemet har skapt store ulemper. Så lenge det er uklart hva samvirket egentlig er for noe ut fra et teoretisk økonomisk synspunkt, kan en også risikere å få en lovgivning om samvirket som kan bli noe av en hemske.

Emelianoff har ført opp ialt 46 forskjellige grunnleggende trekk for samvirket som er nevnt i 23 forskjellige definisjoner gitt av like mange forfattere. Storparten av disse grunnleggende trekk eller "tests" som Emelianoff kaller det, er merkelig nok framhevet bare av en eller to forfattere, og det er bare få av dem som er nevnt av mere enn fem forfattere. Dette viser jo med en gang hvor svevende oppfatningene om samvirket er. Det er altså i alminnelighet helt forskjellige grunnleggende trekk som forfatterne framhever. Dette må jo straks gjøre oss en liten smule mistenksom når det gjelder verdien av deres framstilling og konklusjoner. Videre er det mange motsigelser i denne liste over grunnleggende trekk. Mange ting som enkelte nevner som grunnleggende trekk, blir direkte motsagt eller slått ihjel av trekk som andre forfattere framhever som grunnleggende. Dette gjelder til og med for gamle anerkjente dogmer eller såkalte samvirkeprinsipper, slik som at samvirket skal ta sikte på eliminering av profitt, at det skal være et medlem, en stemme osv. De meste av disse grunnleggende trekk som er trukket fram er funnet på grunnlag av partielle analyser, altså analyser bare av visse former av samvirket. Og det er derfor nærmest utelukket at de kan gjelde for samvirket som helhet. Begrepet samvirke er i disse definisjoner brukt med helt forskjellig innhold. Som regel dekker de bare de primære organisasjoner og ikke de sekundære slik som f.eks. Norges Kooperative Landsforening og Landbrukets Sentralforbund. Den listen som er satt opp kan derfor ikke føre fram til noen bestemt konklusjon om hva samvirke egentlig er for noe eller til noen almengyldig definisjon. Det er i virkeligheten en veldig spredning når det gjelder de grunnleggende trekk som framheves av ulike forfattere, og det er en spredning som overgår alt det en kunne tenke seg på forhånd. Jeg kan nevne at av disse 46 grunnleggende trekk er 29 nevnt bare av en forfatter. Og av 9 grunntrekk som er nevnt av 2 forfattere, så er det 4 som står i klar motsigelse til grunntrekk som er nevnt av andre forfattere. Det er bare 4 grunnleggende trekk som er tatt med i 3 definisjoner, altså av 3 forskjellige forfattere. Men to av dem står også i motstrid med grunntrekk som er nevnt av to andre forfattere. Det er bare ett grunntrekk som ialt 5 forfattere har akseptert, og det er åpent medlemskap. Men denne regelen motsies av andre forfattere og står også i strid med hva en i ganske stor

utstrekning finner i praksis. Det er to grunntrekk som er nevnt av ialt 6 forfattere, nemlig at samvirkelagene er frivillige organisasjoner og at samvirkelagene er personsammenslutninger. Det førstnevnte av disse grunntrekk har svært liten forklarende verdi, og det andre er som en siden skal vise, direkte misvisende.

Samvirkelagene er ikke personsammenslutninger, men sammenslutninger av de økonomiske enheter som personene står som representanter og talsmenn for. F.eks. jordbrukssamvirket er ikke bygget opp på de enkelte bønder som personlige medlemmer, men det er bygget opp på de enkelte gårdsbruk som økonomiske enheter. Det er bare et eneste av grunntrekkene som er stilt opp som er felles for 10 av de 23 forfattere som er inkludert i listen. Disse 10 framhever alle at samvirkelagene er foretak. Dette er, som en siden skal vise i denne framstilling, ganske misvisende.

Konklusjonen på dette må være at det ikke har foreligget noen klar altomfattende definisjon av samvirke. Forholdet er at de fleste av de forfattere som er referert foran, ikke har behandlet samvirket ut fra et rent økonomisk-teoretisk synspunkt, men har stadig blandet inn andre betraktninger. Og de få som virkelig har forsøkt seg på en teoretisk analyse, har igjen som regel bare tatt opp bestemte former av samvirket. Emelianoff står her i en særstilling ved at han har gått løs på problemet, helt fritt og ubundet av all tradisjonell behandling og gamle "dogmer" og har behandlet samvirket i sin alminnelighet.

II. Problemstilling og definisjon av grunnbegreper.

A. Generell oversikt over metodespørsmålet og problemstilling.

De grunnleggende svakheter ved de undersøkelser som tidligere er foretatt av samvirket, er av rent metodisk art, og kan samles under tre punkter.

- a. Uklar problemstilling.
- b. Sammenblanding av forskjellige synspunkter når det gjelder samvirket. Samvirket kan nemlig behandles ut fra en lang rekke synspunkter, et økonomisk, et juridisk, et sosiologisk, et etisk, et filosofisk synspunkt osv.
- c. Analysene har dekket et for snevert område slik at konklusjonene har begrenset gyldighet. Vedkommende har f.eks. tatt

opp husholdningssamvirket (forbrukssamvirket) for seg, foretakssamvirket (produsentsamvirket) for seg eller undergrupper av disse to hovedformer.

Det er klart at en av disse svakheter for seg er nok til å gjøre en analyse mer eller mindre verdiløs, og hvis de opptrer alle tre sammen, kan det jo nødvendigvis ikke bli annet enn uklarhet og motsetninger. Dette er illustrert på en slående måte av den listen over særdragene for samvirket som det ble referert til foran. Hvis en skal foreta en mer dyptgående teoretisk analyse av samvirket, er det flere forskjellige ting som en må være merksam på. For det første er det på dette trinn nødvendig å holde alle praktiske betraktninger og vurderinger utenfor, selv hvor viktige disse enn kan være. Alle slags sosialreformatoriske doktriner må også utelukkes. Det hjelper ikke her hvor god mening en mann har. Analysen vil likevel virke fullstendig forvirrende hvis en ikke får et klart skille mellom sak og vurdering.

Denne sats at en økonom må skille klart mellom sak og vurdering er sterkt framhevet bl.a. av professor Frisch. Satsen har vært sterkt diskutert både her i Norge og i andre land i den senere tid. Spørsmålet har blant annet vært behandlet i flere artikler i "Statsøkonomiske Tidsskrift". Dosent Johan Vogt

stiller seg noe mere skeptisk enn Frisch til muligheten for en tydelig atskillelse mellom sak og vurdering. Sak angår den rent vitenskapelige objektive analyse, mens vurderinger er mere personlig subjektiv standpunkttagen til de ulike sider av problemet. Det er klart at enhver person, også en vitenskapsmann hvis hovedoppgave det er å foreta en mere teoretisk objektiv analyse, må som privatperson ha samme rett som enhver annen^{til} å ha sin personlige mening om de økonomiske og politiske spørsmål. Men hvis han trekker inn dette i sin teoretiske analyse og lager en "suppe" av sak og vurdering, kan det ikke bli annet enn forvirring. Frisch hevder bestemt, og jeg er stort sett helt enig med ham, at en her må forsøke å foreta en spalting slik at en skyver sine egne subjektive vurderinger til side når en skal foreta en objektiv analyse, og at en i tilfelle sier klart fra når en kommer inn på vurderinger. Det er jo klart at det ofte i en økonoms arbeide vil være nødvendig å trekke inn vurderinger;

men da bør dette komme klart og tydelig fram. Dette har det vært syndet uhyggelig mye imot. Det er en hovedårsak til at økonomien som vitenskap delvis er kommet i mistillit. Folk sier ofte: "Ja, denne økonomien det er en "herlig" vitenskap. Den ene sier det, den andre det og den tredje det. Dette viser jo klart at dette kan ikke være noen objektiv vitenskap, for disse økonomene er jo uenige". Kjennetegnet på en objektiv vitenskapelig behandling er jo at en ut fra de samme forutsetninger gjennom logiske slutninger kan komme fram til en entydig løsning og konklusjon. Når økonomene ikke gjør det, så trekker altså folk den slutning at økonomien i virkeligheten ikke kan være en objektiv vitenskap. Dette er selvfølgelig svært uheldig, og mye av forholdet skyldes at det er så mange økonomer som har blandet sammen sak og vurdering. I sine teoretiske analyser har de brakt inn vurderinger, og det er klart at vurderingene vil bli høyst forskjellig for de forskjellige økonomer. Økonomer av ulik politisk oppfatning vil selvsagt ha helt ulike vurderinger. Dersom både økonomene selv og publikum holdt dette klart for seg, så ville jo mye av kritikken mot økonomene forstumme. Som privatfolk må de jo ha rett til å ha sine forskjellige vurderinger. Det eneste en kan forlange er at de ut fra samme forutsetninger skal komme fram til samme objektive resultater ved en teoretisk analyse. Dette må en også forlange når det gjelder samvirket. All denne forvirringen en har i den tidligere litteratur henger sammen med at de som har skrevet, ikke har hatt noe som helst skille her. For det første har de behandlet samvirket ut fra en lang rekke synspunkter samtidig: Ut fra et økonomisk- juridisk- etisk- sosialreformatorkisk synspunkt osv. For det annet har de blandet fullstendig sammen sak og vurdering. Derfor er det hele blitt mye "tåke" og har ofte liten verdi.

Dette skille mellom sak og vurdering må også gjennomføres av landbruksøkonomene, slik at de enten uttaler seg som fagmenn eller som privatmenn. Som privatfolk vil jo også landbruksøkonomene kunne ha høyst forskjellig syn, spesielt når de kommer inn på landbrukspolitiske problemer eller økonomiske forhold ved landbruket. Ikke minst når det gjelder de landbrukspolitiske spørsmål er det nødvendig å minne om dette. Også landbruksøkonomene kan ellers lett skade sitt renome.

For det annet har en det forhold at problemet om samvirket har så uendelig mange sider. En kan altså foreta en teoretisk behandling ut fra en lang rekke forskjellige synspunkter, slik en har vært inne på tidligere. Og det er klart at disse forskjellige synspunkter ikke bør blandes sammen. Skal en foreta en teoretisk analyse av samvirket ut fra et økonomisk synspunkt, så får en gjennomføre den. Så får en heller etterpå foreta en analyse ut fra et sosiologisk synspunkt, et juridisk synspunkt, et filosofisk synspunkt etc. For det tredje har forfattere som har behandlet samvirket, ofte gjort det mistak at de uten videre har bygd på begreper som de har funnet i tidligere litteratur; ofte har de bygd på begreper som ble hentet fra bokføring etc. Dette har også ofte ledet på feilspor. Begrepene har nemlig ofte et annet innhold i tidligere språkbruk enn det de skulle svare til i forbindelse med samvirket. Dette forhold er så viktig at en har funnet det nødvendig på grunnlag av den teoretisk-økonomiske drøfting å legge fram et forslag til terminologi for samvirket. Flere av begrepene er ellers innført etter hvert. Det tidligere brukte begrep vil da første gang stå i parantes.

Det fjerde grunnleggende metodiske krav en må sette for analyse av samvirket, er at en må ta for seg samvirket i sin helhet. Hvis en virkelig vil gi svar på hva samvirket er for noe, kan en ikke ta for seg bare foretakssamvirket eller bare husholdningssamvirket (forbrukersamvirket) eller undergrupper av disse, f.eks. forsikringssamvirket eller kredittsamvirket etc. Det er jo klart at hvis en tar for seg bare slike spesielle former, har en liten sjanse på å komme fram til almengyldige slutninger. Det eneste en da når fram til vil bare være partielle slutninger som gjelder for disse bestemte former av samvirket. Dette er jo den store svakhet med behandlingen til Fuchs og som gjør at hans behandling, selv om den på mange måter er god, allikevel ikke fører fram til noen almengyldige slutninger.

For det femte er det nødvendig at selve formålet med analysen er klart og entydig formulert før en starter. En kan ikke bare slik i sin alminnelighet begynne å studere samvirket; men en må forsøke på å få klart svar på de forskjellige problemer som vedrører samvirket hver for seg. Samvirket er jo ikke annet enn den uendelighet av former for samvirkeorganisasjoner som en finner rundt omkring i verden, og videre de sammenslutninger som

er vokst opp på toppen av de primære lag. Hvordan skal en da kunne legge opp en økonomis-teoretisk analyse av samvirket når det er så uendelig i sine former? Her er den naturligste løsning å trekke fram og ta opp til behandling typiske samvirke-lag innenfor de ulike grupper, altså ikke å begynne med samvirket i hele dets mangfoldighet. Slike typiske samvirke-lag finner en lettest iblant de primære samvirke-lag. Hos dem vil en finne alle de typiske særdrag som er av betydning for en grundig ana-lyse. De sekundære samvirkeorganisasjoner, slik som f.eks. Landbrukets Sentralforbund, Felleskjøpenes Landsforbund etc., vil forsåvidt ikke bringe til noen nye typiske særdrag som en ikke finner i de primære organisasjoner. Disse sekundære former er avledet fra de primære. Men de kan ikke ha noen grunnleggende, økonomiske, strukturelle eller funksjonelle særdrag som ikke allerede ligger i de primære organisasjoner.

Formålet med vår analyse er å klargjøre de økonomiske, strukturelle og funksjonelle særdrag av samvirket som helhet, og på grunnlag av denne analyse å komme fram til de generelle økonomiske trekk ved samvirket som skiller det klart fra de ikke samvirkemessige økonomiske former. De slutninger som en kommer fram til når det gjelder de økonomiske særtrekk ved samvirket, bør oppfylle følgende krav:

1. At de klarlegger den økonomiske karakter av den samvirkemessige form i motsetning til alle ikke samvirkemessige former, og hjelper til å dra en skarp linje mellom samvirkemessige og de ikke samvirkemessige former.

2. At de gir en presis forklaring på alle de økonomiske særdrag ved samvirkeorganisasjonene.

3. At denne forklaring presenteres i en sammenhengende logisk enhet.

4. At forklaringen tar i betraktning alle de ulike grupper av samvirket.

5. At de gir en forklaring på at enkelte grener av samvirket har hatt suksess og framgang og at andre grener av samvirket, f.eks. det fullstendige foretakssamvirket, stort sett har slått feil.

6. At de kaster lys over den ulike utvikling som samvirket har hatt i de ulike geografiske områder.

7. At de hjelper til å forklare opprinnelsen av samvirkebevegelsen og den historiske utvikling.

8. At de gir en dypere forståelse av den plass som samvirket har i det nåværende samfunn og over framtidsmulighetene.

En skal her søke å gjennomføre den økonomisk-teoretiske analyse av samvirket og først og fremst søke å gi et svar på hva et samvirkelag er ut fra et økonomisk-teoretisk synspunkt. Det kan en ikke finne svar på i den tidligere litteratur. Opplegget kan samles under følgende punkter:

- a) En skal analysere problemet ut fra et rent økonomisk-teoretisk synspunkt og følge dette opplegget gjennom hele analysen. Dette gjør en ikke fordi en tror eller mener at det er den økonomiske side alene som er av betydning. En er fullt merksam på at andre sider av samvirkeproblemet som de juridiske, sosiologiske, sosialfilosofiske, etiske, politiskvitenskapelige, historiske og idehistoriske og behandlingen av den mere forretningsmessige og tekniske effektivitet. også har sin store betydning. Dette skal en i den utstrekning en rekker det, ta opp til behandling senere. Det at en isolerer problemene og behandler dem hver for seg, betyr selvfølgelig ikke at en undervurderer enkelte sider av problemkomplekset.
- b) En skal i behandlingen forsøke å gjennomføre et klart skille mellom sak og vurdering og holde seg til en klar teoretisk og objektiv behandling hvor en utelukker alle vurderinger. De to hovedspørsmål som en skal forsøke å gi svar på er: 1) Hva er de spesielle karakteristika av den økonomiske struktur til samvirkelagene i motsetning til de ikke samvirkemessige former? 2) Hva er betydningen av denne økonomiske struktur når det gjelder de spesielle økonomiske funksjoner som fremmes gjennom samvirket ?
- c) En vil forsøke å ta opp til behandling alle grupper av samvirkelag (altså ikke f.eks. landbrukssamvirket for seg).

B. Begrepene foretak og økonomisk enhet.

Det er først nødvendig å komme litt inn på definisjonene av de grunnleggende begreper som en trenger for å behandle samvirket. En av de grunnleggende feil ved de tidligere behandlinger av samvirket har vært at terminologien har vært uklar.

I sammenstillingen fra den tidligere litteratur som Emelianoff har utarbeidet, var den alminneligste oppfatning blant de 23 forfatterne at et samvirkelag var et foretak. Dette skulle være et grunnleggende trekk for samvirket. Dette var nemlig inkludert i 10 definisjoner av 23 forfattere. De forfattere som tidligere har behandlet samvirket bygger altså som regel på at et samvirkelag er et foretak som f.eks. A/S Borregård, et gardsbruk eller andre foretak. Istedet for foretak snakker andre forfattere om at et samvirkelag er en sammenslutning av personer. En kjent økonom, Sombart, sier i sitt verk "Der moderne Kapitalismus", hvor han gir en definisjon av samvirket, "at samvirket er en frivillig sammenslutning av økonomisk svake personer med det formål å forbedre deres økonomiske kår ved hjelp av stordriftens fordeler". Han mener at denne definisjon omfatter alle former av samvirkelag, og at det er av stor betydning at samvirket er definert som en sammenslutning av personer. Han mener nemlig at han dermed har fått tak i noe essensielt som bl.a. skiller samvirket fra de kapitalistiske karteller, syndikater o.l. Dernest peker han på at samvirket er en sammenslutning av økonomisk svake personer. I sin bok spør han, hvordan skulle en ellers skille mellom sammenslutninger av snekkere i et samvirkelag på den ene side og en sammenslutning av kulmineiere i et syndikat på den annen side? Han peker på at den legale form spesielt i Tyskland kan være akkurat den samme. Men nettopp derved at han trakk fram at et samvirkelag var en sammenslutning av økonomisk svake personer, mente han at han likevel hadde funnet et skille. Andre forfattere er inne på at et samvirkelag ikke er en vanlig form for et foretak, men det er en spesiell form. De legger hovedvekten på at den store innsats som ble gjort av Rochdalepionerene, var at de skapte en egen form for et foretak som eliminerte profittinteressene og de vanlige spekulative elementer hos de kapitalistiske foretak. Ut fra det som er sagt ovenfor, er det naturlig å ta opp til drøfting følgende spørsmål:

- a) Er et samvirkelag en spesiell form for et foretak eller ikke?
- b) Dersom det er en modifisert form for foretak, hva er da de spesielle økonomiske særdrag ved et samvirkelag som skiller det fra andre foretak?
- c) Dersom det ikke er et foretak, hva slags økonomisk form er det da?

Disse spørsmål er det svært viktig å få svar på i forbindelse med en økonomisk-teoretisk analyse av samvirket. Det er klart at dersom en går ut fra at et samvirkelag er en form for et foretak, så må en ved studiet av samvirket bygge på dette, og en kan da videre bygge på de analyser som ellers foreligger av foretak. Hvis derimot et samvirkelag ikke er et foretak, så kan en ikke bygge på tidligere analyser og framstillinger av foretak og alt det som særpreger et foretak. Begrepet foretak er imidlertid også brukt på litt forskjellig måte i litteraturen. Det kan være hensiktsmessig først å definere begrepet økonomisk enhet. En skal bygge den videre analyse på dette begrep. En kan gi følgende definisjon av begrepet økonomisk enhet: "En økonomisk enhet (eller økonomisk individ) er en økonomisk form som er fullstendig og tilstrekkelig utstyrt og sammensatt for individuell eksistens og uavhengig økonomisk funksjonering". En skal i det følgende forsøke å utdype begrepet nærmere.

Følgende trekk er karakteristiske for økonomiske enheter:

- a) En økonomisk enhet er en separat økonomisk identitet som klart skiller seg fra de økonomiske omgivelser og lever og funksjonerer som en selvstendig økonomisk form.
- b) En økonomisk enhet må således være så fullstendig utstyrt at den er istand til individuell og uavhengig økonomisk funksjonering.
- c) De deler eller fraksjoner som en økonomisk enhet er bygget opp av må, om betingelsene ovenfor skal være oppfylt, være fullstendig underordnet den helhet som den økonomiske enhet representerer.

Den mest alminnelige økonomiske enhet er familien. En familie er en typisk og grunnleggende økonomisk enhet. Foretakene er den annen hovedgruppe av økonomiske enheter. Det er klart at de fleste individer har tilknytting til en eller flere typer av økonomiske enheter ved å være medlemmer i et hushold, ved å være lønsmottakere i et foretak etc.

Under den nåværende byttehusholdning står som regel de økonomiske enheter i forbindelse med andre økonomiske enheter, og de er ofte i høy grad avhengig av dette samarbeid med de andre økonomiske enheter. Bare i den gamle selvforsyningshusholdning kunne en finne helt uavhengige økonomiske enheter i den forstand

at de kunne klare seg uten bytteforbindelse med andre økonomiske enheter.

Den økonomiske aktivitet består dels i å bruke penger eller inntekt, og dels i å tjene penger eller å skaffe inntekt. De økonomiske enheter kan ut fra dette deles opp i to store hovedgrupper: 1) økonomiske enheter med det formål å erverve inntekt og 2) økonomiske enheter som bruker inntekt. Innenfor det system som en har i dag vil de ervervende økonomiske enheter, som altså tar sikte på å tjene inntekt, være foretak, og de som bruker inntekt, vil være husholdninger. Alle økonomiske enheter kan deles opp i disse to store hovedgruppene: foretak og husholdninger. Foretakene er økonomiske enheter som driver ervervsmessig virksomhet for å skape inntekt eller fortjeneste. I motsetning til disse ervervende økonomiske enheter eller foretakene, har en de økonomiske enheter som bruker inntekt, nemlig husholdningene. Nå er det jo så at innenfor mange økonomiske enheter kan en ha en kombinasjon av å tjene penger og å bruke penger. Det kan en også ha innenfor en husholdning, f.eks. ved at husmoren baker brød og arbeider i huset på annen måte. Det samme forhold kan en finne innenfor andre økonomiske enheter. Produksjonsprosessen er således ikke alltid klart atskilt fra forbruksprosessen. Men som regel er det alltid en av prosessene som vil være den dominerende, og denne kan da legges til grunn for grupperingen.

Alle økonomiske former kan grupperes under en av de to typene av økonomiske enheter, husholdning og foretak. Ved siden av disse primære økonomiske formene, har en avledete former som er bygd opp av økonomiske enheter som byggesteiner. Dessuten kan en ha deler eller fraksjoner av primære økonomiske enheter. Denne definisjon av økonomiske enheter, som omfatter de to typene foretak og husholdninger, er således altomfattende, slik at den økonomiske vitenskap så å si kan defineres som vitenskapen om foretak og husholdninger.

Foretakene som ervervende økonomiske enheter kan karakteriseres på følgende måte:

1. Foretaket er en økonomisk form i byttehusholdningen.
2. Foretakene kan enten være individuelle (eid av en person eller en familie) eller kollektive (eid av flere personer).
3. Et foretak er en ervervende økonomisk enhet med det formål å maksimalisere profitten eller fortjenesten.

4. Den residualt bestemte fortjeneste kan være positiv eller negativ (fortjeneste eller tap). Men foretakene kan ikke bli varige uten gjennomsnittlig å ha fortjeneste.

5. Som ervervende økonomiske enheter strever et hvert foretak etter å bevare sin økonomiske individualitet og sin uavhengige økonomiske funksjonering.

6. Hvert foretak har sin egen driftsplan (budsjett) satt opp med det formål å maksimalisere profitten. Et foretak er en planøkonomisk form.

7. Alle deler av et foretak er strengt underordnet helheten, og den felles ledelse og delene fungerer bare som integrerende deler av hele foretaket.

8. Alle foretak er karakterisert ved centripetale krefter som søker å bevare selvstendigheten og den uavhengige ervervende funksjonering.

Husholdningene som forbrukende økonomiske enheter kan karakteriseres på følgende måte:

1. Husholdningene kan på samme måte som foretakene være individuelle (en person eller en familie) eller kollektive enheter (f.eks. internathusholdninger, kommuner, stater etc.)

2. Husholdningene er forbrukende økonomiske enheter med det formål å maksimalisere totalnytt.

3. Husholdningene søker på samme måte som foretakene, å bevare sin individualitet.

4. De har en plan (et budsjett) for sin økonomiske funksjonering, selv om de ofte kan være mindre rasjonelt ledet enn foretakene.

5. Alle deler av husholdningene er underordnet helheten og den felles ledelse.

6. I alminnelighet er ikke alle produktive (ervervende) funksjoner eliminert fra de vanlige husholdninger. I praksis finner en således ofte mellomformer av foretak og husholdninger. I den gamle selvforsyningshusholdning var produksjonen og forbruket stort sett kombinert i en og samme økonomiske enhet. Til sterkere kommersialisert et samfunn er, til "renere" typer av husholdninger vil en finne.

III. Er samvirkelegene foretak ?

I tidligere framstillinger er samvirket ofte inndelt i to forskjellige hovedgrupper, nemlig a) samvirkeleg uten egenkapital b) samvirkeleg med egenkapital (etter Rochdale-mønstret).

A. Er samvirkeleg uten andelskapital og som yter tjenestene til selvkost, foretak ?

Denne første typen av samvirkeleg er like gammel som den andre typen, og den har for det meste utviklet seg i landbruket. Kredittsamvirke på dette grunnlag er gammelt i Tyskland. Allerede i 1869 var det en tysker ved navnet Raffeisen som organiserte kooperative lånekasser etter dette mønster. Disse organisasjoner har altså ikke andelskapital. Det er ordnet på den måten at de som er tilsluttet, er solidarisk ansvarlige, og det blir solgt obligasjoner på grunnlag av dette solidariske ansvar. På den måten får de inn penger. Det er den samme grunn-type en har i kredittsamvirke her i Norge. En finner også mange andre samvirkeleg som er bygd opp på det samme grunnlaget. Det kan være f.eks. fjøskontrollag som er oppbygd på samvirkemessig basis. En finner mange av disse i U.S.A. Disse samvirkeleg har visse utgifter; de leier en mann og han har kanskje et kontor. Utgiftene kan f.eks. fordeles på de enkelte gardbrukere etter antall kyr som kontrolleres, og det blir ikke noen fortjeneste i samvirkelegat ved årets slutt. De har heller ingen andelskapital å betale renter for. I Amerika finner en jo også store samvirkemessige markedsorganisasjoner bygd opp på det samme grunnlag, f.eks. det berømte California Fruits Growers' Exchange, som er en av de største i U.S.A., og mange samvirkeleg for kunstig vatning. En finner også trygdelag som er bygd opp på samme måten. Det kan være trygdeselskaper mot brann eller andre ting.

I den definisjon som en ga for begrepet foretak, var et av de viktigste særtrekk at foretakene var ervervende økonomiske enheter. De tar altså sikte på å skape fortjeneste, en rest mellom kostnader og inntekter. Denne funksjon kan en si er den

primære for foretakene, akkurat på samme måten som forbruk er den primære funksjon for den annen gruppe av økonomiske enheter, husholdningene. Et samvirkelag uten andelskapital og som yter sine tjenester til selvkost og som altså ikke har noen slik rest ved årets slutt, kan ikke være en ervervende økonomisk form, og det kan derfor heller ikke være et foretak. Den eneste form for fortjeneste som kan realiseres i et foretak, må jo være en differans mellom kostnader og inntekter. Denne type av samvirkelag tar ikke sikte på å få noen slik differans, men å yte sine tjenester til selvkost. Om en tenker på et slikt samvirkelag som yter fjøskontroll og som tar sikte på bare å få dekket kostnadene med denne kontroll med de beløp som utlignes på medlemmene, blir det altså ikke noen "fortjeneste". De fordeler som laget gir, går direkte over på det enkelte medlem gjennom det arbeidet som utføres. Det er klart at når bøndene går inn i et slikt samvirkelag, vil målet være å øke fortjenesten på eget gardsbruk. Den enkelte gardbruker vil altså øke sin fortjeneste, mens samvirkelaget som sådant vil ikke ta sikte på noen fortjeneste. Det samme forhold vil en finne i trygdesamvirkelagene. Branntrygdslagene vil i alminnelighet være organisert på den måten, at de som står tilsluttet (som har sine eiendommer assurert i trygdslaget), står solidarisk ansvarlige. Oppstår det et branntilfelle, kan forsikringssummen utlignes direkte på de som har poliser i laget etter størrelsene på polisene i forhold til den samlede sum av poliser. Et slikt selskap behøver derfor ikke noen kapital, og det kan starte uten kapital ved at selskapets styre låner penger på grunnlag av medlemmenes solidariske ansvar. Disse former av samvirkelag har i virkeligheten større utbredelse enn en skulle tro. Det er en feiltakelse å tro at samvirkelagene etter mønster fra Rochdale er de enerådende. Alle samvirkelag som er bygd opp etter dette mønster, har åpenbart ikke noe ervervende virksomhet. De har ingen fortjeneste eller driftsherreinntekt og kan således ikke bli regnet som foretak. Nå kan det innenfor denne gruppe av samvirkelag i visse tilfeller realiseres en fortjeneste, og det er hvis disse samvirkelagene også begynner å yte tjenester for ikke-medlemmer. Men da kommer en i grunnen bort fra den rene type av samvirkelag, i hvert fall hvis ikke disse ikke-medlemmer

stilles helt på samme linje med de andre, slik at også de får tjenestene til selvkost. Når samvirke­lagene begynner å yte tjenester for ikke-medlemmer, utvikler de seg bort fra den rene type av samvirke­lag, og begynner å få visse trekk som hører hjemme i foretakene.

I korthet kan en karakterisere denne type av samvirke­lag på følgende måte:

- a) De har ingen driftsherrekapital (ingen innbetalt andelskapital). Om det kan være enkelte lag innenfor denne gruppe som har innbetalt andelskapital, så betales det i hvert fall ikke renter (utbytte) på denne.
- b) Disse samvirke­lag har heller ikke noen driftsherre. Driftsherre er den som organiserer et foretak med sikte på å få driftsherreinntekt. Han tar risikoen, og han får da om det går godt, den fortjeneste som foretaket gir. Når det gjelder den type av samvirke­lag som en nå behandler, så har en ikke noen egen driftsherre som tar risikoen og som skal ha fortjenesten. Det er ingen mulighet for driftsherreinntekt. Det er klart at denne type av samvirke­lag også må ha sin ledelse, og at medlemmene kommer sammen på årsmøte og trekker opp linjene for lagets virksomhet. Og dette årsmøte har det i ytre akkurat de samme trekk som generalforsamlingen i et aksjeselskap. Men denne likhet er også bare i det ytre. En kan ikke regne denne forsamling som en kollektiv driftsherre da det ikke tas sikte på å skape noen fortjeneste eller driftsherreinntekt. I et aksjeselskap derimot danner generalforsamlingen en kollektiv driftsherre. Generalforsamlingen i et aksjeselskap tar nettopp sikte på å skape profitt ved gjennomføringen av de linjer som trekkes opp for ledelsen. Når medlemmene av et samvirke­lag kommer sammen til årsmøte, tar de derimot ikke sikte på å skape fortjeneste for samvirke­laget, men å øke inntekten (fortjenesten) for sitt eget foretak. De møter som representanter og talsmenn for sine egne foretak, og deres formål er å øke lønnsomheten av disse. Skulle de ta sikte på å skape en fortjeneste for samvirke­laget, kunne det bare skje på bekostning av noe av den inntekt som de ellers kunne realisere for sine egne foretak.
- c) Når denne type av samvirke­lag på denne måten hverken har driftsherrekapital eller driftsherre, så kan et slikt lag

heller ikke bære driftsherreansvar (drifsherrrisiko). Som nevnt under definisjon av begrepet driftsherre, så er en av de karakteristiske funksjoner for drifsherren at han bærer risikoen. Men et samvirkelag av denne type kan ikke bære noen risiko. Det er de enkelte medlemmer som bærer all risiko i forbindelse med virksomheten. Tydelig kommer dette fram f.eks. i branntrygdslag som er organisert etter dette mønster. Laget i seg selv bærer ingen risiko. Selv om det et år skulle bli et unormalt stort antall branner og svære uttellingene, så vil jo ikke laget som sådant kunne bære noe av uttellingene, men det vil bli direkte utlignet på medlemmene.

En kan også ha helt tilsvarende typer i landbrukssamvirket, f.eks. kan meierier være organisert etter dette mønster. Et samvirkelag kan bygge et meieri for penger som lånes på grunnlag av solidarisk ansvar fra de bønder som skal levere sin melk til meieriet. Dette lånet kan siden betales tilbake ved utligning på de enkelte bønder, alt etter den melkemengde de leverer. Et samvirkelag av denne type, vil få noe felles med et clearingkontor. Det er et felles kontor for den felles virksomhet for bondene. Bondene bærer hele risikoen i forbindelse med foretaket, og den merinntekt som skapes føres direkte over til bondene gjennom de priser som utbetales på melken.

B. Er samvirkelag med andelskapital og som yter tjenestene til selvkost, foretak ?

1. Generell oversikt.

Den andre hovedtype av samvirkelag er de som er organisert etter mønster fra det husholdningssamvirkelag som pionerene i Rochdale organiserte, med innbetalt andelskapital som skal ha fast rente. Drifta må derfor baseres på at det blir en rest, en differans mellom inntekter og kostnader. Denne rest har overflatisk sett en ytre likhet med begrepet profitt eller fortjeneste som en finner brukt i forbindelse med f.eks. aksjeselskaper. Denne type av samvirkelag fins også ganske alminnelig i landbrukssamvirket og kanskje spesielt i forbindelse med tiltak som krever forholdsvis mye kapital. Denne type av samvirkelag har mange av de samme ytre særdrag som et aksjeselskap. Det er også en alminnelig oppfatning at denne type ble organisert

ut fra aksjeselskapet som utgangspunkt, men da med viktige forbedringer som ble innført av Rochdalepionerene. En skal se på noen av de ytre likhetspunkter: a) aksje- eller andelskapital, b) en gruppe av andelseiere, c) det betales "utbytte" på andelene, d) organisasjonen ledes av en generalforsamling bestående av eller valgt av de som sitter med aksjene eller andelene. Det som etter manges mening var den epokegjørende innsats av Rochdalepionerene da de organiserte husholdningssamvirketaget sitt, var at de innførte visse modifikasjoner i den tidligere form for aksjeselskap. Disse modifikasjonene skulle innebære at de forsøkte å redusere makten og innflytelsen av kapitalen ved at de satte den ned fra lederstillingen til en tjeners stilling. Dette oppnådde de etter den vanlige oppfatning ved følgende regler:

- a) ved at de begrenset det utbytte som skulle betales på andelene
- b) ved at de begrenset antallet av andeler som den enkelte medlem kunne ha.
- c) ved at de erstattet prinsippet om stemmerett etter antall andeler med den regelen at hvert medlem skulle ha en stemme.

Men selv om det er mange ytre likheter mellom samvirketag av Rochdale-typen og aksjeselskaper, må det undersøkes nøye om det er riktig å betrakte denne type av samvirketag som en modifisert type av aksjeselskaper.

2. Begrepet kollektivt foretak.

Før en går videre skal en komme nærmere inn på begrepet kollektivt foretak.

En av hovedformene for kollektive foretak er aksjeselskapen. De grunnleggende særdrag ved denne type er felles med de individuelle foretak med en enkelt person som eier: 1) Begge former representerer økonomiske former i den moderne bytte- og kreditt-husholdning. 2) Begge former er ervervende økonomiske enheter som altså tar sikte på å skape en fortjeneste, en differans mellom inntekter og kostnader. 3) Videre vil en finne for et hvert slikt foretak at det er ledet etter en bestemt plan for hele foretaket. 4) Begge typer av foretak er basert på det prinsipp at alle deler innenfor foretaket er underordnet denne felles plan, som tar sikte på å skape den størst mulige fortjeneste. Forskjellen på de to typer kan en si er følgende:

a) Driftsherrekapitalen i det kollektive foretak er oppdelt i men utgjør en enkelt driftsherrekapital mange fraksjoner. F.eks. i et aksjeselskap er kapitalen oppdelt på et stort antall aksjer, og disse er som regel spredt på en lang rekke individer. Kapitalen i individuelle foretak er udelt og udelelig.

b) Driftsherren i et kollektivt foretak er oppdelt på en rekke fraksjoner, nemlig på de som har aksjer eller andeler. Driftsherren i et individuelt foretak er representert ved en fysisk person eller en familieenhet.

c) I et enkeltmannsforetak tilfaller driftsherreinntekten den fysiske person (eller eventuelt en familieenhet), men ved et kollektivt foretak blir driftsherreinntekten fordelt på de som sitter med fraksjonene av driftsherrekapitalen (aksjeeierne).

Det en må søke nærmere forklaring på, er hva denne oppdelingen egentlig betyr. For det første betyr det at selve driftsherren ikke kan sies å være en enkelt person eller enhet, men at driftsherrefunksjonene er fordelt på en lang rekke fraksjoner. Og videre blir driftsherreinntekten tilsvarende delt på de samme fraksjoner. En skal ta opp begrepet kollektiv driftsherre til nærmere drøftelse.

3. Begrepet kollektiv entreprenør eller driftsherre.

Med begrepet driftsherre i sin alminnelighet forstår en den for hvis regning foretaket organiseres og som bærer risikoen og oppebærer fortjenesten. Driftsherren bærer altså risikoen og ansvaret for den ervervende virksomhet, og til gjengjeld oppebærer han fortjenesten. En må ikke blande sammen begrepet driftsherre og begrepet leder for en bedrift. I et aksjeselskap f.eks. vil selve lederen være en person som er ansatt av aksjeselskapets generalforsamling eller styre. Men det vil ikke være denne leder som bærer risikoen og oppebærer fortjenesten. De to funksjoner vil bare falle sammen i individuelle foretak hvor driftsherren er en enkelt person og hvor han samtidig er leder av bedriften. Den daglige ledelse av et foretak kan delegeres av et styre til en ansatt direktør. Men det å bære ansvaret for foretaket, ta på seg den økonomiske risiko, er en funksjon som ikke kan delegeres på en slik måte. En kan derfor i det hele tatt ikke snakke om en leiet eller ansatt driftsherre. I et enkeltmannsforetak bæres den økonomiske risiko av en fysisk person, men i

et kollektivt foretak bæres denne risiko av en flerhet av fysiske personer. Og det gjelder da å få en klar forestilling om en slik sammensatt, eller kollektiv driftsherre. Forholdet vil være at de enkelte aksjeeiere må betraktes som fraksjoner av en kollektiv driftsherre. Driftsherren er altså alle aksjeeierne i fellesskap, mens den enkelte aksjeeier bare er en fraksjon eller en del av denne kollektive driftsherre. Og denne kollektive driftsherre utøver sine funksjoner ved at disse fraksjoner (aksjeeierne) kommer sammen på generalforsamlinger. Her kan de enkelte fraksjoner gjøre seg gjeldende gjennom sin stemmerett. De har ingen direkte forbindelse med foretaket, men virker bare gjennom den driftsherremessige helhet. Disse fraksjoner kan altså i det hele tatt ikke hver for seg utøve funksjoner som driftsherre i forhold til foretaket. De kan i det hele tatt ikke fungere eller utøve driftsherremessige funksjoner alene, men de kan først gjøre det når de kommer sammen på generalforsamlingen. De utøver da disse funksjoner gjennom sin stemmerett. Og videre vil de her utøve sin stemmerett proporsjonalt etter det antall aksjer de har (en aksje - en stemme). Det er jo en regel som går igjen i alle aksjeselskaper, at stemmeretten er avhengig av antall aksjer. Dette prinsippet, med proporsjonal stemmerett etter antall deler av driftsherrekapitalen er typisk, det er et spesifikt særdrag for en fraksjonell driftsherre. Det er klart at fraksjoner av driftsherrer ikke kan stemme på noen annen måte, hvis de skal øve innflytelse proporsjonalt med størrelsen av de fraksjoner av driftsherrekapitalen de representerer. En slik kollektiv driftsherre har altså følgende egenskaper:

- a) Den er sammensatt av driftsherremessige fraksjoner (aksjeeiere)
- b) Den eneste mulige vei for disse fraksjoner til å utøve sine funksjoner, er at fraksjonene kommer sammen og deltar i virksomheten til en kollektiv driftsherre.
- c) Den eneste form for slik fraksjonell deltakelse i en kollektiv driftsherre er at fraksjonene utøver sin stemmerett.
- d) Slik fraksjonell medvirkning skjer ved proporsjonal stemmerett etter antall deler av driftsherrekapitalen (aksjer).

Spørsmålet er videre om en finner en slik kollektiv driftsherre i den typen av samvirkelag (etter Rochdale-mønstret) som en nå behandler.

4. Samvirke­lag etter Rochdale-møn­stret med andelskapital har ikke kollektiv driftsher­re.

En kan bl.a. komme fram til denne slutning på følgende måte: Det er typisk for denne gruppe av samvirke­lag etter Rochdale-møn­stret at stemmeretten ikke utøves proporsjonalt etter antall av andeler, men at en person har en stemme. Dette er jo et hovedprinsipp som ble innført av Rochdale-pionerene, og som mange, spesielt innenfor husholdningssamvirket, holder på som en regel som ikke kan fravikes om organisasjonen i det hele tatt skal fortjene å kalles et samvirke­lag. De holder denne regel for å være av avgjørende betydning for å sikre en demokratisk kontroll, og for å sikre at kapitalen ikke får for stor innflytelse. Men det er et typisk særtrekk for en fraksjonell eller kollektiv driftsher­re, at fraksjonene kommer sammen og utøver sin stemmerett proporsjonalt etter den kapital de har satt inn i foretaket. Denne type av samvirke­lag er en økonomisk form hvor andelseierne ikke har stemmerett etter den kapital de har satt inn. Her mangler altså et av de typiske særtrekk for en kollektiv driftsher­re. En må da kunne slutte at andelseierne i denne typen av samvirke­lag ikke er fraksjonelle driftsherrer. De er altså ikke deler av en kollektiv driftsher­re. Og denne typen av samvirke­lag har ikke en kollektiv driftsher­re. En skal foreløpig nøye seg med den begrunnelse for denne konklusjon som er gitt ovenfor. Den senere analyse vil vise at konklusjonen også kan begrunnes på annen måte og at den gjelder for hoved­typer av samvirke­lag.

5. Begrepet driftsher­reinntekt.

Men hva med den inntekt som deles ut som såkalt kapital­utbytte på andelene i denne type av samvirke­lag? Er dette en form av driftsher­reinntekt eller utbytte av samme karakter som det som utbetales til aksjeeiere? Dette er et viktig spørsmål. En skal derfor se nærmere på begrepet driftsher­reinntekt.

Når det gjelder inntekten i forbindelse med et foretak, kan den deles opp i 2 grupper på grunnlag av de som deltar i virksomheten. En kan i denne forbindelse skille mellom driftsherrer og andre deltakere. Forskjellen her er ene og alene at de andre som deltar i foretaket, direktøren, kontorfunksjonærene og arbeiderne, mottar sine inntekter som en kontraktmessig godtgjørelse for sin innsats. Godtgjørelsen til disse står forsåvidt i samme forhold som priser på andre produksjonsfaktorer. Driftsherren derimot mottar sin inntekt som en differans mellom inntekter og kostnader, en fortjeneste som finnes ved regnskapsperiodens slutt. Denne fortjeneste kan være en godtgjøring for bæring av risikoen, en differansrente eller en monopolgevinst.

Mens den kontraktmessige godtgjørelse som arbeidere og funksjonærer oppebærer, kan sidestilles med priser, så er driftsherreinntekten ikke en pris. Den kommer fram som en differans mellom to summer, inntekter og kostnader (summene av produktene av priser og mengder henholdsvis for produktene og produksjonsfaktorene). Driftsherreinntekten står på denne måten i en særstilling i forhold til den kontraktmessige inntekt som overføres til de andre som deltar i virksomheten som funksjonærer eller arbeidere. Den kontraktmessige del av inntekten, lønninger f.eks. kan alltid henføres til en bestemt innsats og vil i alminnelighet være proporsjonal med denne innsats. Lønningene f.eks. vil ofte være proporsjonale med antall tidsenheter, og godtgjørelsen pr. tidsenhet vil være stipulert på forhånd. Driftsherreinntekten derimot kan ikke stipuleres på forhånd. Den kan heller ikke på samme måte henføres til noen bestemt innsats. Visstnok kan en ved teoretiske analyser føre opp også driftsherrevirksomheten som en egen produksjonsfaktor. Men driftsherrens innsats kan ikke måles på samme måte som f.eks. innsatsen av en lønnet arbeider. Driftsherreinntekten må i alle tilfelle framkomme som en rest etter at de andre produksjonsfaktorer har fått sin del som er kontraktmessig bestemt. Når det gjelder den funksjonelle inntektsfordeling, kan en selvfølgelig også behandle f.eks. arbeidslønna på samme måte og si at også den kan bestemmes som en rest. Her tenker en imidlertid ikke på den funksjonelle inntektsfordeling, men på den måte fordelingen skjer på gjennom foretakene i praksis.

Den kontraktmessige bestemte inntekt er nødvendigvis alltid positiv. Driftsherreinntekten kan være enten positiv (profitt

eller fortjeneste) eller negativ (tap).

6. Renten på andelskapitalen i samvirkelag er ikke driftsherreinntekt eller utbytte i vanlig forstand.

En har nå snakket om driftsherreinntekten i sin alminnelighet og forsøkt å danne seg en klar forestilling om dette begrep. Spørsmålet er videre om den rente som betales på andelene i samvirkelag er driftsherreinntekt eller ikke. Som tidligere nevnt må denne type av samvirkelag ledes sånn at de får en differans mellom inntekter og kostnader som utdeles som "utbytte" på de kapitalandeler som medlemmene har betalt inn. En kan da stille følgende spørsmål:

Er det utbytte som betales ut virkelig å betrakte som fortjeneste for samvirkelaget, og er utbytte som betales på kapitalandelene virkelig driftsherreinntekt, slik som en har definert det foran? Og svarer dette "utbytte" til det utbytte som betales ut til aksjeeiere? For å svare på dette er en nødt til å avgrense den type av samvirkelag en behandler til samvirkelag som bare yter tjenester til sine medlemmer. En er nødt til å behandle en ren type av samvirkelag da en kommer over i litt andre forhold for samvirkelag som også yter tjenester til ikke-medlemmer og stiller disse i en særklasse slik at laget på den måten får ekstra inntekter. For samvirkelag som yter tjenester bare for sine medlemmer er hovedprinsippet at disse ytelser skal ytes til selvkost. Om prisene på tjenester eller varer settes slik at det framkommer fortjeneste ved regnskapsperiodens slutt, skjer det bare på den måten at prisene på de tjenester laget yter settes noe høyere enn det som ellers ville være nødvendig for å skape balanse. Det er klart at det her ikke er snakk om noen driftsherreinntekt eller fortjeneste i samme forstand som i et ervervende foretak. Samvirkelagene kan bare få en positiv rest ved utgangen av regnskapsperioden på bekostning av medlemmene. Laget har da enten underbetalt (salgs- og foredlingssamvirke) eller har krevet for høge priser av medlemmene (innkjøpssamvirke).

Det er også en regel at utbytte som utbetales på andelene ikke skal overskride den gjeldende alminnelige rentesats. Men som en hørte foran, var det typisk for driftsherreinntekten at den ikke var kontraktmessig bestemt, men framkom som en rest mellom inntekter og kostnader. Når det gjelder utbytte på disse

andelene, så kommer dette i en annen stilling ved at det er kontraktmessig bestemt. Det heter f.eks. at utbytte på andelene skal være 4 %, og det utbetales 4 % enten regnskapsperioden har vært god eller dårlig for vedkommende samvirke­lag. Andelseierne i samvirke­lagene får altså kontraktmessig stipulert godtgjørelse, et kontraktmessig stipulert utbytte.

Er definisjonen foran av driftsherreinntekten (fortjenesten eller profitten) som en rest riktig, kan ikke det utbytte som betales ut til andelseierne i samvirke­lag identifiseres med begrepet driftsherreinntekt eller profitt. Det kan i det hele tatt ikke betraktes som virkelig inntekt eller fortjeneste på samme måte som fortjenesten eller nettoinntekten i et ervervende foretak, slik som f.eks. i et aksjeselskap. Som foran nevnt er det jo helt avhengig av samvirke­lagets politikk, enten den positive rest blir stor eller liten. Det kommer medlemmene sammen og bestemmer sjøl. Men om de bestemmer at laget skal ledes slik at det blir en stor positiv rest, kan det bare skje på bekostning av fortjenesten i deres egne foretak. Det er altså en ren formell regnskapsmessig og vilkårlig ordning som skiller seg klart ut fra ordningen i ^{ervervende foretak} hvor en tar sikte på å realisere så høg positiv differans mellom inntekter og kostnader som mulig (profittmaksimalisering). En kan trekke følgende slutninger:

1. De penger som samvirke­lagene fordeler blant andelseierne i form av utbytte på kapitalandelene, representerer i virkeligheten ikke sann inntekt eller fortjeneste i samme forstand som en finner f.eks. i et aksjeselskap.
2. Det såkalte "kapitalutbytte" på andelene har ikke noe med driftsherreinntekt å gjøre.

Det utbytte som betales på kapitalandelene i samvirke­lagene, har størst likhet med kontraktmessig bundne renter. En skal siden komme noe nærmere inn på den sanne økonomiske natur av dette utbytte.

7. Andelskapitalen i et samvirke­lag etter Rochdalemønstret er ikke driftsherrekapital.

En kom under forrige punkt fram til at det utbytte som betales ut på kapitalandelene, ikke var driftsherreinntekt. Spørsmålet er da videre om den kapital som er innskutt kan sies

å være driftsherrekapital. Med begrepet driftsherrekapital mener en da kapital som er innskutt som risikobærende kapital og som på den annen side, som belønning, skal oppebære fortjenesten.

Om en betrakter aksjer i et vanlig aksjeselskap, er disse innskutt med det håp at en skal kunne oppnå størst mulig utbytte på disse aksjer. (En ser bort fra forholdene i dag med utbytte-regulering). Etter det som er sagt foran, kan en si at en aksje er et sertifikat som gir rett til å være med å lede aksjeselskapet, altså gir rett til å opptre som en fraksjon av den kollektive driftsherre og som gir rett til å oppebære driftsherreinntekt.

Nå er det klart at det må være sammenheng mellom begrepet driftsherreinntekt og driftsherrekapital.

Når det gjelder samvirkelag, kom en foran til den slutning at pengene, som ble betalt ut i form av utbytte på andelene, ikke var driftsherreinntekt. Lagenes økonomiske struktur gjør at enhver ervervende virksomhet av laget selv er utelukket. Andelskapitalen er ikke investert av profittsyn og er derfor heller ikke driftsherrekapital. Andelene kan bedre sammenlignes med vanlige obligasjoner eller gjeldsbrev. De gir bare rett til en fast rente. Det samme er tilfelle med obligasjonene. Den kapital som er investert i samvirkelaget som andelskapital, er lånt samvirkelaget imot fast rente. Og det utbytte som betales ut er kontraktmessig inntekt som vedkommende andelseier får som kreditor overfor samvirkelaget. Han har lånt samvirkelagene de pengene og får sin kontraktmessige rente. Samvirkelagene andeler er ikke "driftsherresertifikat" slik som aksjer, men "kredittsertifikat". En kan derfor betraktes andelseierne som en spesiell gruppe av kreditorer overfor samvirkelaget samtidig som de er lagets medlemmer. Om han låner samvirkelaget penger ut over andelsinnskottet, kommer dette lån prinsipielt i samme stilling med hensyn på forrentningen. Samvirkelagene har altså hverken driftsherre, driftsherreinntekt eller driftsherrekapital. De mangler også de øvrige økonomiske trekk som er karakteristiske for foretak.

Et av disse trekk som fortjener å nevnes i denne forbindelse, er at alle deler av et foretak er fullstendig underordnet helheten og den felles ledelse uten noen egen økonomisk politikk. Et samvirkelag derimot er en felles underavdeling for

de sammensluttede økonomiske enheter. Og det er disse som bestemmer samvirkelagets politikk og ikke omvendt.

8. Sammendrag.

En har foran forsøkt å gi en analyse av spørsmålet om samvirkelagene er foretak eller ikke. Når en har tatt for seg dette problem og lagt stor vekt på det, er årsaken at i eldre litteratur vil en som regel finne at alle går ut fra at samvirkelagene er en form for foretak. En kan som sammendrag gi følgende konklusjoner av analysen:

- a) Begrepet foretak i denne analyse er å forstå som en ervervende økonomisk enhet innenfor vårt økonomiske byttesystem.
- b) Begrepet inntekt, slik som det er brukt her, er å forstå enten som kontraktmessig bestemt inntekt eller inntekt som framkommer som en rest (residualt bestemt).
- c) Når begrepet foretak defineres på denne måten og når profitten betraktes som en rest som framkommer mellom produksjonsinntekter og produksjonskostnader, vil en slik residual inntekt (altså profitt eller fortjeneste) være den eneste fortjeneste for et foretak som sådant, og samtidig vil det være et kriterium på at en har et foretak for seg.
- d) Samvirkelag uten andelskapital har hverken ytre eller indre likhet med kollektive foretak. De har ingen andelseiere, ingen driftsherrekapital og ingen driftsherreinntekt. Det er derfor innlysende at disse samvirkelag ikke er foretak. (Det samme gjelder for samvirkelag med andelskapital som ikke betaler såkalt kapitalutbytte på denne kapital.)
- e) Samvirkelag med andelskapital står i det ytre i en noe annen stilling. De har mange ytre trekk felles med kollektive foretak (aksjeselskaper).
- f) Differanser mellom produksjonsinntekter og produksjonskostnader som i disse lag deles ut som "kapitalutbytte" representerer imidlertid ikke driftsherreinntekt. Utbyttet er ikke residualt bestemt, men er begrenset og stipulert på forhånd. Pengene er inntjent på grunnlag av medlemmenes deltakelse, bestemmes vilkårlig av disse ved opptrekkingen av linjene for lagets virksomhet og er ikke fortjeneste i dette begreps vanlige betydning.

- g) Samvirkelag med andelskapital og som yter sine tjenester til selvkost, er også klart ikke ervervende økonomiske organisasjoner og er derfor ikke foretak.
- h) Likheten med kollektive foretak som aksjeselskaper er bare i det ytre. Andelseierne i et samvirkelag er ikke fraksjoner av en driftsherre. Andelskapitalen er ikke driftsherrekapital, men kapital som medlemmene har lånt til samvirkelaget mot en fast rente.
- i) Vår analyse er bygd på en ren type av samvirkelag med deltakelse bare av medlemmene, eller eventuelt med helt lik behandling av medlemmer og ikke-medlemmer. Alle samvirkelag av denne type er klart ikke ervervende organisasjoner enten de har andelskapital eller ikke.
- h) Samvirkelagene er således ikke foretak.

IV. Samvirkelagene er aggregater eller sammenslutninger av økonomiske enheter (foretak eller husholdninger).

A. Økonomisk integrasjon eller sammenslutning.

1. Generell oversikt.

Slik det går fram av det en har sagt tidligere, er antagelsen om at et samvirkelag er et foretak, helt feilaktig og misledende. I virkeligheten er det ikke mulig å etterspore noen av de særdrag som er karakteristiske for foretak i samvirkelagene. Særdragene som gjelder for foretakene er derimot inkonsistente med den økonomiske struktur som en finner i samvirkelagene. En kan nesten si at et samvirkelag har en økonomisk struktur som er det motsatte av det som et foretak har. Det er derfor nokså merkelig at en stor del av de eldre forfattere bygger sin framstilling på at samvirkelagene er foretak.

En kan nå slå fast at samvirkelagene er sammenslutninger av økonomiske enheter. Det kan enten være ervervende økonomiske enheter (foretak) eller forbrukende økonomiske enheter (husholdninger). Dette er et meget viktig grunnlag, og merkelig nok har ingen av de 23 forfattere, som Emelianoff har stilt sammen definisjonene til, kommet fram til dette faktum. 6 av dem peker derimot på at samvirkelagene er sammenslutninger av personer. Dette er feilaktig, og dessuten tjener det i høg grad til å overskygge og lede

oppmerksomheten bort fra det faktum. at samvirke­lagene er økonomiske former som er bygd på medlemskap av økonomiske enheter, og ikke av personer. En skal siden komme nærmere inn på skille mellom sammenslutninger som bygger på personer, og de som bygger på medlemskap av økonomiske enheter.

Hovedregelen i våre samvirke­lag er at bare en person skal representere en enkelt økonomisk enhet når det gjelder medlems­skapet. Når f.eks. en husholdning er medlem av et husholdnings­samvirke­lag, er det hovedregelen at bare husstandens overhode representerer den økonomiske enhet ved medlems­skap i foreningen. På tilsvarende måte er det i jordbrukssamvirket. Om en gard er medlem av et meieri, er det bare gardbrukeren selv som møter, eller som står som representant for garden som økonomisk enhet. Det fins unntak fra denne hovedregel. F.eks. i Oslo Samvirke­lag har det vært en utvikling i retning av at de har meldt inn flere av husstanden som medlemmer. Det har de muligens gjort for å kunne figurere med et høgt medlemstall. Men ut fra en klar forståelse av at samvirke­lagene er bygd opp på grunnlag av de økonomiske enheter, er en slik utvikling feilaktig.

Et samvirke­lag er en representativ sammenslutning. Den person, som møter som representant i organene for en slik sammen­lutning, er i virkeligheten en delegert fra og en representant og talsmann for den økonomiske enhet som han representerer. En må ikke la seg føre på villspor av at det er personer som må representere de enkelte økonomiske enheter i et samvirke­lag. Det er ikke det samme som at et samvirke­lag er bygd opp av personer, at det er en personsammenslutning. Samvirke­lagene ^{er} sammenslutninger av økonomiske enheter, og de respektive personer møter opp som representanter og som talsmenn for sine økonomiske enheter.

Når en har fått slått fast at samvirke­lagene er bygd opp av økonomiske enheter, er det videre et spørsmål hva slags type av avledete økonomiske former en har for seg i samvirke­lagene. På grunnlag av de individuelle økonomiske enheter, kan det av­ledes en rekke forskjellige økonomiske former., For å finne fram til hvilken form samvirke­lagene tilhører, skal en nå ta en kort gjennomgåelse av disse avledete økonomiske formene.

Med økonomiske enheter som byggestener, kan bygges opp sekundære økonomiske former. På den annen side kan de økonomiske enheter deles opp i fraksjoner, økonomiske fraksjoner. På den

ene side kan altså de økonomiske enheter deles opp i økonomiske fraksjoner, og på den annen side kan de slutte seg sammen og danne avledete økonomiske former som består av flere økonomiske enheter. Om en ser på utviklingen i den moderne tid, etter den industrielle revolusjon, så er noe av det mest karakteristiske den sterke tendens til dannelse av sammenslutninger. Det som har skapt denne tendens er for det første den tekniske utvikling og stordriftens fordeler, og for det annet tendensen til monopolisering.

En skal nå gi en kort oversikt over hovedlinjene for den økonomiske sammenslutning, og dessuten behandle de hovedtyper av avledete økonomiske former som er framkommet på grunnlag av disse hovedlinjer.

2. Hovedlinjer for økonomisk integrasjon eller sammenslutning.

Når det gjelder linjene for økonomisk sammenslutning, kan en skille mellom 3 hovedlinjer:

- a) Gjennom en ekspansjon av allerede eksisterende individuelle økonomiske enheter.
- b) Gjennom at det dannes fusjoner av økonomiske enheter.
- c) Gjennom koordinering av virksomhet som tidligere har vært drevet av forskjellige økonomiske enheter.

a. Ekspansjon av økonomiske enheter. Ekspansjon av allerede eksisterende økonomiske enheter kan bare føre til at de økonomiske enheter^{er} blir større enn før. Derved kan oppnås mer av stordriftens fordeler og i visse tilfeller noe av en monopolstilling. Men en har allerede tidligere slått fast at samvirkelegene er bygd opp av flere økonomiske enheter. Så denne måten å danne større foretak på er av liten direkte interesse i forbindelse med studie av samvirket.

b. Fusjoner av økonomiske enheter. Det karakteristiske for fusjonering er at de tidligere individuelle og uavhengige økonomiske enheter så å si blir oppslukt og fordøyet av sammenslutningen. De tidligere økonomiske enheter mister altså sin selvstendighet og går fullstendig opp i den nye økonomiske form. Resultatet av en fusjon av flere tidligere foretak er alltid at det dannes et enkelt nytt foretak, en enkelt ny økonomisk enhet. Derfor kan en slå fast med en gang at et samvirkeleg ikke kan

være en fusjon. Et samvirkelag er nemlig ikke noen ny økonomisk enhet. De økonomiske enheter som samvirkelaget bygges opp på, fortsetter som individuelle og selvstendige økonomiske enheter.

Ved siden av en fullstendig fusjon har en partielle fusjoner og alle former av kontrollselskaper. Denne kontroll kan foregå ved at et selskap sikrer seg en god del av aksjene i andre selskaper, slik at de får en betydelig innflytelse på ledelsen ved at de møter opp på generalforsamlingene. De kan også skaffe seg aksjemajoriteten i en lang rekke andre selskaper. Også ved slike partielle fusjoner dannes det enten nye økonomiske enheter, eller det dannes et kontrollselskap. I alle tilfelle, selv om de tidligere enheter fortsetter sin uavhengige tilværelse, er resultatet økonomiske enheter av typen foretak, altså ervervende enheter. Og et samvirkelag er ikke en ervervende økonomisk enhet. Så heller ikke i blant de partielle fusjoner kan en plasere samvirkelagene.

c. Koordinering av ulike slags virksomhet som tidligere har vært drevet av flere forskjellige økonomiske enheter, men slik at disse enheter beholder sin økonomiske individualitet. I litteraturen er det tidligere lagt forholdsvis liten vekt på denne koordinering av grener av virksomheten til flere økonomiske enheter. Denne koordinering skiller seg sterkt fra det som foregår ^{når}/flere enheter går inn i en fusjon.

- a) For det første så skapes det ved fusjonering nye økonomiske enheter, mens de tidligere enheter som går inn i fusjonen utslettes som selvstendige enheter. Ved koordinering derimot skjer det bare en ^{av visse deler} samordning /av den økonomiske virksomhet til de tidligere enheter, slik at disse kan bli sterkere og enda mer skikket til å føre sin uavhengige tilværelse videre.
- b) Ved fusjonering blir de tidligere enheter utslettet, mens det ved koordinering alltid blir fortsatt kontinuerlig virksomhet av de tidligere enheter.
- c) Mens det ved fusjonering skapes en enkelt ny økonomisk enhet, skapes det ved koordinering alltid en økonomisk form som bygger på en flerhet av koordinerte selvstendige økonomiske enheter.
- d) Produktet av en fusjon er altså en ny økonomisk enhet, mens produktet av en koordinering er et aggregat av koordinerte

økonomiske enheter. Og aggregatet i seg selv er ingen uavhengig økonomisk enhet.

3. Aggregater av økonomiske fraksjoner.

Ved siden av aggregater av økonomiske enheter, har en også aggregater av økonomiske fraksjoner. Når det gjelder koordineringen og de aggregater som dannes, kan det således fra et strukturelt synspunkt skilles mellom to former av aggregater.

- a) Aggregater av økonomiske fraksjoner.
- b) Aggregater av økonomiske enheter, enten av foretak eller husholdninger.

Med økonomiske fraksjoner menes deler av en økonomisk enhet. Det kan f.eks. være driftsherren. Driftsherren er en økonomisk fraksjon. En økonomisk enhet må ha en driftsherre, men driftsherren alene, f.eks. er gardbruker uten gard, er ingen økonomisk enhet, han er bare en økonomisk fraksjon. Og en gardbruker som økonomisk fraksjon kan gå sammen med andre gardbrukere og danne sammenslutninger.

Det som først og fremst interesserer oss her er kanskje nettopp disse økonomiske fraksjoner som består av personer. Økonomiske fraksjoner av foretak kan f.eks. enten være driftsherrer, hvis inntekt er residualt bestemt, eller det kan være arbeidere eller funksjonærer hvis lønninger er bestemt kontraktmessig. En annen type av økonomiske fraksjoner er husmødrene, som også kan slutte seg sammen og danne aggregater som f.eks. husmorforeninger.

De felles trekk ved slike sammenslutninger av økonomiske fraksjoner er den aggregate struktur som organisasjonene har, og at de i alminnelighet har tydelig avgrensede økonomiske mål.

a. Sammenslutninger av driftsherrer. En skal se på noen karakteristiske sammenslutninger av økonomiske fraksjoner og skal ^{starte} med sammenslutninger av driftsherrer. For oss er det da mest aktuelt å se på sammenslutninger av bøndene som driftsherrer. Og det er det da naturlig først og fremst å tenke på Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukerlag. Disse organisasjoner er altså aggregater av driftsherrer.

Av tilsvarende faglige organisasjoner i andre næringer kan nevnes Norges Handelsstandsforbund, Rederforbundet, Norges Industriforbund etc. Alle disse har avgrensede økonomiske mål. Organisasjonene er nærmest å betrakte som talerør for de tilsluttede medlemmer. Det er ikke noe underordningsforhold imellom medlemmene og organisasjonen, og bør heller aldri være det i denne type av organisasjoner. Det alminnelige i slike organisasjoner er såkalt demokratisk kontroll, at et medlem har en stemme. Disse sammenslutninger av driftsherrer er typiske personsammenslutninger. I en organisasjon som Norges Bondelag, kan en se at personer kan være medlemmer selv om de ikke er driftsherrer i økonomiske enheter, altså selv om de ikke er gardbrukere. Hadde organisasjonen vært aggregat av de økonomiske enhetene, av gardsbrukene, så kunne de ikke ha fortsatt som medlemmer etter at de hadde skilt seg med garden. (Jfr. forholdet i et samvirkemeieri). På den annen side er det klart at driftsherrene (f.eks. gardbrukerne) er uavhengige erververe, og de er mottakere av driftsherreinntekt i deres egne økonomiske enheter. Denne driftsherreinntekt vil være avhengig av størrelsen på disse økonomiske enhetene, og det er derfor i full overensstemmelse med vårt syn på disse foreninger, at medlemskontingenten kan være avhengig av størrelsen på den økonomiske enhet (f.eks. størrelsen på garden). Men en må holde fast på at dette er personsammenslutninger i motsetning til samvirkelagene som er sammenslutninger av økonomiske enheter. Et samvirkelag i jordbruket er en sammenslutning av de enkelte gardsbruk.

b. Sammenslutninger av andre deltakere i de økonomiske enheter. Et felles trekk for alle disse andre deltakerne i de økonomiske enheter ved siden av driftsherrene, er at de er avhengige erververe. De er deler av en økonomisk enhet som ikke er deres egen. De erverver altså som deler av økonomiske enheter. Slike avhengige erververe i de økonomiske enheter er da først og fremst lønsmottakerne. Typisk for disse er at de har en kontraktmessig fastsatt godtgjørelse.

Typiske eksempler på sammenslutninger innenfor denne gruppe er de faglige arbeidssammenslutninger. Her i Norge har en f. eks. Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon. Disse faglige

arbeidersammenslutninger består utelukkende av lønsmottakere. Og det økonomiske problem som det legges hovedvekten på, er først og fremst lønsspørsmålene ^{etter} arbeidsvilkårene ellers. De eksempler som er nevnt her, både på foreninger av driftsherrer og foreninger av avhengige erververe innenfor de økonomiske enheter, skulle være tilstrekkelig til å vise de karakteristiske særdrag av disse sammenslutninger. En kan samle disse særdrag under følgende punkter:

- a) Alle slike grupper, enten de består av driftsherrer (uavhengige erververe) eller av andre deltakere innenfor bedriften, f.eks. lønsmottakere (avhengige erververe), er aggregater av økonomiske fraksjoner, ikke av økonomiske enheter.
- b) Alle slike sammenslutninger er personsammenslutninger, og de er hverken ervervende eller forbrukende enheter. Alle økonomiske funksjoner og all økonomisk aktivitet av disse foreningene, er i virkeligheten funksjoner til de tilsluttede medlemmer som koordinerer sine individuelle funksjoner gjennom foreningene.
- c) Alle slike foreninger har det felles at de i minst mulig utstrekning binder individenes frihet. Det skulle således være helt fritt medlemskap, og det skulle ikke i noe tilfelle dikteres medlemmene hva de skal gjøre. Om dette er i overensstemmelse med de faktiske forhold i alle norske foreninger, er ikke helt sikkert, men det burde i hvert fall være slik.
- d) Siden disse foreningene bare er sammenslutninger for koordinering av de ulike personers aktivitet, er det helt folgeriktig at de bruker prinsippet med demokratisk kontroll, d.v.s. at en mann har en stemme.
- e) Alle disse karaktertrekk som er nevnt her for aggregater av økonomiske fraksjoner, er bare et uttrykk for deres aggregate struktur.

4. Aggregater av økonomiske enheter.

Det en har snakket om tidligere, om fusjoner og om aggregater av økonomiske fraksjoner, har bare vært en innledning for å få ryddet veien fram til det en nå skal behandle, nemlig aggregater eller sammenslutninger av økonomiske enheter.

Dette begrep, et aggregat eller en sammenslutning av økonomiske enheter, er et ganske vanskelig begrep å få helt

klart for seg. En slik sammenslutning av økonomiske enheter er ikke i seg selv en uavhengig økonomisk enhet, men det er en gruppe av uavhengige enheter. De økonomiske enheter kan være ervervende enheter (foretak), eller de kan være forbrukende enheter (husholdninger).

Alle funksjoner av gruppen eller aggregatet er ene og alene funksjoner til de tilsluttede økonomiske enheter, og ikke funksjoner av aggregatet selv. Dette skal en siden klargjøre nærmere ved eksempler. En skal først peke på enkelte viktige særdrag ved slike aggregater av økonomiske enheter som er av stor betydning for forståelse av samvirkets utvikling.

Alle slike aggregater av økonomiske enheter er gjenstand for sentrifugale krefter som virker i retning av å bryte aggregatene fra hverandre. De enkelte økonomiske enheter er nemlig innrettet for en individuell og uavhengig tilværelse og slutter seg ikke sammen i aggregater uten at dette er nødvendig eller iallfall medfører betydelige fordeler.

Når en har dette klart for seg, forstår en bedre hvorfor samvirket i jordbruket først og fremst har vokst fram i de mest vanskelige perioder i jordbrukets historie. De store landsomfattende samvirkeorganisasjoner fikk en således under krisen i begynnelsen av 1930-årene. Tilsvarende forhold kan en påvise innenfor andre grupper av samvirket. Det er ofte rett og slett nøden, eller nødvendigheten, som tvinger de individuelle økonomiske enheter sammen i aggregater. Det må være et tilstrekkelig press som tvinger de økonomiske enheter sammen på tross av de sentrifugale krefter som tenderer til å holde dem fra hverandre. Dette forhold er ikke bare av betydning for forståelse av samvirkets utvikling. Det kan også hjelpe oss til å trekke visse slutninger om den framtidige utvikling av samvirket.

En følge av ^{de} sterke krefter som vil prøve å holde de økonomiske enhetene fra hverandre, er at det ofte er en vanskelig prosess å samle de økonomiske enheter i samvirkelag. Det kan ikke gjøres med varig hell uten at de økonomiske enhetene (foretak eller husholdninger) har felles oppgaver og vesentlige felles interesser. Og disse felles interesser må være nok til å overvinne den sterke tendens i retning av individuell og uavhengig funksjonering. Om en tenker på landbruket, har bøndene (driftsherrene på brukene) sterke tendenser i retning av at

deres egne økonomiske enheter skal funksjonere selvstendig på alle områder. Enhetene kan derfor ikke varig samles i samvirkelag uten at friksjonen søkes nedsatt til et minimum, og at organisasjonen skjer på en slik måte at de individuelle økonomiske enheter fremdeles får fortsette å funksjonere individuelt og uavhengig i størst mulig utstrekning.

Det kreves ikke stor friksjon for å sprengte et samvirkelag fra hverandre. Vanskeligheten ved å planlegge samvirkelag og ved å planlegge samvirkebevegelsens framtidige utbygging, er derfor å lage samvirkeformer som har så lite av disse spredende krefter (friksjon) som mulig, og hvor de felles interesser er sterkest mulig. Hele ledelsen av samvirket må bygge på at den iboende stabilitet er forholdsvis lav, og at samvirkelagene ofte er holdt sammen ved et ytre press, ved en form av økonomisk tvang.

Vanskelighetene er særlig store for foretak, som f.eks. gardsbruk. Det er ikke fullt så vanskelig å få organisert husholdninger i husholdningssamvirkelag. Ensartetheten og de felles interesser er her som regel mere framtrædende.

Det en har sagt ovenfor, har også litt å si oss når det gjelder størrelsen på samvirkelagene. I alminnelighet vil en viss størrelse være nødvendig for å få effektive og handlekraftige samvirkelag. Men på den annen side vil de sentrifugale krefter øke med samvirkelagenes størrelse. Det er vel forklaringen på at i et så stort land som U.S.A., finner en nesten ingen landsomfattende samvirkeorganisasjoner. En har forsøkt å danne slike, men det har ikke vært vellykket. Forklaringen er antakelig at når samvirkelagene skulle omfatte et så stort land og 48 forskjellige stater, ville en få så sterke sentrifugale krefter at det ville bli for liten stabilitet. Det er noe helt annet med vårt land som er av en ganske beskjeden størrelse, og som har en mere ensartet befolkning.

Grunnlaget for sammenslutninger av husholdninger eller foretak, må først og fremst være at de er mest mulig økonomisk homogene. Det er svært vanskelig å få varige og stabile sammenslutninger av økonomisk uhomogene enheter. Ved siden av at de er økonomisk homogene, er det også svært bra at de er homogene på andre måter. Det viser seg i mange land at det er vanskelig

å organisere samvirkelag som omfatter folkegrupper med forskjellig religion, av forskjellige raser etc.

Selv om det i et av samvirkeprinsippene er slått fast at det ikke skal gjøres forskjell på individer, hverken hva rase, religion eller språk angår, er også gyldighetsgrensen for dette prinsipp nådd når de sentrifugale kreftene ville bli for store om en samler for uhomogene grupper inn i samme samvirkelag.

B. Teorien om samvirkelagene som aggregater av økonomiske enheter sett i relasjon til samvirkets praksis.

1. Samvirkelag som ikke er egne rettssubjekter.

En må først si noen ord om begrepet "egne rettssubjekter" eller "juridiske personer". Om en først ser på kollektive foretak organisert som aksjeselskap, så er disse egne rettssubjekter. Når de organiseres på denne måte, er det selvfølgelig først og fremst fordi medlemmene er så mange og at de kan skifte. Derfor ville det i høy grad være upraktisk å betrakte medlemmene som de egentlige rettssubjekter. Det eneste praktiske er å knytte rett og plikt til selve selskapet. Slik er det gjort i alle land. Det er fastsatt i vår lov for aksjeselskaper at et slikt selskap må registreres, og dermed blir det et eget rettssubjekt.

Når det gjelder samvirkelagene, har mange land en egen samvirkelov. I mange av disse land, f.eks. i England og Tyskland, har en det samme forholdet også for samvirkelagene. Først når de registreres i et register for samvirkelag, blir de å betrakte som egne rettssubjekter. Hvis de ikke registreres, er ikke lagene utad egne rettssubjekter. Da er det de enkelte medlemmer som er de egentlige rettssubjekter.

I vårt land kan samvirkelagene dannes ved en formløs øverenskomst, og det kreves ingen autorisasjon eller registrering for at de skal bli egne rettssubjekter eller juridiske personer. Det er derfor litt vanskelig å uttale seg helt bestemt om hvilke samvirkelag i Norge som er egne rettssubjekter, og hvilke som ikke er det. Stort sett må en regne med at de aller fleste er egne rettssubjekter. Det er dog sikkert visse unntak. En har

jo eksempler på mere kortvarige samvirkesammenslutninger. F.eks. i fisket kan det være notlag under storsildfisket, som slutter seg sammen for en kortere tid og fisker i fellesskap. En har også enkelte andre typer. Slike kortvarige sammenslutninger er selvfølgelig ikke egne rettssubjekter. I U.S.A. er det nokså alminnelig med slike mere kortvarige samvirkesammenslutninger, som ikke er egne rettssubjekter.

De mest typiske særtrekk for samvirke finner en klarest i slike samvirkelag som ikke har noen juridisk overkledning, og i samvirkelag som er mere på begynnerstadiet eller nær sagt "fosterstadiet". Når samvirkelagene får en juridisk overkledning, ser en ikke lenger så tydelig den aggregate struktur. Og i samvirkelag som skal være varig, kommer det nødvendigvis inn forskjellige former for indre avregninger mellom de tilsluttede økonomiske enheter, som også "røyklegger" de karakteristiske drag ved samvirkelaget som aggregat av de økonomiske enheter. En gjennomgåelse av disse mere elementære samvirkelag, som ikke er egne rettssubjekter, leder fram til følgende konklusjoner:

- a) Slike samvirkelag representerer typiske aggregater av økonomiske enheter, som koordinerer visse av enhetenes funksjoner enten som foretak eller som husholdninger. Men hver av de økonomiske enheter som deltar, beholder den fulle økonomiske selvstendighet.
- b) Den aggregate karakter kommer mest tydelig fram i den aller enkleste form for slik organisasjon, nemlig samvirkelag som skapes bare for en enkelt transaksjon eller for en kort periode. Det beste eksempel en har på slike lag her i Norge, er de nevnte lag innen fisket.
- c) I mere varige samvirkelag kommer det inn visse trekk som gjør det litt vanskeligere å se den aggregate struktur. Dette skyldes for det første at medlemmenes økonomiske aktivitet foregår asynkronisk, altså ikke til samme tid, og for det annet på grunn av at det er nødvendig med visse indre mellomregninger for å sikre at de enkelte deltakende økonomiske enheter skal bli behandlet fullstendig likt. Og dette er helt nødvendig, for skulle medlemmene behandles forskjellig, ville det straks opptre sterke krefter i retning av å sprengte samvirkelaget.

- d) Disse indre mellomregninger kan lett føre til at mange som observerer samvirkelagens funksjon, kan få en feilaktig oppfatning. Disse indre mellomregninger ligner nemlig mye på det som foregår innenfor de kollektive foretak, slik som i aksjeselskaper.
- e) En har to hovedtyper av slike indre mellomregninger som er nødvendige i varige samvirkelag for å behandle de økonomiske enheter likt:
1. Indre mellomregninger i form av kapitalutbytte på innskutt kapital. Dette er nødvendig for å korrigere manglen på proporsjonalitet imellom kapitalinnskott i form av andeler og imellom deltakelsen fra de samme økonomiske enheter. Hvis det hadde vært fullstendig proporsjonalitet mellom innskutt kapital og deltakelsen (kjøp eller salg), hadde det ikke vært nødvendig med forrentning av kapitalen. Da ville alle deltakende enheter kunne fått forrentningen indirekte gjennom sin deltakelse i virksomheten. Men på grunn av at en ikke på forhånd kan være sikker på en fullstendig proporsjonalitet mellom andelsinnskott og deltakelse, er en nødt til - hvis en vil sikre seg at prinsippet med lik behandling skal overholdes - å betale utbytte på den innskutte kapital. Denne utdeling av kapitalutbytte ligner på det utbytte som en aksjonær får på sitt aksjeinnskott, og leder derfor lett til at mange ved en overflatisk betraktning slutter at en har en liknende økonomisk form som et aksjeselskap.
  2. Den andre form for slike økonomiske avregninger som er nødvendig innenfor varige samvirkelag, er det som kalles for deltakerutbytte. Dette betales ut proporsjonalt i forhold til deltakelsen, enten som kjøpere eller som selgere. Dette utbytte betales altså ut på grunnlag av de løpende transaksjoner som de enkelte økonomiske enheter har med samvirkelaget. Denne form for mellomregning kan også bli misoppfattet ved en overflatisk betraktning, idet den kan oppfattes som en slags utdeling av for-tjeneste eller profitt til medlemmene av samvirkelaget.
- f) For å være en perfekt, eller en ren type av aggregat av økonomiske enheter, er det nødvendig at samvirkelagene

består bare av aktive medlemmer, og at bare disse aktive medlemmene er tillatt å delta i samvirke­lagets virksomhet. Eller om laget yter tjenester også til ikke-medlemmer, må disse på alle måter stilles likt med medlemmene. Uten at dette er overholdt, får en ikke et rent aggregat av økonomiske enheter.

2. Samvirke­lag som er egne rettssubjekter.

Som tidligere nevnt har en ikke i vårt land noen egen samvirke­lov som krever registrering av samvirke­lagene for at de skal bli egne rettssubjekter. Så en må regne med at alle varige samvirke­lag i vårt land er egne rettssubjekter. Det foreligger et forslag til samvirke­lov fra 1925: "Innstilling til lov om samvirke­lag fra den ved kongelig resolusjon av 10. februar 1922 opnevnte komite", og det heter her i paragraf 13: "Ved registrering blir laget et særskilt rettssubjekt, som selvstendig kan erhverve rettigheter og pådra sig for­pliktelser. For forpliktelser som er inngått på lagets vegne før registreringen hefter, dersom intet annet er avtalt med fordringshaveren, de som har inngått disse personlige en for alle og alle for en".

Et lag som ikke lot seg registrere, ville ikke bli egen juridisk person eller et eget rettssubjekt, og medlemmene ville hefte en for alle og alle for en. Det gjør medlemmene av våre innkjøpslag under felleskjøpene, og det var visstnok meningen at slike mindre lag også etter dette forslag til lov, kunne la være å la seg registrere. De ville da ikke bli egne retts­subjekter. En kan slå fast med en gang at samvirke­lagene meget vel kan fungere uten at de er egne rettssubjekter, men inkorporering slik at lagene blir egne juridiske personer, letter den økonomiske virksomhet i høg grad.

Ved en slik inkorporering blir både de økonomiske for­hold mellom medlemmene juridisk regulert, og alle økonomiske transaksjoner som laget har utad, blir juridisk og teknisk gjort mye enklere. For alle praktiske forhold vil således en inkorporering av samvirke­lagene gjøre at de faktisk kan opptre utad som om de var regulære økonomiske enheter, på tross av deres sammensatte struktur.

Det er viktig å være merksam på at ved en inkorporering kan lagene faktisk opptre som økonomiske enheter på tross av at de ikke er det. Det er klart at en slik inkorporering vil være mer nødvendig for et varig samvirke­lag enn et kortvarig, og at det er mer nødvendig for store enn for små organisasjoner. Det er også mer nødvendig for organisasjoner som har mange forskjellige funksjoner, enn for lag som bare har en enkelt funksjon. Det er også mer nødvendig for lag som har stort kredittbehov enn for lag som ikke har et slikt behov.

Selv om en slik inkorporering fører med seg store fordel­er på mange måter for samvirke­lagenes aktivitet utad, er den imidlertid ikke nødvendig for at samvirke­lagene skal fungere. Det foreligger mange eksempler på, fra land som har samvirke­lover som krever registrering for at lagene skal bli juridiske enheter, at mange lag fortsetter uten å være regi­strert og uten å være juridiske enheter. Og de kan fungere svært tilfredsstillende. Det er altså ikke nødvendig for at lagene skal fungere at de er inkorporerte. Hele inkorporeringen endrer ikke en tøddel på lagenes indre økonomiske struktur. Det eneste er at det skapes en juridisk overkledning, slik at lagene utad opptrer som juridiske enheter.

En skal diskutere noe nærmere forskjellen mellom juridiske enheter og økonomiske enheter. Det er en nødt til fordi lag etter inkorporering utad kan opptre som om de er økonomiske enheter. Dette har vel gjort at mange har fått det inntrykket at samvirke­lagene virkelig er økonomiske enheter. Dette har gått inn i terminologien og i litteraturen. En finner det f.eks. i utkastet til samvirke­lov. Det snakkes her om samvirke­foretak. Samme uttrykket er brukt i innstillingen fra Pris- og rasjonaliseringslovkomiteen. Det brukes altså en terminologi som bygger på at samvirke­lagene er økonomiske enheter, at de er foretak. Det har en tydelig klarlagt at de ikke er. For å komme dette til livs, er en nødt til å ta det alvorlig og grundig.

Om en ser på de økonomiske former som foreligger, kan det være store avvikelser mellom den ytre juridiske overkledning og den indre økonomiske struktur. Det kan spesielt skilles imellom 3 hovedtilfeller.

- a) En økonomisk enhet kan være inkorporert som fler enn en juridisk enhet.
- b) En økonomisk enhet kan være inkorporert som en enkelt juridisk enhet.
- c) Mer enn en økonomisk enhet kan funksjonere gjennom en enkelt juridisk enhet.

Eksempler på det første, at en eneste økonomisk enhet kan være inkorporert i flere juridiske enheter, kan en finne i storindustrien. Det kan være et stort industriforetak, organisert som et aksjeselskap. Hvis det f.eks. skal starte et nytt teknisk anlegg som medfører stor risiko, er det ofte at de lar det nye tekniske anlegg inkorporere som en egen juridisk enhet. Dermed sikrer de morforetaket mot unødig stor risiko. Men det er klart at det nye tekniske anlegget som er inkorporert som en egen juridisk enhet, er ikke en selvstendig økonomisk enhet. All avregning mellom morforetaket og det nye tekniske anlegget er bare indre avregninger.

At en økonomisk enhet er inkorporert som en juridisk enhet, er det mest vanlige for bedrifter som er organisert som aksjeselskaper. I det tilfelle har en altså full overensstemmelse mellom den økonomiske og den juridiske enhet.

Det tredje tilfelle, som er av spesiell interesse for oss som behandler samvirkelagene, er altså at flere økonomiske enheter kan være inkorporert som en enkelt juridisk enhet. Det er dette en finner for samvirkelagenes vedkommende. Disse er aggregater av økonomiske enheter, organisert utad som én juridisk enhet. Men denne juridiske enhet har selv ingen økonomiske funksjoner. Alle funksjoner som samvirkelagene utøver, er ene og alene funksjonene til de tilsluttede økonomiske enheter. Samvirkelagene utfører ikke en eneste økonomisk funksjon for sin egen del. De hverken erverver eller forbruker. Det er på samme måte som med en flokk fugler. Det er ikke flokken som flyr, men det er hver enkelt fugl. Akkurat det samme har en i et samvirkelag. Det er ikke samvirkelagets egne økonomiske funksjoner, men det er funksjonene til de tilsluttede økonomiske enheter som utføres gjennom samvirkelaget.

Samvirkelagene er altså en flerhet av økonomiske enheter, som virker gjennom en enkelt juridisk enhet. De skiller seg

skarpt fra den type av kollektive foretak som en har i aksjeselskapene, hvor som regel den juridiske og økonomiske enhet faller sammen. Det er mye denne mangel på overensstemmelse mellom den økonomiske struktur og den legale overkledning som har skapt forvirringen i teorien for samvirke-lagene. Forholdet er at en har en juridisk maske eller overkledning, som dekker den sammensatte (aggregate) form. Et slikt aggregatet av økonomiske enheter er ofte blitt tatt for å være en enkelt økonomisk enhet. Det er dette forholdet først og fremst som har gjort at sammenstillingen av definisjoner på samvirke-lag er så intetsigende og forvirrende, for ikke å si direkte feilaktig. De aller fleste forfattere har nemlig bygd på at samvirke-lagene er økonomiske enheter, at de er foretak. Hovedårsaken til dette har antakelig vært at de fleste samvirke-lag opptrer som juridiske enheter og altså faktisk opptrer utad som om de var økonomiske enheter. Men som tidligere nevnt er det fullt mulig for samvirke-lagene å fungere uten en slik inkorporering.

3. Foretak og tekniske anlegg.

Et annet viktig forhold som er en medvirkende årsak til begrepsforvirringen i litteraturen om samvirket, er at mange forfattere ikke skiller tilstrekkelig klart mellom foretak og tekniske anlegg. Et enkelt foretak kan ha flere tekniske anlegg. Borregård f.eks. har tekniske anlegg både i vårt og andre land, men foretaket, den økonomiske enhet, er A/S Borregård. Når det gjelder samvirke-lagene, er forholdet også at lagene ofte bygger egne tekniske anlegg for å utføre de funksjoner som medlemmene vil overføre til samvirke-laget. Det kan være butikker, bakerier, pølsemakerier, slakterier, meierier, møller, kornsiloer etc. Samvirke-laget er ikke det samme som det tekniske anlegg. Et samvirke-lag med meieri er ikke det samme som meieranlegget. Det ville en tydelig se hvis meieriet f.eks. brant ned og ble fullstendig utslettet. Likevel sto samvirke-laget der. En må ikke forveksle samvirke-laget med den tekniske enhet. Selv om et samvirke-lag har en eller flere tekniske enheter, blir det ikke derfor et foretak eller en økonomisk enhet. Men det er vanlig i litteraturen å finne slike organisasjoner

som har egne tekniske anlegg, beskrevet som samvirkemessige foretak. Og disse såkalte samvirkeforetak sammenliknes med andre ervervende foretak organisert som f.eks. aksjeselskap.

Denne helt ukritiske og feilaktige oppfatning av samvirkelag med tekniske anlegg, blir også i høg grad stimulert ved regnskapsmessige forhold. Samvirkelagene har regnskaper med de samme konvensjonelle uttrykk som dem en finner i aksjeselskaper og andre foretak, altså økonomiske enheter. Det er snakk om kjøp og salg, om priser og kostnader, om fortjeneste eller tap, om utbytte etc. Det er imidlertid klart at disse begreper har en helt annen økonomisk mening for samvirkelagene enn for ervervende økonomiske enheter. For samvirkelagene betyr f.eks. ikke begrepet priser betalt for produkter det samme som for et foretak. Laget og det tekniske anlegg er bare en underavdeling som til selvkost utfører visse funksjoner for de tilsluttede enheter. Når det gjelder forholdet mellom f.eks. et meieri og de tilsluttede bønder, er derfor begrepet "priser" bare en betegnelse på en form for indre avregninger. En kunne like godt finne et annet og mer passende begrep. Og når det i et samvirkelag snakkes om fortjeneste, utbytte eller tap, kan det ikke på noen måte sammenlignes med fortjeneste, utbytte^{og} tap og ved f.eks. et aksjeselskap. Det hele er bare en slags indre avregning^{er} mellom medlemmene, for å sikre at likhetsprinsippet blir fulgt. Etterskottsoppgjør f.eks. i et meieri ved regnskapsperiodens slutt, er bare en korrigering. Det er medlemmenes egne penger som av forsiktighetsgrunner ikke er utbetalt før, eller penger som medlemmene må betale fordi kostnadene er blitt større enn ventet. Det har ikke det spor med fortjeneste innenfor en økonomisk enhet (f.eks. et aksjeselskap) å gjøre. Men det er farlig å overta disse begreper som er brukt av økonomiske enheter, og å føre dem over til samvirkelagenes regnskaper. Det er med å skape den begrepsforvirring en har.

De tekniske anlegg til samvirkelagene gjør at de ved en overflatisk betraktning likner økonomiske enheter. Forholdet virker på samme måte som den juridiske overkledning til å røyklegge samvirkelagenes sanne økonomiske struktur. Det er derfor nødvendig å gjennomføre et klart skille mellom foretak (en ervervende økonomisk enhet) og tekniske anlegg.

Begrepet anlegg er et rent teknisk begrep. Et teknisk anlegg er en produktiv enhet som må skilles klart fra et foretak som er en ervervende økonomisk enhet. Et samvirke­lag som er en egen juridisk person, kan utad opptre som om det er en økonomisk enhet. Og samvirke­laget kan ha egne tekniske anlegg som utfører visse tekniske funksjoner for medlemmene.

En kan skille mellom 3 typiske tilfelle når det gjelder forholdet mellom ervervende økonomiske enheter og tekniske anlegg:

- a) En økonomisk enhet (foretak) arbeider gjennom en teknisk enhet (teknisk anlegg). Et godt eksempel på dette er en enkelt uavhengig gardbruker på sin egen gard. Her er en økonomisk enhet og en teknisk enhet som faller sammen.
- b) En økonomisk enhet (foretak) kan arbeide gjennom mer enn en teknisk enhet. Eksempler på dette er også lett å finne. Spesielt i industrien er det alminnelig at store aksjeselskaper har mer enn en teknisk enhet. En kan f.eks. tenke på alle de tekniske anlegg til Norsk Hydro.
- c) Mer enn en økonomisk enhet (foretak) kan arbeide gjennom en teknisk enhet. Det beste eksempel på dette har en i samvirke­lagene. Et samvirke­meieri er et eksempel på at flere økonomiske enheter, de enkelte bruk, går sammen og oppretter et felles teknisk anlegg.

Det er bare i det første tilfelle, hvor en økonomisk enhet faller sammen med en teknisk enhet, at det er fullstendig overensstemmelse mellom det tekniske og det økonomiske begrep. I tilfelle flere økonomiske enheter arbeider gjennom et enkelt teknisk anlegg, blir det ganske stor divergens mellom de vanlige begreper i regnskapene og den økonomiske mening som kan legges i disse begreper. Andelskapitalen som er knyttet til et slikt teknisk anlegg, er ikke driftsherrekapital til en økonomisk enhet, men bare et fond som er innbetalt i form av forskott av de deltagende enheter. Den saldo som kan komme fram i regnskapene, som ofte blir kalt fortjeneste eller tap, er ikke det samme som fortjeneste eller tap som driftsherren eller driftsherrene har i et foretak.

De økonomiske fellestrekk for alle de økonomiske enheter som har sluttet seg sammen om et felles teknisk anlegg, er at de

fortsatt eier og driver sine egne individuelle foretak eller husholdninger. De overdrar ^{i alminnelighet} bare få og avgrensede funksjoner til det felles tekniske anlegg. Det er lett å se at dette er riktig når en betrakter jordbrukets samvirkelag og deres tekniske anlegg. Det som ^{f.eks.} er overdratt til meieriet, er foredlingen og omsetningen av melken. Om en ser på tekniske anlegg i husholdningssamvirket, har husholdningene overdratt til disse avgrensede funksjoner f.eks. til en butikk å omsette forbruksvarer, til et bakeri å bake brød etc. Det er et felles prinsipp for alle tekniske anlegg at de yter tjenestene til selvkost. Det gjelder også ^{elere} økonomiske enheter som overdrar funksjoner til de felles tekniske anlegg. Det er derfor en har det grunnleggende samvirkeprinsipp, at samvirkelagene skal yte tjenestene til hva de koster.

4. Samvirkelagene som underavdelinger av de tilsluttede økonomiske enheter.

For å få en hensiktsmessig organisasjon av den økonomiske virksomhet, er det nødvendig at det skjer en integrering på en eller annen måte. Spesielt på grunn av den sterke tekniske utvikling en har hatt etter den industrielle revolusjon, er dette blitt aktuelt. Denne integrering kan skje i form av samvirkelag, hvor de enkelte økonomiske enheter sammen kan opprette tekniske anlegg, slik at de oppnår noe av stordriftens fordeler. Som tidligere nevnt vil enhetene ofte tvinges, på grunn av økonomisk nød, til å slutte seg sammen om felles anlegg. Forholdene kan ofte ha utviklet seg slik at det er for ueffektivt når de utfører disse funksjoner hver for seg (f.eks. foredling av melken hjemme på garden). Den tekniske utvikling kan medføre at effektiviteten blir så liten at de så å si tvinges av utviklingen til å foreta en integrering. Her ligger kjernepunktet til forståelse av samvirkebevegelsens utvikling. Det er ofte en viss økonomisk tvang som får flere økonomiske enheter til kollektivt å organisere visse tekniske anlegg. Det er f.eks. lett å forstå hvordan en har fått samvirkemeieriene. Det er klart at på grunn av den tekniske utvikling ble ^{det} så lite effektivt og lite rasjonelt å foredle melken på hvert enkelt gardsbruk at det ikke kunne fortsette. Derfor måtte en eller annen form for integrering tvinge seg fram. Den form som ble funnet mest hensiktsmessig, og som sikkert også er den beste, er at brukene har sluttet seg sammen

i samvirkelag. De har dannet felles tekniske anlegg som underavdelinger av gardsbrukene, og forädlingen og omsetningen foretas i fellesskap. Det samme forhold finner en for slakterier, fryserier etc. Og utviklingen holder på å tvinge fram andre former for fellesanlegg som fellesvaskerier, fellesbakerier etc.

Utad vil samvirkelegene med disse anleggene kunne ligne på ervervende økonomiske enheter (foretak), og ofte er de i litteraturen beskrevet som samvirkeforetak. Men dette begrep er fullstendig feilaktig. En må ta sikte på å få dette begrep fjernet fra litteraturen. I stedet for et samvirkemessig foretak eller et samvirkeforetak, må en innføre begrepet tekniske anlegg på samvirkebasis eller samvirkeanlegg.

Samvirkebevegelsens utvikling kan sees som en viktig del av den sterke strøm i retning av økonomisk integrasjon eller sammenslutning, som er så typisk for utviklingen i den nyere tid. Som tidligere nevnt er det for en stor del økonomisk tvang som er årsaken til denne integrasjon. Det gjelder også for samvirkets utvikling. Det som har gjort at det er nødvendig med sammenslutning, er først og fremst den rivende tekniske utvikling som stadig har gjort stordriften mere fordelaktig.

Ser en historisk på det, hadde en før den industrielle revolusjon i høg grad selvforsyningshusholdning. Så kom overgangen til byttehusholdning. Og det er i denne byttehusholdning at en har fått denne sterke tendens til økonomisk sammenslutning.

De fordeler ved stordrift som den tekniske utvikling har medført, har også hatt følger på andre områder. Ser en på jordbruket, har den ført med seg nødvendigheten av jordskifte, den har ført med seg nødvendigheten av å øke bruksstørrelsen etc.

Skal en gi en vurdering av samvirkets framtid ut fra det en har sagt, tror jeg en kan trekke følgende konklusjoner: Den tekniske utvikling fortsetter kanskje sterkere enn noensinne før, slik at tendensene til økonomisk sammenslutning vil bli minst like sterke eller sterkere enn tidligere. Det skulle medføre fortsatt sterke tendenser til økonomiske sammenslutninger også innenfor jordbruket og altså en sterk tendens til videre utbygging av samvirket i tiden framover. Ser en på forholdene i dag, er det også det som skjer. Virkningen av den tekniske utvikling kommer f.eks. klart fram i jordbrukets maskinsamvirke.

Den fulle sysselsetting vil også kunne få betydelige virkninger når det gjelder utbyggingen av samvirket. Den øver et sterkt press i retning av samvirke om felles arbeidssparende anlegg.

Den tekniske og økonomiske utvikling medfører ikke i samme utstrekning press på husholdningene til å slutte seg sammen i samvirkelag. Utviklingen innen husholdningssamvirket har da heller ikke i de siste 20 år vært så sterk som utviklingen når det gjelder foretakene, ~~spesialt~~ i næringer og bransjer med så små enheter som i jordbruk og fiske.

En er tidligere kommet fram til at samvirkelagene er aggregater av økonomiske enheter. Det er nødvendig nærmere å klarlegge hva dette innebærer. En kan vise at det innebærer at samvirkelagene er underavdelinger av de tilsluttede økonomiske enheter som utfører bestemte funksjoner for enhetene.

Samvirkelagene består av deler av de tilsluttede økonomiske enheter. Det er felles underavdelinger av disse enheter, akkurat på samme måte som f.eks. innkjøpsavdelingen i et stort industriforetak. Innkjøpsavdelingen representerer en gren av industriforetaket, og gjennom denne gren utføres visse forretningsmessige funksjoner.

For å gjøre dette mere klart, skal en se på en stor økonomisk enhet, f.eks. Ford Motor Company, som har utallige underavdelinger både for finansiering, innkjøp, produksjon, salg etc. Enhver av disse underavdelinger arbeider på et spesielt felt og representerer en gren av den økonomiske enhet med bestemte funksjoner, som er overlatt til underavdelingen av kompaniet. Hver underavdeling er altså bare en del av det store foretak, og denne gren kan ikke skilles fra foretaket og kan ikke fungere som en uavhengig og selvstendig økonomisk enhet. En kan ikke si at funksjoner som innkjøpsavdelingen utfører, er avdelingens egne funksjoner. De er selvfølgelig økonomiske funksjoner av Ford Motor Company. Forholdet er tilsvarende for de andre underavdelinger. Det er viktig å ha klart for seg at det slike underavdelinger utfører, er visse funksjoner for den eller de økonomiske enheter som har opprettet dem. Akkurat på samme måte er det i samvirkelagene. Dette gjelder enten det er samvirkelag for kjøp eller salg. Det kan være husholdningssamvirkelag eller innkjøpslag i jordbruket. Eller det kan være

samvirkelag for foredling og/eller salg, assurance, kreditt etc. Alle disse lagene består av deler av de tilsluttede økonomiske enheter. De kan ikke deles eller skilles fra disse enheter. Enhetene utfører visse funksjoner gjennom disse felles underavdelinger. Hva er det egentlig som er forskjellen på en slik felles underavdeling for f.eks. 100 gardsbruk, og på en underavdeling for Ford Motor Company? Den eneste forskjell er, så vidt en kan se, at grenene eller underavdelingene av Ford Motor Company er deler eller underavdelinger av en økonomisk enhet, men samvirkelagene er felles underavdelinger for flere økonomiske enheter.

Jeg tror det er fra dette utgangspunkt en må utvikle en teori for samvirket. En har tidligere en teori for underavdelinger for et enkelt foretak eller en enkelt husholdning. Det en trenger for samvirkelagene, er en teori for felles underavdelinger for flere foretak eller husholdninger. Den økonomiske teori for samvirkelagene må videre passes systematisk inn i resten av den økonomiske lærebygning. Den teoretiske behandling av samvirket har hittil praktisk talt ikke hatt noen plass ved våre høgre læreanstalter. Årsaken er antakelig, at det ikke har foreligget noen teoretisk behandling som har inn-passet samvirket i systemet forøvrig.

Samvirkelagene er akkurat tilsvarende former som underavdelingene for store industriforetak, bare med den forskjell at samvirkelagene er felles underavdelinger for flere økonomiske enheter. Og disse tilsluttede enheter overlater visse funksjoner til samvirkelagene. Akkurat på samme måte som funksjonene til innkjøpsavdelingen i Ford Motor Company er funksjonene til dette store foretaket, så er funksjonene til en felles underavdeling organisert som et samvirkelag, ene og alene funksjonene til de økonomiske enheter som har sluttet seg sammen og opprettet den felles underavdeling, og ikke funksjonene til laget selv. På samme måte som et større industriforetak kan bygge ut underavdelinger, kan altså mindre foretak innenfor en næring, f.eks. i jordbruk, fiske, skogbruk og håndverk, gjøre det gjennom samvirkelag. Men denne felles underavdeling er like så lite som underavdelingen i et større industriforetak, noen selvstendig økonomisk enhet. Den kan derfor heller ikke ha noen fortjeneste i vanlig forstand. I virkeligheten er denne

felles underavdeling en utvidelse av brukenes egne virksomhet. I stedet for å foredle melken på garden, er denne funksjon overført til et meieri, og meieriet kan betraktes om en utvidelse av brukenes virksomhet.

På tilsvarende måte kan husholdningene overføre visse funksjoner til husholdningssamvirkelag. Disse blir da felles underavdelinger for husholdningene, og er en utvidelse av husholdningenes virksomhet. Denne virksomhet utvides videre om husholdningssamvirkelaget oppretter bakeri, pølsemakeri o.l., som separate tekniske anlegg.

Jordbrukets samvirkelag er derfor å betrakte som en planmessig integrering av enkelte prosesser eller grupper av prosesser, som tidligere var henlagt til gardsdrifta. De bønder som deltar aktivt i jordbrukets foredlings- og salgssamvirke, deltar derfor ikke bare i produksjonen av de primære råvarer, men de deltar også i den industrimessige foredling og i omsetningen. Når en bonde er gått med på opprettelsen av slike felles foredlingsanlegg, er formålet selvfølgelig ikke at det skal bli noen fortjeneste på samvirkelaget. Formålet er at han vil oppnå et bedre resultat for sin egen samlede virksomhet, virksomheten gjennom samvirkelag innbefattet, slik at han maksimaliserer visse velferdsmål, f.eks. lønnsomheten for sitt foretak som helhet. Bondens foretak omfatter også en del av samvirkelagets virksomhet.

Definisjonen av samvirkelegene som felles underavdelinger, er dog ikke helt altomfattende. Det er visse samvirkelag som ikke har noen tekniske anlegg, kanskje ikke engang et felles kontor. Det kan være f.eks. kontrollforeninger, slik som en har det i husdyrbruket, og enkelte andre former av samvirkeleg. Denne beskrivelse av samvirkelegene som felles underavdelinger, er derfor kanskje ikke omfattende nok til å inkludere alle former av samvirkelag. Skal den omfatte alle tenkelige former av samvirkelag både på by og land, både for husholdninger og foretak, både elementære og kompliserte former, må antakelig definisjonen utvides. En kan kanskje gi følgende utvidete definisjon : Et samvirkelag er en organisasjon hvor økonomisk virksomhet til medlemmene koordineres.

Teorien om samvirke­lagene som felles underavdelinger, stemmer forferdelig dårlig med den teori for samvirket som har vært underforstått og de begreper som har vært brukt tidligere både her i landet og i andre land. En kan illustrere det ved å gjengi en setning fra innledningen til de alminnelige motiver i det framlegg til samvirkelov som ble lagt fram av en komite i 1925. Det heter her innledningsvis: "Som derav fremgår er et samvirkeforetagende et forretningsforetagende ~~av~~ av personer i fellesskap eller for felles regning og med formål å fremme ~~deltagernes~~ forbruksmessige eller yrkesmessige interesser".

Dette er en slags definisjon på samvirke. Men den er helt feilaktig etter den teori for samvirke som en her er blitt enige om. Den sier at et samvirkeforetak er et forretningsforetak. For det første vil jeg benekte at et samvirkelag er et foretak i det hele tatt, og det er slett ikke et forretningsforetak eller ervervende foretak. Det er altså dobbelt opp feilaktig. Og det er klart at skal en starte et lovframlegg med en helt feilaktig definisjon av det loven omfatter, så er det litt tvilsomt om resultatet kan bli helt bra.

I stedet kunne en kanskje sagt at et samvirkelag er en felles underavdeling eller et sentrum (en organisasjon), hvor . . . økonomisk aktivitet til medlemmene koordineres. De er aggregater eller sammenslutninger av økonomiske enheter (altså ikke av personer) med det formål å fremme de deltakende økonomiske enheters forbruksmessige eller yrkesmessige interesser (alt etter som det er sammenslutninger av hus­holdninger eller av foretak).

C. Teorien om samvirke­lagene som aggregater av økonomiske enheter sett i relasjon til de såkalte "samvirkeprinsipper".

1. Generell oversikt.

De såkalte samvirkeprinsippene har vært sett på som almengyldige og nær sagt eviggyldige sannheter, og er betraktet som et kriterium på hva som er samvirke eller ikke. Og disse prinsipper i seg selv har ikke vært underlagt

kritikk. De har vært hevet over kritikk. Det er forbausende at det ikke har vært lagt større vekt på at disse prinsipper opprinnelig ikke var tenkt som almenngyldige. Pionerene i Rochdale startet med disse regler for sitt eget lag, uten å legge det fram som prinsipper for alle tider. De betraktet det vel mer som anbefalinger enn som prinsipper. Videre er disse prinsipper nærmest uten noen forklarende verdi hva angår spørsmålet om hva samvirke egentlig er. (. Når en ser historisk på saken, viser det seg at både utformingen og antallet har skiftet.

Den første sammenstilling av Rochdale-prinsippene finner en i en bok av Georg Jacob Holyake: "Historien om Rochdale-pionerene". Boka kom ut allerede i 1878. Holyake hadde et intimt kjennskap til pionerene og deres samvirkelag, og han stiller sammen de prinsipper som de bygde på, ialt 14 punkter. Siden ble det redusert til 7, og sjetallet har gått igjen i de fleste bøker og i de fleste land. Det kunne være forskjellige prinsipper som var medtatt, men det var en merkelig tendens til at det bestandig ble 7. Det har også sin forklaring. Sjetallet er fra gammel tid holdt for å være et slags hellig og lykkebringende tall. Om de tok med forskjellige prinsipper, passet de som regel på at de fikk 7 tilsammen. Men opprinnelig var det altså 14, og det var følgende:

1. Pionerene skaffet selv tilveie kapitalen.
2. De solgte bare rene uforfalskede varer.
3. De ga fullt mål og full vekt.
4. De solgte til gjeldende dagspriser og underbød ikke de private handlende.
5. De hverken kjøpte eller solgte på kreditt.
6. De ga medlemmene tilbakebetaling i forhold til deres kjøp.
7. De oppmuntret medlemmene til å sette det de fikk tilbakebetalt, inn i foreningens sparekasse. Dermed oppdro de medlemmene til sparsomhet.
8. De fastsatte kapitalrenten til 5 %.
9. I produksjonen (i de produktive tekniske anlegg som de opprettet i forbindelse med sitt samvirkelag) fordelte de overskottet blant dem som hadde frembrakt det gjennom sitt arbeid, i forhold til lønningene.

10. Det ble bevilget $2\frac{1}{2}$ % av overskottet til opplysningsformål.
11. De ga alle medlemmene demokratiske rettigheter - et medlem en stemme - ved valg og beslutninger.
12. De satte seg fore å utvikle den samvirkemessige vareformidlingen derhen at de skulle bli i stand til å grunnlegge en arbeidets stat hvor forbrytelser og utbytning ikke skulle eksistere.
13. Ved å starte en engrosforening ville de virkeliggjøre sin egen grunnsetning om bare å føre garanterte ekte varer, noe som ellers ville ha vært umulig.
14. De betraktet sin kooperative butikk som frøet til et nytt sosialt liv, som gjennom en riktig ledet hjelp til selvhjelp, skulle garantere en høy moralsk standard og velstand for alle medarbeidere

Punkt 9, om fordelingen av overskottet ved produksjonen i samvirkets tekniske anlegg i forhold til lønningene, er forlengst forlatt. At denne regel kom med henger vel sammen med at det ble satt så store forhåpninger til det fullstendige foretakssamvirket (arbeidersamvirket) på den tiden. Dette prinsippet er^{vel} ikke noe sted fulgt i samvirkelagens tekniske anlegg i dag, og de fleste samvirkefolk ville vel blankt benekte at det er et samvirkeprinsipp. Arbeidere og funksjonærer i samvirkelagene lønnes i dag etter de samme prinsipper som i de andre foretak. Andre av punktene er i dag sikret gjennom lovgivningen eller de er anerkjent som kutymæ for forretningsdrift i sin alminnelighet.

Den nyeste formulering av prinsippene, slik som de oppfattes i dag, finner en satt opp av International Cooperative Alliance i Paris 1937. Det er fremdeles 7 punkter:

1. Åpent medlemskap.
2. Demokratisk kontroll.
3. Andel i overskottet i forhold til innsats.
4. Begrenset kapitalrente.
5. Kontant handel.
6. Politisk og religiøs nøytralitet.
7. Opplysningsvirksomhet.

Kongressen slo fast at de første fire punktene var av grunnleggende og prinsipiell karakter, som særpreges det kooperative økonomiske system, og skiller det ut fra andre økonomiske systemer. Bare organisasjoner som praktiserer disse fire grunnsetninger, kan stå tilsluttet Internasjonal Cooperative Alliance.

Disse prinsippene har ofte vært sett på som almengyldige. Men som en har pekt på, ble de satt opp i forbindelse med nystarting av et husholdningssamvirkelag. Og en tror ikke det er noe egentlig grunnlag for å betrakte disse reglene, som tilfeldigvis ble utformet for denne type av samvirkelag, som almengyldige og ukrenkelige, og at de skulle gjelde til alle tider. Tvert imot kan det innebære en fare å se det på den måten. Vi må besinne oss og se på samvirket slik som det har utviklet seg, og forsøke å finne fram til hvilke prinsipper som er en logisk konsekvens av samvirkets økonomiske struktur, ^{og som} har vist seg å være av grunnleggende betydning for de ulike grupper av samvirkelag. På det grunnlag kan en komme fram til hvilke prinsipper en bør bygge samvirket på i framtida. Det er selvsagt ikke tvil om at flere av de såkalte ^{samvirke-} prinsipper har vært av grunnleggende betydning for samvirkets utvikling. Vår videre analyse skal bl.a. søke å klarlegge hvilke av prinsippene dette gjelder.

Når det gjelder de såkalte samvirkeprinsipper, skal en her ta opp til drøfting følgende spørsmål:

- a) Følger disse prinsipper med logisk konsekvens av samvirkets økonomiske struktur ?
- b) Hva åpenbarer de om den økonomiske natur av samvirke-lagene ?
- c) Gir de et korrekt og klart uttrykk for den økonomiske karakter av samvirket ?
- d) Forteller de oss klart hvordan lagene må være organisert for at en skal være berettiget til å kalle dem for samvirke-lag ?

Ved siden av de prinsipper som er oppstilt av I.C.A. i 1937, vil en ta opp til behandling prinsippet om begrensnig av antall andeler som et enkelt medlem kan ha,

De tre siste prinsippene som er oppstilt av I.C.A. og enkelte andre regler som har vært satt opp som samvirkeprinsipper, må betraktes som praktiske anbefalinger for lagenes virksomhet. F.eks. prinsippet om at et samvirkelag skal holde dagens priser, er en anbefaling bare for en viss gruppe av samvirkelag, nemlig husholdningssamvirkelagene. Det er ikke et alminnelig prinsipp som omfatter alle grupper. Regelen kan ikke tilpasses for det spesielle jordbrukssamvirke. Selvfølgelig kan en si at også f.eks. meieriene, skal stipulere utbetalingsprisene til bøndene så lavt at de er sikre på å få et beløp som kan utbetales som deltakerutbytte. Det er et visst grunnlag for det, nettopp fordi ^{det er} en sunn forretningsdrift å holde litt penger i reserve, og det kan lette gjennomføringen av en fornuftig fondsoppleggingspolitikk. Som tidligere nevnt er utdelingen av det såkalte deltakerutbytte, som en får på grunn av dette prinsippet, ikke noe annet enn en indre mellomregning mellom medlemmene, som er nødvendig for å sikre lik behandling av alle. I virkeligheten er det klart at et samvirkelag ikke kan føre noen egentlig prispolitikk i vanlig betydning overfor medlemmene. Dette gjelder både for husholdningssamvirket og for foretakssamvirket. Det er ikke snakk om vanlig prispolitikk, slik at en søker å holde visse priser for å maksimalisere profitten. Det er klart at om et husholdningssamvirkelag tar priser som er over selvkostprisen, kan det lett justeres etterpå. Og det er denne justering som skjer ved etterskottsutbetalingen på grunnlag av deltakelsen. Forholdet er tilsvarende for et foretakssamvirkelag. Det er ellers mye som taler for at husholdningssamvirket skulle se det som en av sine hovedoppgaver å trykke prisene i stedet for å følge den passive linje med å holde dagens priser.

Den andre praktiske regelen som en kan nevne, er at samvirkelagene skal gjennomføre kontant handel. Dette var en veldig god regel for det nystartede samvirkelaget med 28 medlemmer borte i Rochdale. De hadde svært lite kapital, og det var fattige medlemmer. Det er også i alminnelighet en god forretningsregel for detaljforretninger. Men det er ikke noen almengyldig regel og har anvendelse bare på husholdningssamvirket.

Når Rochdale-pionerene innførte regelen om kontant handel, var det på grunn av de fortvilte tilstander som hersket blant medlemmene, og det var kanskje også medlemmer som hadde vanskelig for å holde greie på sin privatøkonomi. Men selv innenfor ^{husholdnings-} samvirke er det ganske alminnelig at denne regelen er overtrått. Avbetalings~~sh~~andelen spilte en meget stor rolle både i Amerika og i mange land i Europa i slutten av 30-årene. Skulle en anvende regelen om kontant handel strengt, kunne en ikke ha kredittsamvirke i det hele tatt.

Regelen om politisk og religiøs nøytralitet er i og for seg sympatisk. Men den kan i hvert fall ikke tas som en almengyldig prøve på hva som er samvirke. Den er i høg grad overtrått i en rekke land. En kan f.eks. nevne at i Tsjekkoslovakia var det før krigen egne lag for tyskere, rutenere og tsjekkere, og i Belgien har de forskjellige samvirkelag for katolikker og protestanter. Årsaken til dette ligger åpent i dagen, nemlig at det gjelder å få så homogent medlemskap som mulig. Derved blir de sentrifugale krefter svakere, og en kan få varige og mere stabile samvirkeorganisasjoner.

2. Begrensning av det antall andeler som det enkelte medlem kan ha.

Denne regel kan ikke gjelde for samvirkelag som ikke har andelskapital. Et generelt, almengyldig prinsipp kan det således ikke være. I det foreliggende utkast til samvirkelov fra 1925 er det påbudt at alle samvirkelag skulle ha andelskapital, muligens for å få det til å stemme med prinsippene. Når en ^{fått} har denne reglen, har det sammenheng med at den ^{alminneligste} selskapsform har vært aksjeselskapene.

Regelen sier svært lite. Selv om et aksjeselskap hadde en regel om at en person bare kunne ha et lite antall aksjer, var det like fullt et aksjeselskap og like kapitalistisk som andre. Selskapet ville skille seg ut fra et samvirkelag i like stor grad som før. Det ville ikke ha noe av samvirkelagets struktur. En kan bare forstå dette prinsippet helt om en ser det i lys av samvirkets aggregate struktur. Forskottene

som er innbetalt i form av andeler i samvirkelaget, er som før sagt ikke driftsherrekapital. Det er forskott som de individuelle økonomiske enheter betaler inn for at laget kan komme igang med virksomheten. Antall andeler som medlemmene betaler inn i samvirkelaget, er i grunnen et uttrykk for det volum av deltakelse som de venter å få. Er antall andeler forskjellig, er de tilpasset den vekslende bruksstørrelse etc. Årsaken til en begrensning kan være at det ikke er ønskelig at noen skal ha flere andeler enn det som tilsvarer deltakelsen senere. Derved hindrer en medlemmene i å nytte samvirkelaget som pengeplassering. En absolutt begrensning av antall andeler kan tas som uttrykk for ønske om å ha et homogent medlemsskap.

3. Fast rente på kapitalen.

Prinsippet med begrenset kapitalrente er holdt for å være et av de aller viktigste samvirkeprinsipper. Det har alltid vært hevdet at dette prinsipp var en oppfinnelse (av pionerene i Rochdale), som tok sikte på å redusere kapitalens rolle ved å ta den bort fra herreplassen og sette den på tjenerplassen. Imidlertid har en i gjennomgåelsen foran vist at det som i samvirkelegene utbetales som såkalt kapitalutbytte, ikke er uttrykk for noen fortjeneste eller profitt, slik som kapitalutbyttet i aksjeselskapene. Det er ene og alene interne avregninger mellom medlemmene selv. Disse interne avregninger tar sikte på så fullstendig som mulig å korrigere for disproporsjonalitet mellom forskott, som de individuelle enheter har ytet, og deltakelsen i samvirkelaget. Dersom de kunne betalt inn disse forskottene fullstendig proporsjonalt med deres senere deltakelse. (proporsjonalitetsprinsippet), behøvde en ikke å betale rente på denne kapital. Det er imidlertid umulig på forhånd å vite nøyaktig hvilken deltakelse de enkelte medlemmer kommer til å få. Derfor må en ha prinsippet med rente på kapitalen for at alle skal bli likt behandlet. Men at renten kalles kapitalutbytte, er misvisende.

På tross av all hyldest fra et sosialreformatorisk synspunkt som har vært ytet Rochdale-pionerene for at de innførte dette prinsippet, er hele bestemmelsen ganske prosaisk. Den tar ganske enkelt sikte på at medlemmene skal bli behandlet

akkurat likt. Regelen er en logisk følge av at samvirkelagene er aggregater av uavhengige økonomiske enheter som koordinerer bestemte funksjoner, men ellers søker å fremme sine egne økonomiske interesser. Det ville derfor opptre sterke splittende krefter om det skulle være regler som førte til at et medlem kanskje måtte yte mere i forhold til fordelene han fikk, enn en annen. Regelen om fast rente på kapitalen har en for å hindre at en enhet skal yte mer (eller mindre) enn proporsjonalt med de tjenester den mottar av laget.

Prinsippet om at hvert enkelt medlem bare skal yte i forhold til de fordeler samvirkelaget yter igjen, må gjennomføres kompromissløst. Medlemmene står som representanter for sine egne økonomiske enheter, og vil først og fremst søke å maksimalisere lønnsomheten i disse.

4. Utbytte i forhold til deltakelsen.

Regelen om det såkalte deltakerutbytte, er også betraktet som et meget viktig prinsipp som ble innført av Rochdale-pionerene. De fordelte "fortjenesten" i forhold til deltakelsen i stedet for som i den vanlige selskapsform, aksjeselskapet, etter kapitalinnsatsen. Ser en dette ut fra samvirkets økonomiske struktur, vil en finne at det såkalte deltakerutbytte bare er siste ledd i de interne avregninger, som er nødvendig for at en slik felles underavdeling skal virke tilfredsstillende overfor alle medlemmer. Det er altså 2 typer interne avregninger: Det som hittil har vært kalt "kapitalutbytte", og det som har vært kalt "deltakerutbytte". Deltakerutbytte representerer det siste trinn av avregningen mellom den felles underavdeling og de økonomiske enheter som har opprettet den. En kunne forsåvidt bare betrakte det som en slags regninger som samvirkelaget skal betale til medlemmene, hvis det er en positiv differans, og som medlemmene skal betale til samvirkelaget, hvis det er negativ differans. Det har ikke noe å gjøre med fortjeneste i vanlig oppfatning av begrepet. En bør antakelig også innføre et annet begrep. En bør helst ikke bruke begreper som har en helt annen betydning i andre selskapsformer, og som derfor virker forvirrende. I stedet for deltakerutbytte kunne en snakke om etterskottsbetaling til de deltakende økonomiske enheter, eller fra de deltakende økonomiske enheter om oppgjøret ved regnskaps-

periodens slutt viser en negativ differans. Det er faktisk det det er. Det er en etterskottsbetaling, en etterskotts intern avregning mellom laget og medlemmene. Det har ikke noe med fortjeneste eller tap å gjøre. En kan ikke i det hele tatt snakke om fortjeneste og utbytte i samvirkelegene i samme mening som for et aksjeselskap. Det er fullstendig forvirrende å operere med de samme begrep. Det er også med og gir et grunnlag for handelsstandens angrep på de nåværende skattebestemmelser for samvirkelegene. Uklarheten på dette område kan også lede til innføring av en lovgivning som ikke er i overensstemmelse med samvirkets økonomiske struktur. Det er klart at så lenge samvirkelegene feilaktig skal være oppfattet som foretak, og at overskottet er betraktet som profitt eller fortjeneste, er det vanskelig å få folk til å vurdere samvirket riktig. Det er svært uheldig at samvirkelegene er betraktet som ervervende økonomiske enheter. Dette går igjen i så å si all litteratur om samvirket opp til denne dag.

Denne regel kan ikke gjelde alle samvirkeleg. Det er nemlig ikke alle lag som driver slik at de har en differans, positiv eller negativ. Slike som f.eks. fjøskontrollag organisert som samvirkeleg, har i alminnelighet hverken kapitalutbytte eller deltakerutbytte. Reglene er utformet for en viss type av husholdningssamvirkeleg, og passer derfor best for slike.

5. Et medlem en stemme.

Regelen om at hvert medlem har en stemme, er kanskje holdt for å være den viktigste av alle. Denne regel står i noe av en særstilling, slik som også utkastet til samvirkelov fra 1925 gir uttrykk for. Det er mange samvirkefolk som strekker seg så langt at visse andre regler til nød kan fravikes, og likevel kan vedkommende lag få lov til å kalle seg et samvirkeleg. Men overholdes ikke denne regel, da er det stopp. Denne regel er holdt for å være helt almengyldig. Enten lagene kjøper eller selger varer, enten de fordeler det såkalte overskott på den ene eller den andre måten o.s.v., er det en ting som er felles for alle samvirkeleg, og det er at de har medlemmer. Regelen om at hvert medlem har en stemme, kan for såvidt være almengyldig. Den kan tilpasses alle samvirkeleg, og har vært holdt

for å være helt bindende. De aller fleste som har arbeidet med samvirket, har sett på dette dogme som det aller høgste av alle samvirke-dogmer. Selv om andre regler til nød kunne overtres, måtte denne regel absolutt overholdes.

I utkastet til samvirke-lov § 43 heter det: "På møtet har hvert medlem en stemme". For sammenslutninger med samvirke-lag som medlemmer, skulle dog vedtektene kunne fastsette ulike stemmerett for medlemmene, slik at de enkelte lag kunne gis adgang til å møte med så mange representanter som svarte til det antall medlemmer de hadde. Men bortsett fra dette særtil-felle skulle regelen holdes. Ellers ble ikke lagene å betrakte som samvirke-lag. Denne regelen skulle altså være et helt sikkert merke, som skulle brukes til å skille bukkene fra fårene. Denne regel finner en da også overholdt av storparten av alle samvirke-lag, både i de nordiske land og ellers ute i verden. Men dog ikke alle, det er også mange lag som ikke overholder den. Det skal en senere komme tilbake til.

Denne regelen skiller seg ut fra de andre regler en har behandlet på en meget viktig og avgjørende måte. Alle de øvrige regler kan betraktes som logiske konsekvenser av samvirkets økonomiske struktur. Det er en konsekvens av samvirke-lagens aggregate karakter at alle forhold mellom samvirke-laget og medlemmene og mellom medlemmene innbyrdes, er basert på streng proporsjonalitet. Og dette proporsjonalitetsprinsippet passer for alle de andre reglene, men ikke for denne aller høgste regel. Forholdet er at enhver avvikelse fra proporsjonalitets-prinsippet skaper indre spenninger i lagene og underminerer stabiliteten. En kan si at denne regel om proporsjonalitet, som skal føre til at hvert medlem bare yter i forhold til deltakelsen og til de fordeler det får, er selve samvirke-bevegelsens være eller ikke være. Men likhet - et medlem en stemme - er ikke alltid overensstemmende med proporsjonalitets-prinsippet, som ellers gjelder for alle andre forhold mellom medlemmene av samvirke-lagene. Regelen er derfor en utfordring til hele den teori en har forsøkt å bygge opp.

Prinsippet om et medlem en stemme er i virkeligheten mer et juridisk prinsipp enn et økonomisk prinsipp. Dersom denne regel skal betraktes som kardinalregel, må det kunne bevises at den er overensstemmende med samvirkets økonomiske

karakter. Derfor er det nødvendig å undersøke dette forholdet så grundig som mulig.

Ser en på samvirkets praksis, finner en at storparten av samvirkelegene både i vårt og andre land, følger dette prinsippet, dog med viktige unntakelser. Det er viktige grupper av samvirkeleg som har proporsjonal stemmerett. Det er f.eks. typer av samvirkeleg hvor stemmeretten er gradert etter jordbruksarealet. I U.S.A. er dette svært vanlig i samvirkeleg for kunstig vatning. Eller stemmeretten kan være gradert etter antall kuer. Dette er ofte tilfelle i fjøskontrollag. Eller stemmeretten kan rett og slett være gradert etter volumet av deltakelse, f.eks. volumet av varer kjøpt eller solgt gjennom samvirkeleg. Dette prinsipp finner en gjennomført i enkelte innkjøpssamvirkeleg i U.S.A. Prinsippet med proporsjonal stemmerett er altså slett ikke ukjent. Det er ganske mye brukt for enkelte grupper av samvirkeleg i U.S.A. Det har vært foretatt noen undersøkelser direkte med sikte på å klarlegge dette forhold. De undersøkte for det første de samvirkeleg som er oppbygd av detaljhandlere i kolonialbransjen. Det er ganske alminnelig der borte at detaljhandlere i kolonial-bransjen slår seg sammen og danner innkjøpssamvirkeleg. Undersøkelsen viser at bare 49 % av disse samvirkeleg overholdt regelen om et medlem en stemme. Disse samvirkeleg er ellers perfekte aggregater av uavhengige økonomiske enheter. De undersøkte også forholdet for samvirkeleg for kunstig vatning. Av disse tusener av viktige samvirkeleg i det amerikanske landbruk, var det bare 10 % som fulgte regelen med lik stemmerett. Det overveldende flertall fulgte en praksis som var et klart brudd på denne regel. I denne gruppe av samvirkeleg er stemmeretten proporsjonal med medlemmenes deltakelse. Regelen om proporsjonal stemmerett er en logisk konsekvens av den økonomiske struktur til et perfekt aggregat av økonomiske enheter. De nevnte samvirkeleg fyller ellers de vanlige såkalte samvirkeprinsipper. De er ikke ervervende økonomiske enheter, men underavdelinger som tjener medlemmene gjennom utføringen av visse tekniske funksjoner. De betaler ikke ut såkalt "utbytte" på kapitalen. Dersom de i det hele tatt foretar noe etterskottsbetalinger, skjer det på grunnlag av

deltakelsen. På alle andre måter er de altså typiske samvirkelag. Spørsmålet er da om det er noe fornuft i å si at slike lag ikke er samvirkelag. Etter min mening er det ikke noe grunnlag for dette. Det eneste riktige er å tilpasse kartet til terrenget, tilpasse prinsippene til samvirkets økonomiske struktur, slik at lag med proporsjonal stemmrett også kommer inn under begrepet samvirkelag. En eventuell samvirkelov bør også utformes slik at den omfatter slike lag.

Når en skal forklare at flertallet av de som behandler samvirket teoretisk går inn for lik stemmerett, men at en likevel i praksis finner ganske tallrike avvikelser, er en nødt til å gå ut fra samvirkets struktur, og ut fra det prøve å finne en årsakssammenheng. Enkelte av de som har behandlet samvirket tidligere, har også gått inn for at lag med proporsjonal stemmerett fortjener betegnelsen samvirkelag. Hvor det er brukt tidligere, tjener ^{det} også utvilsomt til å opprettholde stabiliteten og effektiviteten hos samvirkelegene.

En av hovedårsakene til at de som har behandlet samvirket, i alminnelighet har gått ut fra at det bare er lik stemmerett som er karakteristisk for samvirket, er at de har tatt utgangspunkt i de regler som gjaldt for Rochdale-pionerenes husholdningssamvirkelag. Selv trodde de og alle de propagandister som har ført deres grunnsetninger videre, at de omformet aksjeselskapsformen slik at de tok bort uheldige sider ved denne kapitalistiske form for tiltak. Propagandaen har så bygd videre på dette. Men i den indre struktur er det i virkeligheten ingen som helst likhet mellom et samvirkelag og et aksjeselskap, selv om ytre trekk kan være like. Aksjeselskapene er økonomiske enheter, ervervende foretak, mens samvirkelegene er ikke-ervervende foretak. De er aggregater av økonomiske enheter, felles underavdelinger for foretak eller husholdninger. Når aksjeeierne i et aksjeselskap møter opp og stemmer med gradert stemmerett etter antall aksjer, utgjør de en kollektiv driftsherre. Men i samvirkelegene har en ingen driftsherre i det hele tatt. Det er bare i økonomiske foretak en har driftsherrer, ikke i underavdelinger. Om en innenfor et stort industriforetak har en underavdeling for kjøp eller salg, er det klart at det ikke er noen driftsherre i denne underavdelingen.

Når en skal bedømme dette med stemmrett i samvirkelagene, må en derfor sjalte helt ut denne sammenlikning mellom samvirkelag og aksjeselskap. De har i virkeligheten ingenting til felles hva den økonomiske struktur angår. De som møter opp og stemmer på årsmøtet i et samvirkelag, er uavhengige representanter og talsmenn for sine egne økonomiske enheter. Gjennom samvirkelaget har disse enheter opprettet en felles underavdeling, og ut fra dette må en vurdere forholdet med stemmeretten innenfor samvirkelagene.

Det er også en meget stor forskjell på de avgjørelser som tas på årsmøtet i et samvirkelag og på årsmøtet i et aksjeselskap. På årsmøtet i et aksjeselskap vil retningslinjer framover for hele foretakets virksomhet bli trukket opp. Styret og direktøren som da får fullmakt til å sette disse bestemmelser ut i livet, har på sett og vis diktatorisk myndighet over hele foretaket. De kan bestemme hva som skal produseres ved de enkelte produksjonsavdelinger, hvor og når det skal markedsføres etc. Det er i virkeligheten noe helt annet som foregår på årsmøtet i et samvirkelag, f.eks. på årsmøtet i Norges Kjøtt- og Fleskesentral. Dette årsmøtet kan også trekke opp visse retningslinjer for selve sentralens virksomhet framover. Men de kan ikke bestemme noe over de økonomiske enheter som har dannet denne felles underavdeling. Her er det en himmelvid forskjell på det som foregår i et samvirkelag og det som foregår i et aksjeselskap. Det eneste som kan gjøres på årsmøtet i Norges Kjøtt- og Fleskesentral når det gjelder produksjonen og markedsføringen av slakt, er at de kan komme med visse råd og henstillinger. Men årsmøtet har ingen myndighet til å bestemme over de økonomiske enheter. Det står helt fritt for de enkelte økonomiske enheter selv å bestemme hva som skal produseres og markedsføres. Det er innenfor hver enkelt enhet en har driftsherrene. Driftsherrene er bøndene på sine enkelte bruk. De har opprettet Norges Kjøtt- og Fleskesentral som en underavdeling, og de er med og velger representanter til årsmøtet. Årsmøtet kommer sammen og blir enige om visse retningslinjer angående de funksjoner som denne underavdelingen har og ikke noe ut over dette. Det eneste det kan gjøre utover det, er eventuelt å komme med visse råd og henstillinger. Men det er helt avhengig av den tilsluttede

enhet^{er} om henstillingene følges eller ikke.

Det gjelder å ha det riktige perspektiv ved en sammenlikning mellom aksjeselskap : og samvirkelag. Aksjeselskapene er organisasjoner for kapitalanbringelse, mens samvirkelagene er felles underavdelinger for utførelse av bestemte funksjoner for de tilsluttede økonomiske enheter. I lag hvor hvert medlem har en andel har det ingen mening å sette opp samvirkelagens om et medlem en stemme i motsetning til aksjeselskapenes prinsipp prinsipp for avstemning. Bare i lag hvor hvert medlem kan ha flere andeler, kan det bli spørsmål om å sette stemmene i forhold til antall andeler. Dette er tilfelle i engelske husholdningssamvirkelag. Ordningen ble i sin tid innført for å omgå landets lovgivning om sparebankvesen, slik at et medlem kunne anbringe sine sparepenger i et samvirkelag uten særskilt konto for låneinnskott. Men det var selvfølgelig ingen rimelighet i å la innflytelsen på generalforsamlingen stå i forhold til denne pengeanbringelse.

Da husholdningene stort sett er ganske homogene enheter, er det heller ikke særlig aktuelt å gradere stemmene etter deltakelsen. Det ville også være en tungvint ordning fordi graderingen måtte endres hvert år. Hvis medlemmenes inntektsnivå lå på forskjellig høyde, ville det også lett kunne bli årsak til sosial misnøye. Betingelsen for stemmerett er dog i alminnelighet at en siste år har kjøpt for en viss minstesum. Dette er også en form for gradering.

Ut fra logiske konsekvenser av samvirkelagens økonomiske struktur burde lagene organiseres på grunnlag av proporsjonalitetsprinsippet. Hva er det da som gjør at en likevel i praksis finner lik stemmerett (et medlem en stemme) som det mest alminnelige? Det skyldes ganske sikkert at denne regelen har vist seg stort sett å virke tilfredsstillende. Som tidligere nevnt er det innenfor de fleste samvirkelag sterke sentrifugale krefter. Og det gjelder å organisere lagene og ha slike regler at disse kreftene blir minst mulig, slik at lagene kan bli mest mulig stabile. De individuelle økonomiske enheter går bare sammen under presset av nødvendigheten. Først når de ikke lengre kan funksjonere tilfredsstillende på et individuelt grunnlag, går de sammen om vedkommende funksjon. For å sikre seg størst mulig homogenitet og minst mulig friksjon innenfor lagene, er det ofte gunstig at medlemmene er så sosialt og

økonomisk ensartet som mulig. I de samvirkelag en har, er de tilsluttede enheter i alminnelighet ganske homogene. En ting som gjør denne homogeniteten større enn den ellers ville være, er at det i alminnelighet bare er en enkelt funksjon eller i hvert fall svært få og avgrensede funksjoner som er overført til den felles underavdeling. En har innenfor landbruket egne samvirkelag for foredling og omsetning av de ulike varer som melk, kjøtt, egg etc. og en har egne samvirkelag for innkjøp, ^{andre for} foredling og salg. Denne spesialisering innenfor samvirket er et prinsipp som er temmelig strengt gjennomført her i Norge. I U.S.A. har de samvirkelag som i noe større utstrekning er basert på distriktsbasis istedenfor som hos oss, på varebasis. En har også her i Norge talsmenn for å samle de ^{på distriktsbasis,} ulike lokale samvirkelagene. Dermed kunne en få felles kontoradministrasjon, delvis felles arbeidskraft, felles transportmidler etc. Prinsipielt bør en vurdere dette ut fra nødvendigheten av å ha et homogent medlemskap, og ut fra mulighetene for så eksakt som mulig å gjennomføre proporsjonalitetsprinsippet. Skal en organisere samvirkelagene på distriktsbasis, får en kanskje med noen produsenter som leverer melk og andre ikke, noen leverer kjøtt og andre ikke, noen kjøper kraftfor og andre ikke etc. En vil derfor risikere å få et mindre homogent medlemskap. Det blir mindre muligheter for gjennomføring av proporsjonalitetsprinsippet, derved større friksjon, sterkere sentrifugalge krefter og mindre stabile samvirkelag. Grensen må trekkes ut fra vurdering av mulighetene for å skape tilstrekkelig stabilitet. Der hvor de har samvirkelag på varebasis og f.eks. som i U.S.A. omsetter poteter, korn etc. gjennom samme samvirkelag, har de for å sikre lik behandling av de enkelte medlemmer etter proporsjonalitetsprinsippet, delt opp samvirkelaget i seksjoner: En seksjon for omsetning av poteter, en for omsetning av korn etc. Innenfor hver av disse seksjonene blir proporsjonalitetsprinsippet gjennomført. Men seksjonene har felles ledelse, felles kontorhold, delvis felles transportmidler og arbeidskraft. Disse felleskostnader forsøker de å dele så nøyaktig som mulig før beregning av etterskottsbetalingene fra hver seksjon. En har her det springende punkt. Hvis potetprodusentene f.eks. fikk for stor andel å bære, slik at de i virkeligheten bar kostnader

for de som solgte korn eller andre produkter, ville det straks bli misnøye, og de splittende krefter ville gjøre seg gjeldende. Skal en organisere samvirkelag på distriktsbasis, kanskje slå sammen lag både for innkjøp og salg, lag for forskjellige varegrupper etc., gjelder det å få organisert dette på en godt gjennomtenkt måte. En må sikre at proporsjonalitetsprinsippet blir strengt gjennomført. Det går ikke an at de som leverer bare frukt f.eks., skal være med å betale noe for de som leverer melk eller andre produkter. Samvirkefolkene er ikke mer altruistiske enn andre mennesker. De ønsker å få de tjenester som underavdelingene yter til selvkost og at medlemmene skal behandles strengt etter proporsjonalitetsprinsippet.

Om en betrakter de samvirkelag en har, finner en at medlemmene i alminnelighet er ganske homogene. Dette er spesielt utpreget i husholdningsamvirket. Familienes eller husholdningenes størrelse varierer innenfor forholdsvis trange grenser. Og innenfor slike samvirkelag vil proporsjonal stemmerett og lik stemmerett praktisk talt falle sammen. En kan derfor gå ut fra at når en i praksis stort sett finner lik stemmerett (et medlem en stemme), henger det sammen med at medlemmene er så homogene at tilnærmet vil lik stemmerett og proporsjonal stemmerett bli det samme. Lik stemmerett vil også ha visse fordeler sett fra et sosiologisk synspunkt. Ut fra dette synet skulle en vente at de samvirkelagene som ikke har lik stemmerett, skulle være mindre homogene enn de andre. Det er også det en finner. De samvirkelag i U.S.A. som har ulik stemmerett - hvor stemmeretten f.eks. er avhengig av arealet - er alle samvirkelag med langt mindre homogent medlemskap enn de fleste andre. Noe liknende finner en også i enkelte syd-europeiske land f.eks. i Italia. Når småbrukere og store godseiere går sammen i et samvirkelag, har som regel gods-eierne større stemmerett enn småbrukerne. Småbrukerne er likevel glad for å få med de store eiendomsbesittere, og det har utvilsomt vært til stor fordel for vedkommende samvirkelag. Samvirkelagene for kunstig vatning i U.S.A. er bygd opp for å dekke behovet for vatning i de større eller mindre distrikter. Det er der naturlig at både store og små bruk er med. Men de har funnet det ganske rimelig at de store brukene har større innflytelse - har flere stemmer - enn de små. Disse samvirkelag fungerer utmerket. Som

tidligere nevnt har 90 % av disse samvirke­lag gradert antall stemmer etter deltakelsen. Det samme finner en i mange store samvirke­lag for produksjon og fordeling av elektrisk kraft i Europa. Medlemmene her er både store industriforetak som kanskje tar en tredjepart eller halvpart av hele produksjonen, og enkeltpersoner som bare har noen lamper i taket. Det sier seg selv at ved så lite homogent medlemskap er proporsjonal stemmerett den eneste rimelige løsning. Og samvirke­lagene virker bra, nettopp på grunn av at de har de store foretak med. Uten disse ville det antakelig ikke ha gått. Det er altså nok av bevis for at samvirke­lag med ulik stemmerett kan fungere godt.

Konklusjon på denne gjennomgåelse må da være:

- a) Stemmeretten innenfor et samvirke­lag, som alle de andre strukturelle og funksjonelle særegenheter ved samvirke­lagene, er basert på proporsjonalitetsprinsippet, som er det grunn­leggende prinsipp for alle aggregater av økonomiske enheter.
- b) Proporsjonal stemmerett i samvirke­lag med homogent medlemskap, vil i praksis bli det samme som lik stemmerett. Men dette forhold er bare en praktisk hensiktsmessighetsregel. Det er ikke uttrykk for noe prinsipp. Prinsippet er proporsjonal stemmerett, men med homogent medlemskap vil det tilnærmet bli det samme som lik stemmerett.
- c) I samvirke­lag med temmelig uhomogent medlemskap vil nødvendigvis proporsjonalitetsprinsippet føre til at stemmeretten blir ulik.
- d) Både lik og ulik stemmerett er således logiske konsekvenser av samvirke­lags økonomiske struktur, alt etter som medlems­skapet er tilnærmet homogent eller det er svært uhomogent. Og begge deler kan fungere utmerket. Jeg mener derfor at det er helt feilaktig å ville nekte et lag samvirke­laget fordi om det har ulik stemmerett, hvis dette er en følge av sterkt uhomogent medlemskap. Under slike forhold vil stemmerett gradert etter deltakelsen i virksomheten ofte være det som gir størst stabilitet og trivsel for laget.

6. Prinsippet om åpent medlemskap.

Prinsippet om åpent medlemskap i samvirke­lagene vil si at alle økonomiske enheter som har felles interesse med de øvrige medlemmer, det være seg ^{som} husholdninger eller som foretak, skal

kunne tre inn i samvirkelegene. På den annen side skal medlemmene fritt kunne tre ut igjen. Etter dette skulle altså ikke en enhet kunne stenges ute på grunn av forhold som ligger utenfor samvirkelegets virksomhet, f.eks. på grunn av politiske, religiøse eller rasemessige hensyn. Og lagene må heller ikke stille strengere krav til de nye medlemmer enn til de gamle. De skal få bli med på akkurat samme betingelser som de andre.

Prinsippet om åpent medlemskap ble også slått fast i det foreliggende forslag til samvirkelov fra 1925. Det heter således i paragraf 14: "I et samvirkelag skal til enhver tid kunne opp-
tas nye medlemmer etter nærmere bestemmelser i vedtektene".

Når en skal vurdere dette prinsipp, må en skille mellom prinsipper som har ubetinget gyldighet for samvirket som bevegelse, og hvilke som har ubetinget gyldighet for de enkelte lag. Samvirket som bevegelse har som et formål å søke å legge under seg stadig større områder. Det er en ekspansiv bevegelse som i alminnelighet kan fungere bedre jo mere omfattende den blir. Dette gjelder samvirket som helhet, både husholdningssamvirket og foretakssamvirket. En annen ting er hva en bør lovfeste for de enkelte samvirkeleg.

For et enkelt samvirkeleg kan det ofte være forhold som tilsier at de ikke kan ha åpent medlemskap. En kan igjen gå tilbake til samvirkelegene for kunstig vatning i U.S.A. Det er klart at et slikt lag kan ikke ta opp flere medlemmer når vannkilden er fullt utnyttet. Men det vil ikke si at samvirket for kunstig vatning dermed behøver å stagnere. Tvert imot. Dersom samvirket for kunstig vatning viser seg å være rasjonelt, kan nye lag starte andre steder og på grunnlag av andre vannkilder. Akkurat det samme kan en ha for et meieri. Når kapasiteten er utnyttet, kan det ikke ta opp nye medlemmer som de ikke har kapasitet til å betjene. De må da eventuelt vente til meieriet kan få utvidet kapasiteten.

Prinsippet om åpent medlemskap kan derfor ikke betraktes som et almen gyldig prinsipp som en kan slå fast ved lov som gjeldende for de enkelte lag. Men det er et almen gyldig og utmerket prinsipp når det gjelder samvirket som bevegelse. Og en bør gå helt og fullt inn for at samvirket må ha friest mulig slag. Det er f.eks. ikke riktig om samvirkets vekst hindres ved forbud mot nystarting eller forbud mot utvidelse av eldre

anlegg. Samvirkemessig utvidelse og nystarting må i hvert fall vurderes på en annen måte enn privat virksomhet.

Samvirket betyr jo samtidig overgang til en ny økonomisk driftsform som kan medføre en mere rasjonell ordning av produksjon eller omsetning. Det ligger i selve samvirkets natur, at det er en bevegelse som tar sikte på å ekspandere mest mulig ved utvidelse av de bestående lag når dette er naturlig, og ellers ved at det opprettes nye lag.

Det viser seg altså i praksis at prinsippet åpent medlemskap ikke alltid kan følges. Det gjelder også husholdnings-samvirket. Det har ^{f. eks.} vist seg under kriger og avsperring at det kan bli en slik massetilstrømming til husholdningssamvirket for å få varer, at det blir nødvendig å oppheve bestemmelsen om åpent medlemskap. Spesielt var dette forholdet framtrædende i Tyskland under første verdenskrig.

Også når det gjelder utmeldelse av medlemmer er det av økonomiske hensyn nødvendig med en viss begrensning. En kan jo ikke uten videre la medlemmene melde seg ut og få sine andeler utbetalt på kort varsel. Det kunne jo bli farlig for samvirke-lagene i økonomisk kritiske situasjoner. Spesielt kan det være av betydning å sikre kapitalen i forbindelse med kapitalkrevende tekniske anlegg. Prinsippet om at samvirke-lagene er organisasjoner med vekslende medlemskap og vekslende kapital, er kanskje en av årsakene til at flere samvirkeorganisasjoner starter kapitalkrevende tekniske anlegg som egne aksjeselskaper.

Prinsippet om åpent medlemskap gjelder først og fremst for samvirket som bevegelse. For de enkelte samvirke-lag må nødvendigvis prinsippet finne visse praktiske tillempinger. Det er derfor betenkelig å ta dette prinsippet med i en samvirke-^{ubetinget}lov som gjeldende for de enkelte samvirke-lag. Men selvfølgelig er det slik at samvirket må tilstrebe størst mulig utbredelse. Ofte vil det også være fordelaktig at de enkelte lag blir størst mulige for å kunne utnytte stordriftens fordeler. Innenfor visse grupper av samvirke kan det dessuten være ønskelig med 100 % tilslutning for å kunne gjennomføre en effektiv markeds-regulering. Det må selvsagt også hindres at enkelte enheter skaffer seg eksklusive fordeler ved å gjøre samvirke-lagene til lukkede organisasjoner om det ikke er nødvendig av tvingende grunner, som utnyttet kapasitet etc.

7. Konklusjon om de såkalte samvirkeprinsipper.

En behandler her samvirket ut fra et økonomisk teoretisk synspunkt. Det er derfor innlysende at alle de slutninger en trekker bare bygger på de drøftelser en har gjennomført ut fra dette synspunkt. En skal siden behandle samvirket ut fra andre synspunkter, hvor en selvfølgelig kan komme til ^{noe} andre slutninger. Resultatet av drøftingen av samvirkeprinsippene ut fra et økonomisk-teoretisk synspunkt kan summeres opp slik:

- a) Flere av de opprinnelige samvirkeprinsipper er bare praktiske forretningsregler og anbefalinger. De er slett ikke spesielle for samvirket, og de kan bli brukt eller ikke brukt av samvirkeforeningene etter som ledelsen finner det hensiktsmessig.
- b) De fire såkalte grunnleggende samvirkeprinsipper har heller ikke anvendelse for alle grupper av samvirkeforening. Prinsippene er stort sett av beskrivende natur. Men når en tolker prinsippet om lik stemmerett, slik at det egentlige prinsipp er proporsjonal stemmerett, er alle fire logiske konsekvenser av samvirkets aggregerte struktur.
- c) En vil kort poengtere på nytt at det såkalte kapitalutbytte ikke er utbytte i det hele tatt. En kan kalle det fast forrentning av kapitalen. Det er ikke noe uttrykk for fortjeneste eller inntekt. Begrepet har en helt annen mening når det brukes i forbindelse med samvirke, enn når det brukes i forbindelse med foretak. Det er bare uttrykk for ^{en} spesiell framgangsmåte for å sikre at proporsjonalitetsprinsippet blir gjennomført. Andelskapitalen er bare et forskott som er innbetalt og som helst bør være noenlunde proporsjonalt med den senere deltakelse. Da det ikke er mulig på forhånd å sikre full proporsjonalitet, er en nødt til å betale rente på kapitalen.
- d) Det såkalte deltakerutbytte er det bedre å kalle etterskottsbetalinger på grunnlag av deltakelsen. Det har heller ikke noe med utbytte eller fortjeneste eller inntekt å gjøre i disse ^{Begreps} vanligvis betydning. Det er siste ledd i den indre avregning mellom medlemmene.
- e) Lik stemmerett er bare et spesialtilfelle av prinsippet om proporsjonal stemmerett. Dette prinsipp fører til lik stemmerett i samvirkeforening med homogent medlemskap. Ulik

stemmerett kan væreⁱ full overensstemmelse med samvirkets økonomiske struktur. En har tallrike eksempler på at samvirke- lag med ulik stemmerett kan fungere utmerket.

8. Merknader om opprinnelsen til de såkalte samvirkeprinsipper.

Til slutt kan det være fristende å komme litt tilbake til opprinnelsen til de såkalte samvirkeprinsippene. En har det historiske helt sikre forhold at før husholdningssamvirke- laget ble startet i Rochdale i England i 1844, var det hundrevis eller tusenvis av samvirke- lag tidligere som bygde på regler som stemmer overens med at samvirke- lagene er aggregater av økonomiske enheter. Men selv om en hadde tusener av lag tidligere, så snakker en ikke om prinsippene herfra og derfra hvor disse først fikk utbredelse. I Tyskland hadde en samvirke- lag for innkjøp av råmaterialer til håndverkere allerede i 1830-årene. I Danmark ble det foreslått husdyrkontroll på samvirke- basis allerede i 1839. En hadde samvirke- lag i New-England-statene i U.S.A. alt i slutten av det 18. århundre. Disse samvirke- lagene var også basert på de samme prinsippene for

aggregater av økonomiske enheter. Historisk sett har ikke Rochdale-pionerene noen rett til å kreve æren for å ha oppdaget hvilke prinsipper som samvirket skal bygge på. Sammenhengen er vel at samvirke ble nødvendig på grunn av den tekniske utvikling. Og det som er nødvendig, vokser fram av seg selv. Samvirket har dukket opp på forskjellige steder og gradvis vokst fram. Det som har gjort at Rochdale-prinsippene er blitt slått så sterkt opp, henger sammen med det politiske grunnlag som dette samvirke- laget ble startet på. De som startet dette samvirke- laget, var nemlig ivrige chartister, og denne bevegelse hadde stor utbredelse i England i 1920-30 årene. Den døde hen senere. Men mye av de ideer som lå i chartismen mente Rochdale-pionerene å føre over i sitt samvirke- lag. Og det er en sosialreformatorisk og politisk betonet agitasjon for samvirke som har båret disse prinsippene ut over verden og som har gitt dem en slik dominerende stilling.

D. Såkalte uekte samvirkelag.

I forbindelse med denne gjennomgåelse er det også nødvendig å komme inn på begrepet uekte samvirkelag. Det er et begrep som en finner brukt i litteraturen for å betegne lag som vedkommende forfatter mener ikke fortjener å kalles samvirkelag, i hvert fall ikke rene samvirkelag. Det er her nærmest snakk om visse mellomformer mellom samvirkelag og foretak. Når det gjelder beskrivelsen av de såkalte uekte samvirkelag, er den like utflytende og forvirrende som beskrivelsen av de egentlige samvirkelag. Uten klar definisjon på hva et samvirkelag er, kan en heller ikke si noe presist om mellomformene, og hvilke lag som ikke bør kalles samvirkelag.

Ut fra det grunnsyn at samvirkelagene er karakterisert ved sin aggregate struktur, at de altså er felles underavdelinger for økonomiske enheter (foretak eller husholdninger), kan en også gi en nærmere definisjon og forklaring på mellomformene. Aksepterer en den perfekte aggregate struktur av samvirkelagene som den egentlige standard, kan en betrakte avvikelser fra denne standard som et skritt i retning av en degenerasjon som skaper mellomformer av egentlige samvirkelag og foretak. Det som er karakteristisk for denne perfekte standard, er følgende:

- a) Et samvirkelag er en felles underavdeling av økonomiske enheter, ~~som selv~~ hverken erverver eller forbraker ~~selv~~
- b) Alle medlemmene har plikt og bare medlemmene har rett til å delta i lagets virksomhet.
- c) Alle økonomiske forhold mellom medlemmene innenfor aggregatet er basert på proporsjonalitetsprinsippet.

Punkt 2 at alle medlemmene har plikt og bare medlemmene har rett til å delta i virksomheten, er en nødvendig del av standarden. En har altså ikke et perfekt samvirkelag etter standarden uten at bare medlemmene deltar i virksomheten.

En hver utvikling i retning av uavhengig ervervsvirksomhet i et samvirkelag, endrer den økonomiske natur av laget. En slik utvikling kan først og fremst skje ved at laget begynner å oppebære driftsherreinntekt. Mulighetene for en utvikling i denne retning er meget store, og det kan lede til

fullstendig oppløsning av den aggregerte struktur.

Så lenge alle medlemmene av samvirke­laget deltar i virksomheten og bare medlemmene er tillatt å delta, vil den aggregerte struktur ikke forstyrres av krefter utenfra. Medlemmer som ikke deltar i virksomheten blir bare stående som nominelle medlemmer. Langt farligere er deltakelsen av ikke-medlemmer. Ved deltakelse av ikke-medlemmer i samvirke­lagets virksomhet opphører dette å være en fullstendig ikke-er­vervende økonomisk form. Prinsippet om deltakelse bare av medlemmene, er derfor grunnlaget for en perfekt aggregert struktur. Det oppstår ellers en lekkasje i aggregatet. Denne lekkasje vokser progressivt etter hvert som deltakelsen av ikke-med­lemmer øker. Fra det øyeblikk et samvirke­lag begynner å gjøre forretninger med ikke-medlemmer uten å stille disse i samme klasse som medlemmene, opphører samvirke­laget å være et rent aggregat av økonomiske enheter.

Når et samvirke­lag begynner å gjøre forretninger og å skaffe seg inntekter ved at det yter tjenester til ikke-medlem­mer, vil laget også i alminnelighet overtre proporsjonalitets­prinsippet. Slike ikke-medlemmer blir ofte behandlet som kunder av laget, fullstendig overensstemmende med behandlingen av kunder i foretak. De får ingen privilegier innenfor sam­virke­laget proporsjonalt med deres deltakelse. Derved kommer det inn et element av ervervs­virksomhet. En gradvis økning av dette element fører i retning av en fullstendig omskapning av aggregatet til et ervervende foretak. Denne omskapning av aggregater av økonomiske enheter til foretak kan være langsom og komplisert, eller kort og enkel. Bare i sjeldne tilfeller vil prosessen føre til ren foretaks­virksomhet. Prosessen stopper som regel på et mellomliggende stadium, og en får visse mellomformer mellom aggregater av økonomiske enheter og foretak. Slike mellomformer kan være mere eller mindre stabile, og de er ikke ualminnelige. En har altså her en gradvis overgang mellom rene aggregater av økonomiske enheter på den ene side, og rene ervervende foretak på den annen side. Alle mellomformer mellom disse to ytterpunkter representerer såkalte uekte samvirke­lag.

Omskapning av rene samvirke­lag til uekte samvirke­lag er således en transformasjons­prosess som overfører aggregater av økonomiske enheter til økonomiske enheter. I litteraturen vil

en ofte finne den prosess beskrevet ved endringer i den ytre struktur, overtredelse av regelen om et medlem en stemme, opphevelse av begrenset rente på andelskapitalen etc. Alle disse endringer i samvirke­lagets ytre struktur, representerer imidlertid bare symptomer og klarlegger ikke årsakene til prosessen.

Avvikelsene fra det grunnleggende prinsipp for økonomiske aggregater om deltakelse bare av medlemmene, er ganske alminnelig. Enkelte grupper av samvirke­lag følger denne regel svært nøye. Dette gjelder f.eks. kredittsamvirke­lag, samvirke­messige trygde­elskaper etc. I mange foretakssamvirke­lag i jordbruket vil en også finne bestemmelser om rett til å delta i virksomheten bare for medlemmene, og plikt til å delta for disse. Lag som binder medlemmene ved kontrakt til leveranse utelukkende til laget, vil som regel også ha bestemmelser om at det bare er medlemmene som har rett til å delta i virksomheten. Dette stemmer godt overens med de regler som må gjelde om en skal ha et rent aggregat av økonomiske enheter.

De store landsomfattende samvirke­organisasjoner i jordbruket utfører imidlertid ofte funksjoner også for ikke-medlemmer i forbindelse med sin markedsregulerende virksomhet. Med støtte i den såkalte "Omsetningslov" innkreves avgifter til bruk ved markedsregulering både fra medlemmer og ikke-medlemmer. Prinsipielt er det av stor viktighet at disse penger brukes slik at de i samme utstrekning kommer både medlemmer og ikke-medlemmer til gode. Det er betingelsen for at samvirke­organisasjonene fortsatt skal kunne fungere som rene aggregater av økonomiske enheter.

Samvirke­lag som yter tjenester også til ikke-medlemmer, men stiller disse helt på like fot med medlemmene også når det gjelder etterskottsbetalinger, vil fylle de krav som settes til et rent aggregat av økonomiske enheter. Om ikke-medlemmer ikke stilles på like fot med medlemmene, vil samvirke­laget få en fortjeneste (driftsherreinntekt) gjennom de tjenester som ytes for ikke-medlemmer. Denne fortjeneste kan ikke med rette fordeles på lagets medlemmer under betegnelsen deltakerutbytte. Deltakerutbytte er nemlig bare en mellomregning på grunnlag av medlemmenes løpende transaksjoner med laget. Så snart samvirke­laget begynner å få fortjeneste på ikke-medlemmer, og denne går

inn i det såkalte deltakerutbytte, vil ikke dette lenger være uttrykk for en ren mellomregning. Den harmoniske funksjon av samvirkelaget er da brutt, og det såkalte deltakerutbytte er delvis profitt som medlemmene får som medeiere i et foretak som holder på å utvikle seg innenfor aggregatet. Går utviklingen i den retning at lagets inntekter på ikke-medlemmer blir av større og større betydning i forhold til den samlede virksomhet, vil resultatet som regel bli at mer og mer av regnskapets overskott etter hvert fordeles i forhold til den innskutte kapital. Betydningen av deltakerutbytte som indre mellomregning avtar, og det kan om utviklingen fortsetter i retning av foretak, helt forsvinne. I stedet kan betydningen av den fortjeneste som fordeles som kapitalutbytte økes, og denne form kan til slutt bli enerådende.

En kan altså på den ene side ha rene aggregater av økonomiske enheter, (husholdninger eller foretak), hvor alle medlemmene og bare medlemmene deltar i virksomheten. Ved mer tilfeldig deltakelse av ikke-medlemmer, behandles disse på samme måte som de regulære medlemmer. Denne form representerer et rent aggregat av økonomiske enheter som fungerer uten et eneste element av egen økonomisk enhet, og uten en eneste egen økonomisk funksjon. En kan så ha en rekke overgangsformer med økende deltakelse av ikke-medlemmer i virksomheten. Til slutt kan det være bare visse relikter av et økonomisk aggregat tilbake, og en nærmer seg den annen yttergrense, en ren kollektiv økonomisk enhet. Organisasjonen baserer da sitt arbeide på en utenforstående kundekrets, og medlemmene behandles på samme måte som andre kunder. Betegnelsen uekte samvirkelag bør reserveres for disse mellomformer mellom rene aggregater av økonomiske enheter og økonomiske enheter (foretak). Denne omskappingsprosess kan starte med at ikke-medlemmer får anledning til å delta i virksomheten av aggregatet, utviklingen kan gå gradvis videre sammen med den økende betydning av virksomheten for ikke-medlemmer, og er fullført når organisasjonens virksomhet for ikke-medlemmer så å si blir den eneste form for virksomhet. Ytelse av tjenester for ikke-medlemmer er derfor den hovedfaktor som fører til degenerasjon av samvirkemessige aggregater gjennom en rekke mellomformer til kollektive foretak. I og med denne prosess vil en i alminnelighet også få overtredelse av flere

av de såkalte samvirkeprinsipper. Dette er ytre symptomer på degenerasjonsprosessen.

Samvirkelovskomiteen av 1925 la ned et stort arbeid på å utforme regler for å skille bukkene fra fårene når det gjaldt spørsmålet om hvilke organisasjoner som skulle ansees for samvirkelag. En skulle vente at den hadde lagt stor vekt nettopp på spørsmålet om å la ikke-medlemmer delta i virksomheten. Det gjord den imidlertid ikke. En finner i lovutkastet ingen bestemmelser som tar spesielt sikte på å begrense lagenes tjenesteyting til ikke-medlemmer. Tvert imot må en få inntrykk av at komiteen ikke hadde noen prinsipielle betenkeligheter på dette punkt. Komiteen kommer inn på spørsmålet i innstillingens annen del: Forandring i andre lover. Komiteen behandler her spørsmålet om endring i "Lov om handelsnæring", og foreslår bestemmelsene endret slik at samvirkelag med hjemmel i samme handelsbrev kunne utøve handelsnæring samtidig i flere kommuner og fra flere forretningssteder. Komiteen uttaler i denne forbindelse: "Som det vil ses har den gjeldende lov i noen grad tatt hensyn til samvirkebevegelsen ved bestemmelsen om at samvirkende handelsselskaper som bare selger til sine medlemmer har rett til å ha mere enn et utsalgssted i næringskommunen, når det løser handelsbrev for hvert enkelt utsalgssted. Denne bestemmelse er imidlertid ikke tilfredsstillende. For det første fordi det kun er innenfor næringskommunen at disse lag er tilstått denne særstilling. Og dernest fordi det bare er undtakelsesvis at et samvirkelag kun selger til sine egne medlemmer. En sådan begrensning i samvirkelagenes virksomhet ligger heller ikke innenfor rammen av samvirkebevegelsens ledende prinsipper og synes i seg selv lite rasjonell". I noen supplerende bemerkninger uttaler komiteen videre: "Komiteen finner heller ikke at det er på sin plass at handelsloven stiller som vilkår for samvirkelags adgang til å drive forretningsvirksomhet på flere forretningssteder at vedkommende lag bare selger til sine egne medlemmer. I sin almindelighet kan det ikke være nogen som helst oppfordring for det offentlige til å nekte ikke-medlemmer å kjøpe i kooperative foreninger i den utstrekning de selv finner seg tjent med det."

Spørsmålet om salg fra flere utsalgssteder er i "Lov om handelsnæring" koblet sammen med spørsmålet om salg

til ikke-medlemmer. Dette er imidlertid to høgst ulike problemer. Denne sammenkobling gjør det også vanskelig å finne et klart uttrykk for samvirkelovskomiteens mening om deltakelse av ikke-medlemmer. Hovedinntrykket må være at komiteen ikke hadde noen som helst prinsipielle betenkeligheter i forbindelse med husholdningssamvirkelagens salg til ikke-medlemmer.

E. Det fullstendige foretakssamvirke.

Det vil gå fram av den tidligere framstilling at samvirkelagene kan deles i to store hovedgrupper; nemlig husholdningsamvirkelag og foretakssamvirkelag, alt etter som de økonomiske enheter som har koordinert visse funksjoner gjennom samvirkelagene, er husholdninger eller foretak.

Foretakssamvirket kan igjen deles inn i grupper etter hvor stor del av foretakenes samlede virksomhet som er koordinert gjennom samvirkelagene. På dette inndelingsgrunnlag er det fra gammelt av stilt opp to hovedgrupper, nemlig: 1) det fullstendige foretakssamvirke eller arbeidersamvirke 2) det begrensede foretakssamvirke. Forskjellen på disse to hovedgrupper er at i det fullstendige foretakssamvirke er alle funksjonene til de tilsluttede foretak overført til den felles underavdeling (samvirkelaget). I det begrensede foretakssamvirke derimot er det bare visse avgrensede funksjoner som er overført til den felles underavdeling. En vil her kunne finne en lang rekke overgangsformer fra foretak som utfører alle funksjoner selv, gjennom foretak som har overført en mindre eller større del av virksomheten til felles underavdelinger, og over til foretak som har overført alle sine funksjoner til en felles avdeling.

Når en betrakter jordbrukssamvirket, kommer følgende lag under gruppe 2:

- a) Innkjøpslag og andre forsyningslag, som har til formål å forsyne medlemmene med alle slags råstoffer og og hjelpestoffer, maskiner og andre driftsmidler.
- b) Foredlings- og salgslag. Herunder faller f.eks. meierier, ysterier, fellesslakterier, andelsmøller, eggslag etc.
- c) Kredittlag, som har til oppgave å skaffe medlemmene drifts- eller anleggskreditt.

- d) Trygdslag, som har til oppgave å trygge medlemmenes produksjonsvirksomhet gjennom trygd bygd på samvirke-messig grunnlag.
- e) Maskinsamvirke, som har til formål å utføre maskinarbeid for de tilsluttede medlemmer.
- f) Fellessetre, fellesfjøs og liknende, felles underavdelinger vil også komme inn under denne gruppe.

Fellesfjøsene er en form for samvirke som mer nærmer seg det fullstendige foretakssamvirke enn de fleste andre samvirkeformer i jordbruket. Fullstendig foretakssamvirke har en ikke i det norske jordbruk, men en kan godt tenke seg samvirkemessige jordbrukslag hvor deltakerne driver jorda i fellesskap. En har hatt en del slike sammenslutninger i Rumania og Italia. En kan også tenke seg fullstendig foretakssamvirke innenfor fiske, uten at denne form har funnet utbredelse hos oss. Innenfor industrien har en hatt eksempler på fullstendige foretakssamvirkelag i en lang rekke land. Tilsvarende former kan en også ha for håndverkere, innenfor transportvirksomhet etc.

En vil se at forskjellen mellom foretakssamvirke-lagene og husholdningssamvirkelagene ikke kan søkes i arten av den virksomhet som drives, men i de interesser som ligger til grunn for sammenslutningen. Det er ikke noe i veien for at et husholdningssamvirkelag kan drive nøyaktig samme produksjonsvirksomhet som et foretakssamvirkelag. Men formålet vil være forskjellig i de to tilfeller. Husholdningssamvirke-laget vil drive virksomheten for å fremme medlemmenes interesser som husholdninger (maksimalisering av totalnytt). Foretakssamvirkelagene derimot er opprettet for å fremme medlemmenes interesser i egenskap av foretak (maksimalisering av profitten). En kan også ha samvirkelag som både har foretak og husholdninger blant sine medlemmer. Dette kan f.eks. gjelde for trygdslag som forsikrer både medlemmenes private innbo og driftsbygninger.

I begynnelsen ble det satt store forhåpninger til de fullstendige produksjonssamvirkelag innenfor industrien. En håpet på denne måte å få bort det skarpe motsetningsforhold mellom driftsherrer og arbeidere, og derved skape mere

harmoniske samfunnsforhold. Disse forhåpninger ble imidlertid gjort fullstendig til skamme. Til tross for en lang rekke eksperimenter både i England, Frankrike, Italia og andre land, til dels med stor statsstøtte, har det ikke vært mulig å finne former for en mer rasjonell ordning av produksjonen på dette grunnlag. Lag som har vært dannet, til dels med store oppofrelser, har enten gått til grunne etter kortere eller lengere tid, eller de frister en kummerlig tilværelse. De lag som har vist seg levedyktige, har heller ikke vært overlegne i forhold til den kapitalistiske produksjonsform. De har derfor ikke satt større merker etter seg i den alminnelige økonomiske virksomhet.

Historien om anstrengelsene for å organisere produksjonen gjennom fullstendig foretakssamvirke, er det mest skuffende kapittel i samvirkebevegelsens historie. På grunnlag av disse erfaringer skulle det dog være mulig å trekke visse slutninger av betydning for planene om den framtidige utbygging av samvirket. Også når det gjelder foretakssamvirket i landbruket, skulle det kunne være mulig å trekke verdifulle slutninger av de nevnte erfaringer. En skal derfor komme kort inn på årsaken til at denne form for samvirke ikke har vist seg å ha livets rett.

Da denne form for samvirke over alt og under helt forskjellige ytre forhold har vist seg mindre levedyktig, må det være berettiget å trekke den konklusjon at det er noe bestemt med selve samvirkeformen som er årsaken. De alminneligste årsaker som i litteraturen fremheves til den manglende livskraft hos denne samvirkeform, er:

- a) Manglende disiplin mellom medlemmene.
- b) Manglende kjennskap til markedsforholdene.
- c) Mangel på kapital.
- d) Manglende tilpasningsevne til raskt skiftende forhold.

Disse forhold kan være viktige nok, men de gir oss bare de ytre symptomer.

Manglende disiplin mellom medlemmene er kanskje den mest alminnelige negative karakteristikk i alle grupper av samvirke-lag. Likevel er ikke dette tilstrekkelig hindring for samvirkets framgang på andre felter. Spørsmålet er hvorfor

denne alminnelige mangel på disiplin er tilstrekkelig til å hindre framgangen i det fullstendige foretakssamvirke. Det er utvilsomt også felles for de fleste samvirkelag som deltar i omsetningen, at de ikke har så fullstendig kjennskap til markedsforholdene som de gjerne burde ha. De har likevel virket til stor tilfredshet, og forholdet har ikke vært fatalt som for det fullstendige foretakssamvirket. Mangel på kapital er også følsom i andre former for samvirkelag, men det har ikke vært tilstrekkelig til å hindre framgangen. Manglende tilpassingsevne til rask skiftende forhold er også en felles karakteristikk for alle samvirkelag. Dette trekk er så typisk for samvirkelagene at de i alminnelighet bare opprettes innenfor områder hvor det ikke er nødvendig med spesiell rask tilpassing. I tilfeller hvor det er nødvendig med raske endringer og tilpassinger for å oppnå suksess, er samvirkelagene forholdsvis lite utbredt. Nødvendigheten av raske tilpassinger skulle imidlertid ikke være større for det fullstendige foretakssamvirke enn innenfor mange andre grupper av samvirkelag som virker tilfredsstillende. Heller ikke dette punkt kan derfor gi en tilstrekkelig forklaring på den manglende levedyktighet hos denne samvirkeform.

Det er naturlig også å granske det fullstendige foretakssamvirke ut fra teorien om samvirkelagene som aggregater av økonomiske enheter eller felles underavdelinger som overtar funksjoner for de tilsluttede enheter. Dersom antakelsen om den aggregate struktur av samvirkelagene skal anvendes i denne forbindelse, må en anse de fullstendige foretakssamvirkelag som aggregater av ervervende økonomiske enheter (foretak). Det blir da en type av samvirkelag som på mange måter skiller seg fra de andre samvirkelagsformer en har behandlet. Om en undersøker alle andre former av samvirkelag, vil en finne et trekk som uten unntakelse er felles for alle, nemlig at hver enkelt person i samvirkelagets medlemsregister har sin egen økonomiske enhet som hans økonomiske virksomhet er knyttet til. F.eks. innenfor jordbrukssamvirket driver hver bonde sin egen gård, innenfor husholdningssamvirket, hver person sin egen husholdning o.s.v. Og det er bare en del av de økonomiske enheters virksomhet som er utført gjennom samvirkelagene. Denne delen er som regel også bare en liten del av den samlede økonomiske virksomhet i de individuelle økonomiske enheter, og i mange

tilfeller er disse funksjonene av forholdsvis underordnet betydning.

Den økonomiske posisjon av deltakerne i et fullstendig foretakssamvirkelag er helt annerledes i denne henseende. Spesielt kommer dette tydelig fram i fullstendige foretakssamvirkelag for produksjon av vanlige industri- eller håndverksprodukter. Disse såkalte arbeidssamvirkelag er bygd opp på grunnlag av tilslutning fra personer uten egne individuelle foretak eller tekniske anlegg som de driver uavhengig. Et fullstendig foretakssamvirkelag av denne typen er derfor et antatt aggregat av økonomiske enheter uten egne tekniske anlegg og som derfor har overført alle sine funksjoner, hele sin økonomiske virksomhet, til en felles underavdeling kontrollert av aggregatet selv. Et slikt felles teknisk anlegg, f.eks. en fabrikk, er altså eneste plass hvor de driver økonomisk virksomhet.

En har tidligere understreket at ethvert samvirkelag er gjenstand for sentrifugale krefter og at det er nødvendig at disse krefter reduseres til et minimum om lagene skal bli varige. Dette er åpenbart ikke tilfelle i de fullstendige foretakssamvirkelag. Hva er det da som gjør at de sentrifugale krefter får slikt overtak i disse lag ?

De personer som deltar i et fullstendig foretakssamvirkelag er økonomisk og psykologisk å betrakte som uavhengige representanter for deres egne individuelle økonomiske enheter og ikke som lønnsarbeidere i et kollektivt foretak. Det er mye som taler for at det er dette forhold som er av skjebnesvanger betydning for lagene.

De vanlige typer av samvirkelag har også ofte egne tekniske anlegg, meierier, slakterier, detaljforretninger, bakerier etc. Men i alle disse tekniske anlegg brukes leiet arbeidskraft som er underordnet driftslederen helt på samme måte som i et foretak. Erfaringen viser at under slike forhold er det ingen sjenerende mangel på disiplin, slik som i de fullstendige foretakssamvirkelag hvor arbeiderne er samlet i samme tekniske anlegg for å utføre sin bestilling som arbeidere, men samtidig satt i en posisjon som uavhengige driftsherrer.

Regelen om mest mulig homogent medlemskap må i de fullstendige foretakssamvirkelag nødvendigvis overtredes. Enkelte av deltakerne må velges som formenn og driftsledere. Arbeiderne vil imidlertid ofte ha vanskelig for å underordne seg de ledere de selv har valgt og som de selv igjen kan avsette. Lederne på sin side har ikke den nødvendige myndighet til å kontrollere arbeidet til sine medarbeidere. Det er kanskje også tvilsomt om det er de dyktigste som blir valgt til ledere. Men selv dyktige ledere ville være "handicapped" på grunn av mistro, misnøye og indre stridigheter. En stor moderne bedrift omfatter funksjonærer og arbeidere fra forskjellige fag, og det vil alltid være en viss konkurranse mellom gruppene med hensyn til avlønning og arbeidsvilkår. De enkelte gruppers særinteresser kan få overtaket. De enkelte faggrupper vil også være tilbøyelige til konservativt å henge ved de gamle driftsmetoder og motsette seg tekniske forbedringer som kan være i lagets interesse, men som kanskje kan gjøre enkelte arbeidere eller grupper av arbeidere overflødig. En vesentlig svakhet ved hele ordningen er at en mangler objektive enheter for deltakelsen, slik som liter melk, kg korn, kg kjøtt etc., slik som en har som grunnlag for avregningen i de vanlige samvirkelag. Det er således meget vanskelig å finne et tilnærmet eksakt grunnlag for fordeling av inntektene. All måling av individuell effektivitet av arbeidere og funksjonærer er jo subjektiv og dermed diskuterbar. Noe av de samme vanskeligheter vil en få for former som nærmer seg det fullstendige foretakssamvirke, f.eks. fellesfjøsene. Vurderingen av fóret, dyrenes kvalitet etc. vil her by på store vansker.

All slik friksjon vil vokse proporsjonalt med størrelsen av det fullstendige foretakssamvirkelag. Det er således større muligheter for små lag. Men i hvert fall i industrien er det små sjanser for at små lag vil være konkurransedyktige sammenliknet med de store foretak. Små lag vil nemlig bare kunne ha tekniske anlegg med langt mindre kapasitet enn den optimale. Dette forhold vil også undergrave lagenes kredittmuligheter.

De som går inn i de fullstendige foretakssamvirkelag vil i alminnelighet være vanlige lønnsarbeidere som er uvant med det ansvar som følger med å være driftsherrer og å vente på ujamn og ukontrollerbar inntekt. Den viktigste fordel for den fastlønte klasse - fast godtgjørelse - vil være tapt for dem når de går inn i et slikt samvirkelag. På den annen side vil de fort finne at deres inntekt gjennom laget fullstendig vil avhenge av deres arbeid og innsats. All erfaring viser at den driftsherregjæring arbeiderne får til fordeling i slike lag, er forsvinnende i forhold til lønnsinntekten. En kan på en måte si at deltakerne i slike lag må bære ansvaret som følger med både stillingen som driftsherre og som arbeider uten i vesentlig grad å få fordelene til noen av gruppene.

Mange vil kanskje være tilbøyelige til å anta at de fullstendige produksjonssamvirkelag er en form for kollektive foretak. De fullstendige produksjonssamvirkelag mangler imidlertid følgende karakteristiske særdrag av kollektive foretak:

1. Deres andelskapital, i de tilfelle hvor det finnes en sådan, er ikke oppdelt i anonyme og omsettbare andeler.
2. I alminnelighet vil det ikke være anledning til for en enkelt person å ha et ubegrenset antall andeler.
3. Stemmeretten avhenger ikke av antallet andeler.
4. De fullstendige produksjonssamvirkelag tjener ikke et utenforstående klientel.

Følgende forhold gir et klart uttrykk for at de fullstendige foretakssamvirkelag er aggregater av økonomiske enheter:

- 1: Eventuell andelskapital er strengt personlig. Andelene kan ikke overføres uten tillatelse av laget.
2. Antall andeler som kan eies av hver enkelt, er i alminnelighet begrenset.
3. Stemmeretten av medlemmene er basert på deltakelse i virksomheten og er i alminnelighet lik (et medlem en stemme).
4. De fullstendige foretakssamvirkelag er felles underavdelinger til medlemmene.

Punkt 4 kommer klart fram ved at lagene selv ikke har egen inntekt eller fortjeneste. Formålet for de enkeltes

deltakelse er å maksimalisere fortjenesten for seg selv, for sitt eget individuelle foretak, som har overført alle funksjoner til et felles anlegg. Formålet er ikke å maksimalisere profitten for det felles anlegg. I et fullstendig foretakssamvirke- lag er ethvert overskott utover forskottsvis betalte "lønninger" til deltakerne ikke på noen måte profitt av laget som sådant. Det er et mellomværende som skal gjøres opp ved indre av- regninger mellom medlemmene. I denne forstand er ethvert full- stendig foretakssamvirke- lag i full overensstemmelse med de øvrige samvirke- lag. Det er å betrakte som en felles under- avdeling og clearingsentral for indre avregninger mellom medlemmene.

Det forhold at de fullstendige foretakssamvirke- lag ikke er egne økonomiske enheter (foretak), men aggregater av foretak, har store konsekvenser for virksomheten. Dette kan sies å være den primære årsak til at denne økonomiske form ikke har livets rett. Det gjør nemlig hele deres økonomiske struktur uharmonisk og urasjonell, slik som foran påvist. De fullstendige foretaks- samvirke- lag kan bare korrigere denne strukturelle disharmoni ved å ta inn visse trekk av foretak i sitt samvirke- messige aggregat. En slik omtransformering av aggregater til ervervende økonomiske enheter er, som i alle andre samvirke- lagsformer, mulig ved å ta opp utenforstående klientel. I dette tilfelle vil det si å ansette leide arbeidere. Det fører imidlertid det fullstendige foretakssamvirke- lag inn på veien til foretak. Dette har i større eller mindre utstrekning vært tilfelle med de aller fleste såkalte fullstendige foretakssamvirke- lag som har over- levd. Allerede ekteparet Webb kom fram til denne slående konklusjon at samvirke- lag av denne form hadde større sjanser til å overleve jo mere de avvek fra den sanne samvirke- messige form.

Skal en ut fra de forhold en har pekt på foran forsøke å trekke mer konkrete konklusjoner om samvirke- lags framtid i jord- bruket, tror jeg en kan si følgende: Den rivende tekniske ut- vikling vil antakelig føre med seg et sterkt press i retning av å søke og få innført mere av stordriftens fordeler i det norske jordbruk. Dette kan skje ved en økning av bruksstørrelsen på den ene side, og ved koordinering gjennom samvirke på den annen

side. Det er sikkert store unyttede muligheter for videre utnyttning av stordriftens fordeler gjennom samvirke. De erfaringer som er høstet med fullstendig foretakssamvirke i andre næringer, skulle dog fulle kunne lære oss at det ikke er noe grunnlag for en fullstendig fellesdrift i jordbruket. Enkelte optimist^{er} og entusiaster slår om seg med slagord om at gjerdene mellom brukene kan rives ned og en mere eller mindre fullstendig fellesdrift innføres. De erfaringer som er høstet i mer eller mindre fullstendige former for foretakssamvirke, skulle her være et tilstrekkelig grunnlag for å se med atskillig skepsis på slike planer. Den linje for utbygging av samvirket som en har erfaring for er vellykket innenfor jordbruket, er overføring av spesielle avgrensede funksjoner til felles underavdelinger organisert som samvirkelag. Det er ingen grunn til å anta at former av mer fullstendig foretakssamvirke har større sjanse for å bli vellykket i jordbruket enn f.eks. i industrien. Kanskje tvert imot. Ved planlegging av samvirkets utvikling i jordbruket, bør en derfor først og fremst ta sikte på å overføre enkeltfunksjoner til samvirke-messige anlegg. Det er klart nok at det er mange funksjoner innenfor jordbrukets drift som ikke kan skilles ut fra brukene og overføres til felles anlegg. Mulighetene for samvirke er derfor begrenset selv om de er meget store. Det er neppe mulig gjennom samvirke å oppveie de fordeler som kan oppnås ved en økning av bruksstørrelsen. Det vil derfor være nødvendig å følge begge disse veier. Gjennom samvirket kan en utvilsomt oppnå mye av stordriftens fordeler også for de middelstore og mindre bruk, men samvirket byr ingen fullverdig erstatning for en økning av bruksstørrelsen. Dette forhold skyldes først og fremst at det alltid vil bli en kjerne av funksjoner tilbake i l.gardsdrifta som ikke egner seg for separat utskilling og overføring til spesielle tekniske anlegg organisert på samvirke-basis. Antakelig vil det vise seg at storparten av husdyr-produksjon, ^{for} føring og stell av husdyra etc., ligger innenfor denne kjerne av funksjoner. En kommer nemlig her inn på meget kompliserte forhold ~~og~~ som byr på så mange vurderingsproblemer at det neppe vil være mulig å gjennomføre proporsjonalitets-prinsippet med tilstrekkelig nøyaktighet ~~for~~ ^{til} å bevare den nødvendige stabilitet innenfor samvirkelagene.

Felles seterdrift skulle ha større muligheter for å la seg gjennomføre. Men det gjelder også her å organisere fellesdrifta slik at mulighetene for en eksakt gjennomføring av proporsjonalitetsprinsippet er størst mulig.

Fullstendig foretakssamvirke i jordbruket må ikke forveksles med den type av sosialistiske kollektive foretak som en har f.eks. i Russland. De store kollektive bruk er en form av økonomiske enheter og fungerer som slike.

V. Konklusjon.

En har her tatt opp samvirket til analyse ut fra et rent økonomisk-teoretisk synspunkt. Samvirket har mange sider. Det kan underkastes en teoretisk analyse ut fra et økonomisk, et juridisk, et sosiologisk, et sosialfilosofisk, et etisk, et politisk vitenskapelig, et idehistorisk synspunkt etc. En isolering av den økonomiske side av problemet betyr selvfølgelig ikke at en undervurderer de andre sider.

En har forsøkt å gjennomføre en ren teoretisk analyse som skulle gjelde alle former av samvirkelag og ikke bare for en bestemt gruppe. En kan samle konklusjonene under følgende punkter:

1. Samvirkebevegelsen representerer en av strømmene i den sterke tendens til økonomisk sammenslutning som er så karakteristisk for utviklingen etter den industrielle revolusjon.
2. Samvirkelagene er aggregater av økonomiske enheter. Disse aggregater kan betraktes som felles underavdelinger for de tilsluttede økonomiske enheter (foretak eller husholdninger) for utføring av visse funksjoner for enhetene (innkjøp, foredling, salg, maskinarbeid etc.).
3. Samvirkelagene er i alminnelighet inkorporerte, slik at de utad opptrer som egne juridiske enheter. Ofte kan de utad opptre som om de også er økonomiske enheter, selv om de ikke er det. Den juridiske overkledning gjør det vanskeligere å se den indre økonomiske struktur helt klart.
4. Innenfor alle former av samvirkelag vil en som regel finne sentrifugale krefter. Årsaken til dette er at de individuelle økonomiske enheter som går sammen og organiserer felles

underavdelinger i form av samvirkelag, prinsipielt tar sikte på individuell og uavhengig funksjonering. De slutter seg derfor ikke sammen om felles anlegg uten at det er nødvendig. Varige og stabile samvirkelag kan bare skapes gjennom en organisering som holder den indre friksjon på et lavt nivå.

5. Alle samvirkelagens funksjoner er ene og alene de økonomiske funksjoner til de tilsluttede økonomiske enheter overført til en felles underavdeling. Alle tjenester som underavdelingene yter, utføres for selvkost (et av de grunnleggende "samvirkeprinsipper").
6. Samvirkelagene er ikke foretak (ervervende økonomiske enheter). Den oppfatning at samvirkelagene er foretak er en av de største misforståelser i forbindelse med samvirket.
7. Samvirkelagens kapital er av en helt annen art enn kapitalen til aksjeselskaper og andre former for kollektive foretak. Om de har andelskapital, er denne å betrakte som en sum av forskott som er nødvendig for finansiering av de framtidige ytelser til de individuelle medlemmer av samvirkelaget. Endelseierne er ikke identiske med aksjeeiere. De er bare representanter og talsmenn for de individuelle og uavhengige økonomiske enheter som har opprettet den felles underavdeling.
8. Samvirkelagens overskott eller underskott er ikke "fortjeneste eller "tap", men bare rent regnskapsmessige differanser som skal betales til eller av de aktive medlemmer på grunnlag av deres løpende transaksjoner med laget. Det som eventuelt betales ut som såkalt "deltakerutbytte", er ikke samvirke- lagets fortjeneste eller inntekt, men summen av det som medlemmene har betalt for mye til underavdelingen for de tjenester denne har ytet. Det som betales ut som såkalt "kapitalutbytte", representerer heller ikke fortjeneste eller inntekt for samvirkelaget. Det er bare et ledd i de indre regnskapsmessige avregninger mellom de tilsluttede økonomiske enheter for å sikre en fullstendig proporsjonalitet mellom forskottene innbetalt av hvert medlem, og volumet av tjenester medlemmet mottar. Ordet utbytte burde egentlig ikke i det hele tatt vært brukt på disse utbetalinger fra samvirke- lagene. Disse utbetalinger har nemlig intet til felles med det som vanlig forståes med begrepet utbytte.

9. Alle de såkalte samvirkeprinsipper er riktig oppfattet logiske konsekvenser av samvirkelagenes aggregate struktur. Prinsippet med lik stemmerett er et meget alminnelig grensetilfelle av prinsippet om proporsjonal stemmerett etter deltakelsen i virksomheten, som er det prinsipp som logisk kan utledes av samvirkelagenes økonomiske struktur. Storparten av samvirkelagene er aggregater av forholdsvis homogene medlemmer, og prinsippet om proporsjonal stemmerett faller da tilnærmet sammen med prinsippet om lik stemmerett. I samvirkelag bygd opp av uensartede økonomiske enheter, vil stemmerett gradert etter deltakelsen ofte være det naturlige. En slik ordning er i full overensstemmelse med samvirkelagenes økonomiske struktur og minst like samvirkemessig som lik stemmerett er i de tilfelle det høver best.
10. De ytre særtrekk av samvirkelagene er nesten uendelig si sin mangfoldighet, og det skapes stadig nye former. Det eneste fellestrekk for alle samvirkelag er at de er aggregater (felles underavdelinger) av økonomiske enheter og har regler for indre avregninger som med logisk konsekvens følger av dette.
11. De såkalte uekte samvirkelag representerer mellomformer mellom rene aggregater av økonomiske enheter og rene ervervende økonomiske enheter (kollektive foretak). Slike mellomformer skapes hyppigst ved at lagene begynner å utføre funksjoner for ikke-medlemmer uten at disse får de samme fordeler som medlemmene. Eksempler på dette finnes lett både i husholdningssamvirket og foretakssamvirket. Innenfor de norske husholdningssamvirkelag er salg til ikke-medlemmer ganske alminnelig. Foretakssamvirkelagene innenfor jordbruk og fiske utfører også funksjoner for ikke-medlemmer, spesielt markedsregulering med støtte i lovgivning. Prinsipielt bør da medlemmer og ikke-medlemmer stilles så likt som mulig.
12. Det fullstendige produksjonssamvirke representerer et grensetilfelle, hvor alle funksjoner til de sammensluttede økonomiske enheter er overført til et felles teknisk anlegg. Dette er en samvirkeform som ikke synes å ha livets rett. Erfaringene synes også å tyde på at det er betenkelig å organisere samvirkelag som i sterkere grad går i retning av dette grense

tilfelle. De mest stabile samvirke­lag er de som har overtatt spesielle avgrensede funksjoner.

NOTATER TIL EN TEORETISK ANALYSE AV SAMVIRKET UT FRA ANDRE SYNSPUNKTER.

I. Analyse ut fra et etisk synspunkt.

Det kan også ha sin store interesse å se litt på samvirket ut fra et etisk synspunkt. Mange har ment at samvirke skulle ha sin store betydning også etisk, at det skulle bety en etisk høyere økonomisk form enn de vanlige former en har i det kapitalistiske samfunn. Det skulle innføre et brorskap som skulle oppfylle noe av kristendommens syn på menneskelivet. Også ut fra det synet skulle det være en bedre form enn andre økonomiske former.

Det at samvirkebevegelsen har lagt stor vekt på sparing, har bl.a. bidratt til å gi den et moralsk innslag. En virkelig samvirkemann skulle være sparsommelig og edruelig. Samvirket fikk derved noe av et puritansk preg som medførte at kristelige filantroper har støttet bevegelsen.

Når en skal drøfte dette spørsmål, er det nødvendig å ha klart for seg at samvirket ikke er noe mål i seg selv. Det er et redskap for å oppå visse mål. Det er forsåvidt akkurat noe av det samme som en vanlig hammer, atomkraft eller andre midler. Og når det gjelder atomkraften f.eks. kan den brukes både til det gode og til de onde. Og det er vel noe som er felles for alle midler at de kan brukes til å fremme både gode og dårlige formål. Dette gjelder også for et samvirke­lag. Om redskapet vil bli godt eller dårlig brukt ut fra et etisk synspunkt, avhenger mere av det etiske standpunkt hos de som har ledelsen. Det er mange som har ment at samvirket skulle bringe mer alturisme inn i det økonomiske liv enn de andre økonomiske former. Og de har ment at en av samvirkets

oppgaver var å skape en slags moralsk renesanse. En kan nevne at Friedrich Raiffeisen som organiserte landbrukskreditte i Tyskland på samvirkemessige grunnlag, mente at disse kooperative kredittsammenslutninger var en realisasjon av kristendommens regler i det praktiske liv. På den annen side fins det i litteraturen uttrykk for den helt motsatte oppfatning. Det fins dem som framhever at samvirkelagene er sammenslutninger av egoistiske kapitalister som bare søker å forbedre deres individuelle økonomiske stilling.

Det er vel antakelig vanskelig å blande sammen moralske og etiske prinsipper og ideer med en drøftelse av de forskjellige økonomiske former. Antakelig kan samvirke på samme måte som de fleste andre midler, bli brukt til å fremme både gode og mindre gode eller dårlige formål. Selvfølgelig kan en si at om samvirke er en økonomisk form som er overlegen over de andre økonomiske former, slik at det kan skape bedre forhold mellom produsenter og forbrukere, mellom arbeidsgivere og arbeidere, et bedre økonomisk grunnlag med høyere velferdsnivå, i det hele tatt være en mer effektiv økonomisk form enn de vanlige kapitalistiske former, så vil en også dermed kunne skape et bedre grunnlag for den etiske og åndelige utvikling til de enkelte individer. Det er et faktum som en ikke kan komme forbi, at et visst økonomisk grunnlag i høg grad er nødvendig også for en kulturell og etisk utvikling. Men samvirket kommer til å virke indirekte, nemlig bare i den utstrekning som det er en overlegen økonomisk form.

Det er neppe begrunnet å anta at de som deltar i et forbrukssamvirkelag istedenfor å handle i en privat butikk, eller som sender sine klær på et fellesvaskeri istedenfor å vaske selv, eller den som kjøper brød fra et samvirkebakeri istedenfor å bake det i egen ovn, derved skulle være kommet opp på et høyere moralsk og etisk plan. På noen direkte måte kan samvirket neppe føre til noen etisk renesanse i verden. Det må i tilfelle bli mere indirekte, for det første ved at det kan være en mer effektiv økonomisk form, og derved kan skape et bedre økonomisk grunnlag for de enkelte individer, og for det annet ved at det kan være en hensiktsmessig sosiologisk form som skaper sterkere solidaritetsfølelse mellom individene. Det at folk går sammen og arbeider for felles mål, gjør kanskje at de i det store og hele får en mer sosial innstilling.

II. Analyse av samvirket sett fra et politisk-vitenskapelig synspunkt.

Når det gjelder det politisk-vitenskapelige syn på samvirket, kan en si det er to hovedretninger eller to forskjellige ideologier. Den første kan en si er en reformatorisk revolusjonær filosofi som betrakter samvirke som en bevegelse som skal reformere eller avskaffe det kapitalistiske samfunn og innføre en ny samfunnsform. Denne filosofi finner en mest blant de sosialreformatoriske og som regel sosialistiske forfattere i Europa. Den annen filosofi kan en si er en evolusjonær filosofi, som betrakter samvirket som en integrerende del av de kapitalistiske samfunn med fri konkurranse.

De tidligere engelske forfattere så på samvirke som et middel til å gjennomføre en sosial og sosialistisk revolusjon, som i stor utstrekning skulle avskaffe det tidligere kapitalistiske system. Denne filosofi finner en også av og til i de nordiske land. Visstnok kan en si at det er en regel eller prinsipp i samvirket at det skal være politisk nøytralt. Politisk og religiøs nøytralitet har ofte vært satt opp som et eget punkt. De aller fleste hevder derfor at samvirket ikke skal være underbruk av noe bestemt politisk parti. En kan få inntrykk av at enkelte politikere ser det på en litt annen måte, men i hvert fall blant samvirkefolkene selv, synes det stort sett å være et alminnelig syn at samvirket skal være partipolitisk nøytralt. Det er mange også i vårt land som ser på samvirket, og da spesielt husholdningssamvirket, som et ledd i arbeidet for å reformere samfunnet. De setter opp samvirke i motsetning til det privatøkonomiske system. En kan referere fra Rønnes bok "Samvirke som økonomisk driftssystem": "Hele samvirkesystemets innhold innebærer at det må stå i det skarpeste motsetningsforhold til det privatøkonomiske driftssystem". I lovene til International Co-operative Alliance er også samvirkets mål presisert å være "å erstatte det nåværende privatøkonomiske konkurransesystem med et kooperativ system, organisert i hele samfunnets interesse, og bygd opp på gjensidig selvhjelp". Rønne trekker da følgende slutning: "Med et slikt mål kan selvsagt samvirkebevegelsen ikke unngå å komme i

kampforhold til den politikk som søker å bevare eller utvide det privatøkonomiske driftssystemets virkeområde". Og videre: "Det en med rette kan hevde, er at samvirkebevegelsens interesser er i overensstemmelse med alle de økonomiske og politiske krefter i samfunnet som arbeider i retning av en samfunnsmessig behovshusholdning under folkets egen demokratiske kontroll." Og han framhever at en må legge vekt på politisk aktivitet og samarbeid med andre store masseorganisasjoner som også arbeider for å nå fram til en samfunnsmessig behovshusholdning.

Han mener ellers at det er riktig å holde samvirkebevegelsen mest mulig uavhengig av de politiske partier. En finner imidlertid også eksempler på at samvirket er tilsluttet politiske partier. Det gjelder f.eks. forbrukssamvirket i Belgia, som for en stor del er tilsluttet det sosialistiske parti. I England dannet forbrukssamvirket et eget parti.

En skal så gå over til å behandle synet på samvirket som en integrerende part av det kapitalistiske system. Dette synet er svært framherskende i U.S.A. De framholder også sterkt at samvirket tjener til å fremme konkurransen, og at samvirket er fremmed for alt som har med monopol å gjøre. Det amerikanske syn er altså at samvirket er et ledd i den privatkapitalistiske økonomi, at det er en evolusjonær bevegelse som kan tjene til å styrke den privatkapitalistiske samfunnsform og derved bevare den. Nettopp ved at de små produsenters posisjon styrkes ved at de går sammen i samvirkelag, kan tjene til å holde oppe de mindre private enheter. De framhever at samvirket bygger på privat eiendomsrett og ellers de regler som gjelder for det privatkapitalistiske samfunn. De understreker også at det er profittmotivet som er drivende for de enkelte produsenter som slutter seg sammen til samvirkelag. Deres formål er å bedre det økonomiske utbytte av sine foretak. De typiske institusjoner i privatkapitalistiske samfunn, er for det første den private eiendomsrett og de private foretak og med et såkalt profittmotiv eller inntektsmotiv som drivkraft til at alle forsøker å gjøre sitt beste. Det er innenfor dette samfunn at samvirket har utviklet seg. Samvirkelagene er felles underavdelinger for økonomiske enheter. Formålet for de ervervende

enheter som går sammen .om å opprette samvirkelag, er å oppnå størst mulig inntekt av sine enheter (profittmaksimalisering). Ut fra et økonomisk-teoretisk synspunkt er det ikke noe i veien for at også aksjeselskaper, som er en typisk form for kollektive økonomiske enheter i vårt moderne samfunn, kan gå sammen og opprette felles underavdelinger i form av samvirkelag. I alle tilfelle vil formålet for et foretakssamvirkelag i siste instans være å øke inntekten til en økonomisk enhet. Det vil igjen si en bedre avlønning enten av kapital eller arbeidskraft, eller begge deler. Mange har ment at det typiske for samvirkelagene skulle være at formålet først og fremst var en forbedring av arbeidsinntekten og ikke så mye en forbedring av kapitalavkastningen. De ville altså der få fram et skille mellom samvirkelagene og den virksomhet som ble drevet f.eks. gjennom aksjeselskap. De tekniske anlegg som samvirkelagene har, f.eks. meierier, skiller seg ikke noe særlig ut fra et teknisk anlegg til et aksjeselskap. Det er ansatt lønnede arbeidere som har kontraktmessig lønn akkurat som i et teknisk anlegg til et aksjeselskap, og det er oftest ansatt bestyrer på fast lønn.

Mange både her i Europa og i U.S.A. har ment at samvirket er en form som har mere tilfelles med den sosialistiske samfunnsform, enn den privatkapitalistiske. Forskjellen mellom Europa og Amerika på dette punkt er at i Norden anser de fleste av de som mener at samvirke er en form som faller nær sammen med den sosialistiske samfunnsform dette er en fordel, og de framhever det som en styrke. I U.S.A. finner en det absolutt motsatte forhold. Her er det motstanderne av samvirket som forsøker å framstille det slik at samvirket er en slags sosialisme. Det ^{som} skulle være typisk for et sosialistisk samfunn er at samfunnet eller staten skulle eie produksjonsmidlene. Samvirkelagene derimot er bygd opp av selvstendige private økonomiske enheter. Ser en kritisk på forholdet er det derfor neppe begrunnet å si at samvirket egentlig er en samfunnsform som faller inn under den sosialistiske, i ortodoks mening. Et annet spørsmål er hvordan den samvirke-messige form faller inn i det moderne planøkonomiske system.

Det lar seg vel vanskelig nekte at den utvikling en har hatt i landbrukssamvirket i retning av sammenslutninger som også driver konkurranseregulerende virksomhet, har mere felles med den moderne planøkonomi enn med det tidligere liberaløkonomiske system.

Samvirke lagene bygger på de private økonomiske enheter, så for såvidt kan det være begrunnet å si at samvirket er en integrerende del av det privatkapitalistiske samfunn. I et rent sosialistisk samfunn ville de private ervervende enheter (foretakene) forsvinne. Da ville en ikke kunne ha foretaks-samvirke i den vanlige form. Utviklingen har også vist at i stater hvor den private eiendomsrett er mer eller mindre avskaffet, er de vanlige former for samvirke forsvunnet. Samvirke synes heller ikke å kunne trives under noen form for diktatur. I Tyskland f.eks. var forholdet at da nazistene overtok styret, gikk en av de tidligere ledere for samvirket i Tyskland inn i partiet og ble en slags "Führer" for hele det tyske samvirket. Men det viste seg at samvirket hadde liten glede av det. Virksomheten ble etter hvert mer og mer beskåret og ble til slutt helt likvidert i 1941. Så samvirket må vel sies å være en samfunnsform som hører hjemme i det demokratiske og privatkapitalistiske samfunnssystem med selvstendige ervervende og forbrukende økonomiske enheter.

I U.S.A. understreker samvirkefolkene ofte meget sterkt at samvirke er en del av det kapitalistiske system med frie selvstendige foretak under "fri konkurranse". De holder alle monopoltendenser i samvirket for en styggedom.

Det er ikke så lett for oss her i Norge å ta dette standpunktet, fordi en har ^{for} mange sammenslutninger med monopol-karakter, i hvert fall i landbrukssamvirket. Amerikanerne hevder som et hovedmål for samvirke å motarbeide monopol-dannelser og å styrke den fri konkurranse. Det har også vært forsøkt i U.S.A. å bygge opp landsomfattende landbruks-organisasjoner på samvirkebasis som kunne drive landsomfattende markedsregulerende virksomhet. De har ikke klart det, og det henger vel sammen med at landet er for stort. Dessuten har de en trustlovgivning som stiller seg hindrende i vegen for mye av den virksomhet som de landsomfattende organisasjoner driver her i Norge.

Den virksomhet som samvirket i U.S.A. driver, er først og fremst kontrollerende. De legger overmåte stor vekt på at de får samvirkelag som tjener til kontroll av den private virksomhet i produksjon, foredling og omsetning. Dette er et formål som tillegges stor vekt også her hjemme. Produsentene oppretter f.eks. ofte foredlingsanlegg som kan tjene til kontroll av private virksomheter. Det har fiskerne gjort når det gjelder sildemjølindustrien. Storparten av denne industri drives av private fabrikker, men fiskerne har opprettet noen kontrollanlegg på samvirkebasis. Derved kan de finne ut hva som er rimelig pris for råstoffet, hva som kan betales av gode og forsvarlig drevne anlegg. Noe av det samme har det vært snakk om i treforedlingsindustrien. Selv om ikke skogeierne i første omgang kan ta sikte på å ta over svært mye av treforedlingsindustrien på samvirkebasis, ville det være bra om de i hvert fall hadde noen kontrollanlegg.

I U.S.A. legges det stor vekt på at produsentene gjennom slike anlegg kan få kontroll på hva som er forsvarlige priser, slik at de sikrer seg mot underbetaling av de private virksomheter. Det er forholdsvis sjelden i U.S.A. at produsentene har leveringsplikt. De står som regel helt fritt, og kan kjøpe og selge hvor de vil. I og med at de har samvirkelag, regner de med at de får den pris som er rimelig ut fra markedsforholdene og kostnadene til en hver tid, idet de private virksomheter vil være nødt til å følge de samme priser som samvirkelagene.

Ved å opprette felles underavdelinger i form av samvirkelag, kan de mindre foretak få del i stordriftens fordeler, og styrke sine konkurransemuligheter. Gjennom samvirke kan altså de små enheter innenfor visse grenser foreta den nødvendige integrering og koordinering av virksomheten, slik at de kan få utnyttet de tekniske landevinninger som utviklingen byr på. Derved styrkes de middelstore og små foretak i sin virksomhet. Samvirket vil altså kunne være med å styrke og opprettholde de mindre og middelstore foretak og dermed den såkalte middelklasse. Det foreligger ingen undersøkelser over hvilke grupper av folket som har størst nytte av samvirket, og det foreligger heller ingen undersøkelser over samvirkemedlemmenes politiske innstilling.

De amerikanske samvirkefolk legger også sterk vekt på at ved utviklingen av samvirket skal det bli mindre behov for samfunnsmessig kontroll. De bygger først og fremst på at samvirket skal være med å styrke den fri konkurranse. I den utstrekning det virkelig kan gjennomføres, er det mulig det er riktig det amerikanerne hevder. Men en kan neppe være sikker på om det gjelder for Norden slik som samvirket har utviklet seg her, i hvert fall ikke når en ser på foretakssamvirket. I Norden er det med store landsomfattende organisasjoner som har monopolkarakter og driver konkurranse-regulerende virksomhet. Dersom en da i sin alminnelighet er enig i en trustlovgivning som medfører et visst kontrollerende overoppsyn med de konkurranseregulerende sammenslutninger, kan en heller ikke godt avvise denne kontroll for jordbrukets konkurranseregulerende sammenslutninger.

Men på dette punkt er det en veldig forskjell fra samvirke i U.S.A., hvor de nær sagt holder det fram som et samvirkeprinsipp at monopoltendenser bør ikke forekomme.

Når det gjelder samvirkets framtid og samvirkets stilling i samfunnet, er det klart at samvirket ikke er noe mål i seg selv. Det fortjener bare å bli stimulert i den utstrekning det virkelig betyr en mer effektiv form enn de andre økonomiske former, og eliminerer uheldige motsetningsforhold.

Ved husholdningssamvirket elimineres motsetningsforholdet mellom forbrukerne og foretakene. Ved foretakssamvirket elimineres motsetningsforholdet mellom råvareprodusentene og foredlings- og salgsvirksomheten. Ut fra et mere sosial-reformatorisk syn har mange ment at samvirket skulle være en samfunnsform som skulle gripe stadig mere om seg og kanskje til slutt bli enerådende. Spesielt har det da vært tenkt på husholdningssamvirket. Det er først og fremst denne samvirkeform som har vært gjenstand for sosialreformatorisk betong agitasjon etter at det viste seg at de store forventninger som var satt til det fullstendige foretakssamvirke, ikke kunne innfris. Men husholdningssamvirket har temmelig sikkert også sin begrensning. En kan neppe tenke seg at denne samvirkeform skal ta over så svært mange områder av vareproduksjonen. At den f.eks. skulle ta over

jordbruksproduksjonen, er jo helt utelukket og det samme gjelder også for mange andre produksjonsvirksomheter. De største muligheter for denne samvirkeform synes å ligge på omsetningens område og når det gjelder håndverksmessig og industrimessig framstilling av forbruksvarer.

Et viktig problem som det er naturlig å berøre under dette punkt er spørsmålet om i hvilken utstrekning det er berettiget å støtte samvirkets utbygging gjennom spesiell lovgivning, og hvordan samvirket blir stående i bildet ved lovgivning til fremme av rasjonalisering, bedre organisasjon og utbygging av den økonomiske virksomhet.

Bortsett fra kornet er foredlingen og omsetningen av jordbruksvarer i dag for en vesentlig del organisert på samvirkebasis. Omkring 1930 ble det norske marked for husdyrprodukter overfylt, slik at tollbeskyttelsen uten regulering ikke lenger ble effektiv. De tidligere prøvde veier førte da ikke lenger fram. Den nye vei det ble slått inn på, var utbygging av landsomfattende samvirkeorganisasjoner for å gjennomføre en regulerende virksomhet. Til dels ble det også nødvendig med lovgivningsmaktens støtte til organisasjonens oppbygging og virksomhet, jfr. lov av 6. juni 1930 med senere endringer "til å fremja umsetnaden av jordbruksvarer", midlertidig lov av 29. juni 1934 "om krisetiltak til støtte for landbruket". "Lov om enkelte bestemmelser angående meieriselskaper" av 25. juni 1936, lov av 16. juni 1938 "om regulering av tilvirkning og omsetning av potetmjøl" og lov av 13. desember 1946 "om omsetning av pelsdyrskinn". Denne linje har hittil vist seg å svare til forventningene og har en sterk posisjon hos jordbrukerne. Linjen er også fulgt for planteprodukter til direkte salg, som grønnsaker, frukt og bær.

Ved siden av de økonomiske fordeler som er vunnet ved selve markedsreguleringen, er betydelige fordeler oppnådd både for produsentene og forbrukerne ved den gjennomgripende rasjonalisering av foredling og omsetning som den samvirke-messige organisering har muliggjort. Det har på dette område for enkelte produkters vedkommende skjedd en utvikling i retning av rasjonell omsetning som har satt vårt land i en særstilling.

Det typiske for rasjonaliseringen av jordbrukets foredlingsindustri og omsetning, er for det første den store rolle samvirket har spilt, og for det annet at i den utstrekning lovgivningsmaktens støtte har vært nødvendig, har denne vært gitt ved særlover med sikte på de konkrete problemer som skulle løses. Det er mye som taler for at denne form for rasjonalisering, hvor jordbrukerne selv hele tiden har hatt initiativet, og hvor lovgivningsmaktens støtte bare har vært søkt i den utstrekning det var påkrevd er den beste. En slik form sikrer bl.a. maksimal positiv medvirkning fra næringens egne folk, slik at den sakkunnskap og faglige dyktighet disse sitter inne med, kan utnyttes.

Utbyggingen av samvirket innen fiskerinæringen har også vært støttet gjennom lovgivning. Den viktigste av disse er den såkalte "råfiskloven". Lovene gir, tilsvarende som for jordbruksnæringens vedkommende, den nødvendige lovhjemmel for omfattende reguleringstiltak, satt i verk av fiskernes egne samvirkeorganisasjoner.

Samvirketanken i videste betydning har svært gamle røtter innen selve fiskerinæringen gjennom det såkalte lottsystem. Også andre former for samvirke er prøvd de senere år i forbindelse med finansiering og drift av fiskefarkoster. Fiskerinæringen er på samme måte som jordbruksnæringen preget av de mange små enheter. Dette og andre forhold har medført at fiskernes samvirke hittil i temmelig stor utstrekning har vært avhengig av lovgivningsmaktens støtte.

Innen skogbruket er det også aktuelt med støtte gjennom lovgivning til videre utbygging av samvirket. Skogeierne selv har gjennom sin organisasjon tatt initiativet til å få ny lovgivning på dette område, en "omsetningslov for skogbruket" eller at skogbruket ble tatt inn under området for omsetningsloven for jordbruket. Derved skulle en kunne få et grunnlag for skogeiernes aktive medvirkning i rasjonaliseringen både av omsetningen og foredlingen. Bl.a. gjennom en avgift på skogsvirke kunne det tas sikte på å skape grunnlag for et fellesskap mellom skogeieren på den ene side og treforedlingsindustrien på den annen side, som kan bli til fordel for begge parter og for hele samfunnet, bl.a. gjennom en utbygging av

salgs- og foredlings-samvirket i skogbruket.

En vil av de korte gjennomgåelser foran se at det er mange felles trekk i utviklingen for grunnnæringene: Jordbruk, fiske og skogbruk. Hovedlinjen er for alle disse næringer rasjonalisering av omsetningen og foredlingen ved initiativ og aktiv medvirkning fra næringenes utøvere, for en stor del på samvirkemessig basis, og med lovgivningsmaktens støtte i nødvendig utstrekning. Skogbruket har dog forholdsvis nylig slått inn på denne linje som har gitt gode resultater for de to førstnevnte næringer.

Grunnnæringene er karakterisert ved at de består av et stort antall små enheter. Det er en erfaring både fra vårt og andre land at rasjonaliserende tiltak på samvirkebasis som må omfatte alle av vedkommende nærings utøvere, for næringer med en slik struktur må ha støtte i lovhjemmel, iallfall til å begynne med, før de nye ordninger er blitt innarbeidet. Denne lovhjemmel har hittil vært gitt i form av spesiallover. Spesiallover er dog også bare på sin plass i de tilfelle og så lenge som de er ubetinget nødvendige. I overensstemmelse med samvirkets økonomiske struktur som aggregater av selvstendige og uavhengige økonomiske enheter, og de grunnleggende prinsipper som er en logisk konsekvens av dette, bør en i størst mulig utstrekning søke å bygge på frivillig tilslutning og løse problemene med minst mulig tvangsforanstaltninger. Og støtte gjennom lovgivning bør i alle tilfelle fremmes på en slik måte at det videre utløser og stimulerer næringsutøvernes og deres samvirkeorganisasjoners eget initiativ. Derved kan en få nytten de rike erfaringer, fagkyndigheten og den praktiske innsikt hos næringenes egne utøvere i fullt monn. Ledelsen bør i alle tilfelle søkes lagt hos de primære økonomiske enheter.

Det er et spørsmål om det innen industrien er de samme muligheter for rasjonalisering gjennom samarbeid og samvirke som f.eks. i jordbruk og fiske. Det er mye som taler for at samvirket etter hvert vil få større betydning som en faktor som fremmer rasjonaliseringen innenfor industrien. Foredlingen av jordbrukets råvarer overtas i stigende utstrekning av produsentenes eller av forbrukernes egne samvirketiltak.

Det samme gjelder for råvarer fra fiskerinæringen. En lignende utvikling ville iallfall i en viss utstrekning være på sin plass innenfor treforedlingsindustrien. Mange for skogbruket viktige problemer, bl.a. spørsmålet om tømmerprisene, ville kunne løses lettere om råvareprodusentene selv, som i jordbruket, drev foredlingsbedrifter på samvirkebasis. Ofte vil det være rasjonelt at også fabrikker for framstilling av redskaper og maskiner blir drevet av forbrukerne av disse varer på samvirkebasis. Ut fra dette syn søker f.eks. fiskerne å bygge opp sin egen redskapsindustri. Forbruks-samvirket har på den annen side en rekke bedrifter for framstilling av forbruksvarer. Det skulle være muligheter for med fordel å følge denne linje med utbygging av industriproduksjon på samvirkebasis videre. Innenfor omsetningssektoren er samvirket på sterk frammarsj. Dette gjelder både foretaks- og husholdningssamvirket.

Hva samvirkets betydning i forbindelse med rasjonaliseringen av næringslivet angår, er således det typiske trekk ved rasjonaliseringen av jordbrukets foredlingsindustri og omsetning i den siste mannsalder den store rolle samvirket har spilt, og at lovgivningsmaktens støtte bare har vært søkt i den utstrekning det har vært absolutt nødvendig, og da i form av spesiallover. Rasjonalisering på dette grunnlag, og med initiativ fra produsentene selv, har paralleller innenfor fiske og skogbruk. Flere av tiltakene og det grunnlag de bygger på, bærer ^{ennå} preg av at de ble satt ut i livet i en fart under den økonomiske krise i 1930-årene. Det er mulig at ordningene, når de er tilstrekkelig innarbeidet, kan virke tilfredsstillende også uten den støtte i lovgivningen de har i dag.

III. Analyse av samvirke ut fra et sosiologisk synspunkt.

Det har vært en alminnelig oppfatning at samvirket er en spesiell økonomisk form for de dårligst stilte klasser i samfunnet. På dette grunnlag har en forsøkt å trekke et skille mellom aggregater av mindre økonomiske enheter, hvor arbeidsinntekten er den dominerende inntektsform ^{aggregater av} og store økonomiske enheter, hvor realkapitalens avkastning er av størst betydning. Bare den første type av aggregater har en villet godkjenne som samvirkelag.

Som foran påvist er samvirkeprinsippene logiske konsekvenser av samvirkelagenes aggregate struktur. Disse prinsipper gjelder på samme måte både for aggregater av små ^{og} økonomisk svake enheter og for store enheter med stor investering i form av realkapital. Ideen om de økonomisk svake enheter som et trekk ved samvirket, stammer helt fra Rochdale-pionerene. Denne ide stemmer imidlertid ikke lengre særlig godt med hva en finner i praksis.

Erfaringen viser at det er meget vanskelig å organisere stabile samvirkelag i befolkningslag som står under et bestemt økonomisk nivå. Spesielt er dette tilfelle for foretakssamvirket. De forsøk som er gjort på å organisere foretakssamvirkelag i de såkalte tilbakestående land i verden, viser dette klart. De økonomisk svake bønder i de underutviklede land, f.eks. Indien, mangler både den nødvendige kapital, den nødvendige erfaring og den nødvendige utdanning for med hell å koordinere sine økonomiske funksjoner gjennom samvirkelag. Selv med økonomisk støtte fra Statens side, er det vanskelig å organisere varige samvirkelag i slike folkegrupper.

På den annen side foreligger det tallrike eksempler på samvirkelag med deltakelse av store kollektive foretak. En viser til hva som tidligere er sagt om samvirkelagene for produksjon og fordeling av elektrisk energi. I dette tilfelle har det vist seg å være en stor fordel å få med store, såkalte kapitalistiske foretak.

Det er således tvilsomt om det er riktig at samvirket er en økonomisk form som er typisk for samfunnets mindre bemidlede lag. I denne forbindelse er det et meget viktig spørsmål om

ikke også aggregater av kollektive økonomiske enheter som aksjeselskaper skal kunne regnes som samvirkelag. Det er klart at aggregater av økonomiske enheter, koordinering av funksjoner i felles underavdelinger, kan finne sted i alle økonomiske strata. Når det gjelder de store kollektive foretak, finner en denne koordinering i form av karteller, ringer, syndikater og liknende former. Mange trekk har disse økonomiske former felles med samvirkelagene:

1. På samme måte som samvirkelagene, representerer karteller o.l. organisasjoner, aggregater av økonomiske enheter (aggregater av ervervende økonomiske enheter).
2. På samme måte som samvirkelagene, er disse aggregater av økonomiske enheter av tydelig ikke-ervervende natur.
3. I disse typer av økonomiske aggregater er de vanlige betegnelser som kapital, utbytte etc. like så konvensjonelle som for samvirkelagene.
4. På samme måte som i samvirkelagene er forholdet mellom medlemmene i kartellene som regel strengt basert på proporsjonalitetsprinsippet.
5. På samme måte som samvirkelagene bruker kartellene ofte praksisen med såkalt deltakerutbytte, dersom slike etter-skottsbetalinger er en nødvendig form for indre mellom-regninger.
6. På samme måte som i samvirkelagene er i alminnelighet ikke deltakernes stemmerett gradert etter den innskutte kapital, men er proporsjonal med den økonomiske deltakelse. Dersom de økonomiske enheter er forholdsvis homogene, er regelen ofte en enhet - en stemme.
7. På samme måte som samvirkelagene er karteller o.l. økonomiske former opprettet som felles underavdelinger som yter tjenester for de tilsluttede økonomiske enheter til selvkost.
8. På samme måte som samvirkelagene er også kartellene gjenstand for sentrifugale krefter. De individuelle økonomiske enheter i det økonomiske strata en her behandler, storforetak eller store kollektive økonomiske enheter, slutter seg også bare sammen under presset av ytre økonomisk tvang. Og det er nødvendig at disse fellesavdelinger organiseres strengt på grunnlag av proporsjonalitetsprinsippet, slik at den indre friksjon begrenses til et minimum.

Samvirke-lagenes økonomiske særdrag kan således også finnes i de økonomiske aggregater, som går under betegnelsen karteller, ringer, syndikater o.l. Deres aggregatstruktur og derfor den økonomiske identitet med de regulære samvirke-lag er så sterk at den ikke bør oversees. På den annen side lar det seg selvfølgelig ikke nokte at det er vesentlige forskjeller mellom disse typer av økonomiske aggregater og de vanlige former av samvirke-lag. Men det er også meget store ulikheter innenfor det som i alminnelighet anerkjennes som samvirke-lag. Det er en himmelvid forskjell på foretakssamvirket på landsbygda i Kina og India, foretakssamvirket i det norske jordbruk og det foretakssamvirket en finner i jordbruket i U.S.A. Det er også en vesentlig forskjell mellom husholdningssamvirket og foretakssamvirket. Denne forskjell er så stor at ekteparet Webb valgte utelukkende å betrakte husholdningssamvirket som sant samvirke.

Det er imidlertid viktig å være merksam på at alle disse forskjeller mellom de ulike grupper av samvirke-lag og mellom samvirke-lagene på den ene side og kartelliknende organisasjoner på den annen side, er ulikheter mellom de økonomiske enheter som har opprettet lagene. Selv hvor slående disse forskjeller kan være, har imidlertid alle slike lag et felles trekk, nemlig deres aggregatstruktur. Forskjellen mellom karteller og vanlige samvirke-lag er også en forskjellen mellom den økonomiske karakter av de tilsluttede økonomiske enheter. Disse forskjeller er hovedsakelig av sosiologisk karakter. Det er selvfølgelig mye sant i det at kapitalprofitt-interessen er langt mere framtrædende i karteller enn i de vanlige samvirke-lag. Spørsmålet er om en skal innsnevre begrepet samvirke ut fra et sosiologisk skille, alt etter som det er kapitalprofitt-interessene eller arbeidsinntekts-interessene som er de dominerende for ledelsen av de økonomiske enheter.

Det er neppe mulig å gjennomføre et skille på grunnlag av om organisasjonene har monopol-karakter eller ikke. Forholdet er jo at samvirke i grunnringene i de nordiske land i stor utstrekning har monopol-karakter på samme måte som karteller o.l. organisasjoner.

Forskjellen i organisasjonen mellom vanlige samvirke-lag og konkurranseregulerende sammenslutninger i form av karteller

o.l. organisasjoner, er således ofte lite framtrædende. Ved siden av konkurranseregulering tar kartellene også ofte sikte på gjennom felles underavdelinger å oppnå mere av stordriftens fordeler, altså en ren rasjonalisering av den økonomiske virksomhet. I alminnelighet er disse sammenslutninger organisert som aksjeselskaper. Men det er ikke noe i veien for at de kan bruke samvirkelagsformen, og ellers følge samvirkets prinsipper. I de land hvor en har særskilt lovgivning for samvirkelag, er det mange eksempler på at konkurranseregulerende sammenslutninger er dannet i form av samvirkelag. Spørsmålet er om det er mulig å innføre et skille mellom de vanlige samvirkelag på den ene side og karteller o.l. organisasjoner på den annen side ut fra sammenslutningenes formål og virksomhet og de interesser som de representerer.

En kan si at karteller i motsetning til de vanlige samvirkelag, ^{stort sett} representerer aksjeselskaper eller kapitalsterke enkeltfirmaer, og at formålet i første rekke er å øke utbytte på de tilsluttede foretaks kapitaler. Og selv om en slik organisasjon fordeler det såkalte overskott i forhold til deltakelsen, vil dog innenfor de tilsluttede foretak overskottet igjen regelmessig bli fordelt i forhold til innskutt kapital.

Karteller o.l. organisasjoner er alltid aggregater av ervervende økonomiske enheter, foretak. Slike organisasjoner skiller seg derfor klart fra husholdningssamvirket. Men når en går over til foretakssamvirket, vil forskjellen mellom et kartell og et foretakssamvirkelag, som også kan ha konkurranse-regulerende innlytelse, ikke være særlig framtrædende. Her er det i begge tilfelle tale om aggregater av foretak.

Når det gjelder foretakssamvirket innenfor grunnringene, kan en skille mellom samvirkelag for innkjøp av driftsmidler og samvirkelag for salg og foredling av produkter. Den første gruppe av samvirkelag virker til å senke produksjonskostnadene, noe som også er i forbrukernes interesser. Når det gjelder innkjøps- og forsynings-samvirket, oppstår derfor ikke noe motsetningsforhold til den alminnelige forbrukers interesser. For de landsomfattende organisasjoner innenfor salgs- og foredlings-samvirket, finner en derimot det samme motsetningsforhold til forbrukerne som en finner for vanlige karteller.

Spørsmålet er da hvorledes en skal trekke et skille mellom karteller og de landsomfattende organisasjoner innenfor salgs- og foredlingssamvirket i grunnringene.

På samme måte som husholdningssamvirket fjerner de motsetninger som ellers er til stede mellom husholdninger og foretak, finner en i salgs- og foredlingssamvirket at de interessemotsetninger som lett oppstår mellom råstoffprodusenter og de foretak som avtar produktene, er eliminert.

Skal en forsøke å trekke skille sosiologisk mellom karteller og de konkurranseregulerende samvirkelag, må det gjøres på det grunnlag at samvirkelagene i motsetning til kartellene for største delen har tilslutning fra kapitalfattige foretak. Det vil gjelde også for de vanlige jordbruk her i Norge, at det er familiens egen arbeidsinnsats som er den viktigste produksjonsfaktor, slik at de merinntekter som oppnås ved at de organiserer seg i samvirkelag, først og fremst betyr en forhøyelse av deres arbeidsinntekt. En kan altså si at samvirkelagenes virksomhet først og fremst går ut på å øke utbyttet av arbeidsinnsatsen i de tilsluttede enheter, mens kartellene tar sikte på å øke utbyttet på kapitalen. Men selvfølgelig kan det her bli mange overgangsformer som gjør det vanskelig å foreta en avgrensning. En kan også innenfor det vanlige foretakssamvirke finne medlemmer som har både større og mindre kapital. Og innenfor håndverket kan en tenke seg karteller av ganske kapitalfattige medlemmer. Det vil således bli utallige grenseoverganger. Det er derfor ikke lett å trekke skille mellom hva som er samvirkelag og hva som ikke er, på det grunnlag at det kan tillates å hete samvirkelag, hvis formålet stort sett er å øke arbeidsinntekten for de tilsluttede primære enheter, men ikke om sammenslutningen først og fremst øker kapitalutbyttet. Det må i alle tilfelle bli nokså vilkårlig hvor en skal trekke grensen. Den relative betydning av arbeidet som produksjonsfaktor og kapitalen som produksjonsfaktor, undergår også stadige forskyvninger. I grunnringene får kapitalen etter hvert økende betydning i forhold til arbeidskraften. Og i land som U.S.A. spiller kapitalen en betydelig større rolle enn hva som er vanlig i vårt land. Konklusjon må derfor bli at det er vanskelig å foreta noen avgrensning på det foran nevnte grunnlag.

Det skulle ikke fra et sosiologisk synspunkt være noe i veien for at samvirkeformen kunne brukes i alle økonomiske strata, også til dannelselse av felles underavdelinger for store kollektive foretak som aksjeselskaper. Samvirkets hovedformål er jo en bedre organisasjon av den økonomiske virksomhet gjennom koordinering av felles funksjoner for flere økonomiske enheter. Slik koordinering er det behov for i alle økonomiske strata.

Når det gjelder de såkalte samvirkeprinsipper, er det av spesiell betydning å søke å belyse prinsippet om et medlem - en stemme fra et sosiologisk synspunkt. Dette prinsipp kan sees som et utslag av den solidaritets-følelse som samvirket må bygge på. Fra et sosiologisk begrunnet solidaritetsprinsipp, kan det være mye som taler for at medlemmene har den samme adgang til å øve innflytelse på lagets ledelse, enten de er rike eller fattige, enten de har gjort store eller små innskott, enten de kjøper eller leverer mye eller lite. Ved sin sterke appell til solidariteten, er det sikkert også ofte det beste prinsipp for å sikre alminnelig tilslutning til samvirket.

Selv om samvirkelegene er aggregater av økonomiske enheter, husholdninger eller foretak, er det fysiske personer som er representanter ^{for} disse enheter. Fra et sosiologisk synspunkt, har derfor prinsippet med et medlem - en stemme, sikkert svært mye for seg. Det er mulig at dette prinsipp i alminnelighet vil gi den minste friksjon innenfor lagene. Det henger sammen med den solidaritetsfølelse som dette prinsipp vil skape. ^{sippet} Prin-
faller dessuten helt sammen med de vanlige former for stemmerett som en finner i vårt demokratiske samfunn. Det er en form for stemmerett som folk har vent seg til og som de finner naturlig. Det er iboende krefter i menneskene som gjør at de slutter seg sammen i grupper for å oppnå større sikkerhet. Men samtidig må en gå ut fra at det er indre krefter i menneskene som gjør at når de samles i grupper, føler hver enkelt trang til å hevde seg og til å bety like mye som de andre innenfor gruppen. På tross av at samvirkelegene er aggregater av økonomiske enheter, er det personer som møter som representanter og talsmenn for disse enhetene. En må her regne med krefter i menneskesinnet og en innstilling hos folk

i alminnelighet som absolutt taler for at en bør ha mest mulig lik stemmerett. Fra et sosiologisk synspunkt bør en derfor søke å gjennomføre lik stemmerett, hvis ikke medlemskapet er altfor uhomogent. Dette gjelder selv om en forkaster det at samvirket er personsammenslutninger. Og det er også mulig at nettopp dette prinsipp om lik stemmerett tjener til å fremme den alminnelige tilslutning til samvirket. Forholdet vil vel i alminnelighet være at de som deltar som representanter for store økonomiske enheter, ikke tar det så tungt om de har lik stemmerett med representanter for små økonomiske enheter. Omvendt kan det tenkes at de som har små enheter vil føle seg støtt over at de ikke har lik stemmerett med de som har store enheter. En gradert stemmerett kunne derfor skape større friksjon enn lik stemmerett. Det er naturlig at menneskene når de møtes i grupper, har en trang til å bety like mye.

IV. Merknader om samvirket ut fra et juridisk synspunkt.

Det er ikke her plass til å ta opp en utførlig juridisk analyse av samvirket. Men en finner det naturlig å komme med visse merknader i tilknytning til den teoretiske analyse foran. Prinsipielt bør den juridiske overkledning tilpasses samvirkets økonomiske struktur og de særtrekk ved samvirket som en ellers kommer fram til ved en teoretisk analyse fra ulike synspunkter. Svakheten ved at en har manglet en klar teoretisk forståelse av samvirket, kommer tydelig fram når en leser de komiteinnstillinger som har vært avgitt og de diskusjoner som har etterfulgt disse i forbindelse med juridiske spørsmål av betydning for samvirket. En gjennomgåelse av lovkomiteinnstillingene viser ofte en rystende mangel på teoretisk forståelse av samvirket. Skattelovkomiteens innstilling av 1904 er et eksempel på dette forhold. Når en i dag på tross av denne manglende teoretiske innsikt har en lovgivning i vårt land, også skattelovgivning, som stort sett er i bra overensstemmelse med samvirkets natur, skyldes dette at den praktiske innsikt hos de aktive samvirkefolk i siste instans har båret seieren hjem.

Det som her er sagt må ikke oppfattes som en kritikk av juristene. Det er først og fremst en kritikk av økonomene, hvis oppgave det skulle være å gi en klar teoretisk analyse av samvirket fra et teoretisk økonomisk synspunkt. Juristenes arbeide skulle være, med utgangspunkt i den økonomiske og sosiologiske teori om samvirket, å gi en analyse fra et juridisk synspunkt, og å utrede hvordan en kunne få en juridisk overkledning som svarer til samvirkets økonomiske natur, ^{og} på dette grunnlag komme med forslag til rettsregler.

De rettsregler en i dag har av betydning for samvirket danner intet klart sammenhengende system. De er ofte resultatet av en kamp fra skanse til skanse fra de aktive samvirkefolks side, og de har ikke rukket like langt fram på alle områder. Om en f.eks. ser på skattebestemmelsene for samvirket, kommer dette tydelig fram. Grupper av samvirkeorganisasjoner er satt i en særstilling, uten at dette kan begrunnes fra en teoretisk-økonomisk analyse. Det er ikke her plass til å komme inn på disse overmåte innviklede forhold. En kan hen vise til en framstilling av revisor cand.jur.R.G.Breien: "Beskatning av samvirkeorganisasjoner".

Samvirkeorganisasjonene kan som foran nevnt i vårt land stiftes ved en formløs overenskomst, og de har en forskjellig selskapsform. Av selskapsformen kan således ikke utledes noe sikkert kriterium på hva som er samvirkeorganisasjon eller ikke. En kan ha samvirkeorganisasjoner som er organisert i form av interentskaper, ^{selskaper} med personlig og solidarisk ansvar. De kan være organisert som selskaper med vekslende kapital og vekslende medlems-tall, og det forekommer også at de er organisert som aksjeselskaper. Heller ikke lagets virkeområde kan brukes som kriterium. Samvirkebevegelsen har jo spredt seg til stadig nye områder. Hva er det da som karakteriserer samvirkeorganisasjonene? Det kan en få svar på ved å gå tilbake til den teoretisk-økonomisk analyse. Det er nemlig kort og godt samvirkeorganisasjonenes form som aggregater av økonomiske enheter, felles underavdelinger, som yter tjenestene til selvkost til de tilsluttede enheter, og som derfor er organisert på grunnlag av proporsjonalitetsprinsippet.

Juristene har først og fremst festet seg ved det såkalte åpenhetens prinsipp, og som de i lovgivningen har uttrykt ved begrepene vekslende kapital og vekslende medlems-tall. Å ta med både vekslende kapital og vekslende medlems-tall er for så vidt "smør på flesk", og i mange utenlandske samvirkelover finner en bare det ene av disse uttrykkene. Men det er ikke dette prinsipp som er det mest karakteristiske for samvirket. I utkast til lov om samvirkelag fra en komite, oppnevnt 1936, finnes i § 1 følgende definisjon av samvirkelag i lovens betydning:

"Ved samvirkelag forstås ved denne lov lag med vekslende medlemstall og vekslende kapital som har til formål å fremme medlemmenes forbruksmessige eller yrkesmessige interesser ved å drive eller formidle produksjon, transport eller omsetningsvirksomhet".

En kunne tenke seg følgende definisjon som mere dekkende: Ved samvirkelag forstås lag som er aggregater av økonomiske enheter, felles underavdelinger, for utføring av visse funksjoner for de tilsluttede enheter (husholdninger eller foretak) og som er organisert etter proporsjonalitetsprinsippet og yter tjenestene for enhetene til selvkost.

Det er også betydelige svakheter ved å bruke åpenhetens prinsipp som kriterium på hva som er samvirkelag i juridisk betydning. Det er som foran nevnt neppe riktig å holde et lag utenfor samvirkelagenes eksklusive krets fordi det er vanskelig strengt å overholde åpenhetens prinsipp på grunn av bestemte forhold for vedkommende samvirkelag. Selvfølgelig må det stille seg anderledes hvis tilgangen på nye medlemmer søkes begrenset, uten at dette er nødvendig på grunn av spesielle forhold. For samvirkelag som opererer med betydelig faste kapitaler, byr selskapsformen med vekslende kapital på betydelige mangler. Dette er en av årsakene til at mange større produktive anlegg, opprettet av samvirkelag, er organisert som egne aksjeselskaper. Aksjeselskapsformen byr nemlig sikkerhet mot at ingen ^{del} av kapitalen kan trekkes tilbake når medlemmer trer ut. Men et samvirkelag med tekniske anlegg kan være organisert som et rent aggregat av økonomiske enheter og drives fullstendig etter proporsjonalitetsprinsippet, selv om ikke kapitalen er vekslende.

Det er jo i det hele tatt en betydelig svakhet det å anta at samvirkelegene nødvendigvis må være knyttet til en bestemt juridisk form. Det er godt mulig at samvirkelegene er såpass uensartet, og at de må være det for å fungere best mulig under helt ulikartede forhold, at det også er nødvendig med ulik juridisk overkledning. Grunnsynet må være at samvirkelegene er et middel for å nå et mål. De må organiseres slik at de kan virke best mulig under ulike forhold, og på grunnlag av en klar forståelse av de ulike samvirkeformers økonomiske natur, er det så oppgaven å gi en juridisk overkledning som betyr en støtte for samvirket og ikke en hemning eller en tvangstrøye. Om flere av de forslag som foreligger fra lovkomiteer var blitt vedtatt i sin opprinnelige form, er det vel klart at det ville vært ytterst skjebnesvangert for samvirket i Norge. En teoretisk analyse av samvirket burde kunne gi et bidrag også til en klarere og mere formålstjenelig lovgivning på området.

Samvirket er en så rasjonell økonomisk form at den trenger ingen særbehandling for å utvikles, men på den annen side må den heller ikke settes i en ugunstig særstilling. Samvirkelegene er felles underavdelinger av de tilsluttede økonomiske enheter. Disse underavdelinger må settes i den samme stilling som underavdelinger i de store industriforetak. Det er et stort behov for fortsatt koordinering av funksjonene til selvstendige økonomiske enheter. Forholdene bør legges til rette for at denne koordinering gjennom økonomiske aggregater fortsatt kan foregå uhindret. Får samvirket juridiske bestemmelser som svarer til dets økonomiske natur, vil det i alminnelighet være nok.

Det er også en svakhet ved den uklarhet som har hersket om samvirket at bestemmelser, som i og for seg bare er en anerkjennning av samvirkets økonomiske natur, ofte blir betraktet som særbehandling for samvirket. Dette gjelder f.eks. reglene om inntektsbeskatning for forbrukslagene. Samvirkets motstandere får derved gode argumenter i hende; argumenter som ved en teoretisk analyse kan bli vristet dem ut av hånden.

De lovbestemmelser en har i dag, er også i ganske bra overensstemmelse med vår teori om utvikling av samvirkelag i retning av ervervende enheter. Dette gjelder således reglene om beskatning ved salg til ikke medlemmer og reglene om beskatning når godtgjørelsen til andelseierne betydelig overstiger vanlig forrentning av kapitalen. Dette betyr jo en reduksjon av de etterskottsbetalinger som skal gå til medlemmene i forhold til deltakelsen, og således en avvikelse fra proporsjonalitetsprinsippet. En forrentning av innskutt kapital utover vanlig rentefot, kan jo vanskelig forenes med proporsjonalitetsprinsippet, og med de regler som må gjelde for et rent aggregat av økonomiske enheter. De någjeldende skatteregler gir ellers uttrykk for en klar forståelse av at samvirkeformen ikke nødvendigvis må være knyttet til en bestemt selskapsform. På den annen side krever reglene ofte at lagene må drive en bestemt virksomhet. Dette kan være uheldig ut fra et prinsipielt syn. Det er høgst ulike funksjoner som kan tenkes overført til felles underavdelinger, organisert som samvirkelag. Og det er neppe riktig å sette særbestemmelser for bestemte funksjoner uten en klar begrunnelse for hvorfor samvirkelag med disse funksjoner bør begunstiges foran lag med andre funksjoner.

Skattelovens § 52 gir bl.a. særbestemmelser for visse typer av samvirkeorganisasjoner innenfor jordbruk, skogbruk og fiske. Disse regler er i ganske god overensstemmelse med samvirkets økonomiske natur. Meieriene er dog her satt i en særstilling. Disse særbestemmelser gjalt opprinnelig bare for jordbruket, senere er de utvidet til å gjelde for fiske, og Landbrukets Sentralforbund har også arbeidet for at de skulle bli gjort gjeldende for skogbruket. Etter de seneste endringer har nå § 52 i skatteloven følgende form:

"Forbruksforeninger med fast utsalgssted, som selger til foreningens medlemmer, innkjøpsforeninger som fordeler forutbestilte varer mellom foreningens medlemmer, samt foreninger der utelukkende eller hovedsakelig har til formål å besørge innkjøpt råemner eller driftsmidler i jordbrukets tjeneste, kan ilignes skatt av den inntekt som vinnes av foreningens formue, men skattlegges ikke for den drevne virksomhet. Etter

samme regler beskattes foreninger og lag som utelukkende eller hovedsakelig tilvirker eller forhandler produkter av medlemmenes gårdsbruk eller fiskerivirksomhet, idet inntekten av virksomheten i dette tilfelle kommer til beskatning hos medlemmene som avkastning av gårdsbruket eller fiskeriet. Andelsmeierier beskattes etter samme regler som aksjemeierier, se § 15.

Selger forbruksforening tillike til andre enn foreningens medlemmer, blir den å beskattes av den virkelig hadde inntekt av dette salg. Kan omsetningen til andre enn foreningens medlemmer ikke særskilt oppgis, blir den hele ved foreningens vunne fordel for medlemmene skjønnsmessig å ansette og beskattes som inntekt. Bestemmelsene i første og annet punktum i dette ledd gjelder tilsvarende når forening eller lag som nevnt i første ledd, annet punktum, tilvirker eller forhandler produkter fra andre enn medlemmer og når de tilvirker eller forhandler annet enn produkter av gårdsbruk eller fiskerivirksomhet.

Bestemmelsen i første ledds første punktum gjelder tilsvarende for foreninger og lag som utelukkende eller hovedsakelig forhandler produkter av medlemmenes skogbruk, idet inntekten av virksomheten i dette tilfelle kommer til beskatning hos medlemmene som avkastning av skogbruket. Bestemmelsene i annet ledd, første og annet punktum, gjelder tilsvarende når forening eller lag som nevnt i dette ledd, driver tilvirkning, forhandler produkter fra andre enn medlemmer, og når de forhandler annet enn produkter av skogbruk".

Det er et klart skille mellom, husholdningssamvirke på den ene side, som skaffer sine medlemmer en økonomisk fordel som knytter seg til deres private forbruk, og som derfor ikke blir betraktet som skattepliktig inntekt, og på den annen side foretakssamvirke, som nettopp tar sikte på å øke de tilsluttede enheters inntekt. Den fordel som oppnås gjennom samvirkelagene vil derfor være en typisk form for næringsinntekt som er gjenstand for beskatning, mens det som husholdningen innsparer gjennom husholdningssamvirkelag, ikke beskattes. Dette er bare et uttrykk for at husholdningene er økonomiske enheter med det formål å maksimalisere totalnyttens, mens foretakene er økonomiske enheter med det formål å maksimalisere fortjenesten. Og det er inntekten som skal skattelegges og ikke besparingen.

De særregler som er innført for beskatningen av meierier betyr så vidt en kan se ikke noen særlig avvikelse fra de prinsipper som logisk bør gjelde for aggregater av økonomiske enheter. Men hele ordningen er svært komplisert. Særlig fordi meieriene ofte har vært organisert uten en klar forståelse av samvirkets sanne økonomiske karakter, slik at andelene er blitt spredt uten tilknytning til de økonomiske enheter, har dette ført til de merkeligste tankekonstruksjoner, f.eks. et skille mellom den såkalte medlemsinteresse og leverandørinteressen. Fra en klar teoretisk forståelse av samvirkets natur er dette bare hjernespinn. Samvirkelegene er bygget opp på de økonomiske enheter. Medlemsinteresser utenfor disse enheter er bare et uttrykk for en feilaktig organisering på grunn av en uklar oppfatning av hva samvirket er for noe. I meieriselskapene vil en da også ofte finne en bestemmelse om at andelene skal følge garden og ikke uten samtykke av styret kan overdras til andre enn gårdens nye eier. Denne regel er en klar logisk konsekvens av samvirkets økonomiske struktur. Den er derfor også fullstendig på sin plass i de andre grupper av foredlings- og salgslag. Jeg er helt enig med ^{advokat Lie i hans} høyesteretts uttalelse om at bestemmelsen også tas opp i vedtektene for de øvrige foretakssamvirkeleg innen jordbruket. Uten en slik regel kan jo andelene spres for alle vinde. Det er eksempler på at andelene ved arv er blitt spredt både i vårt og i andre land, slik at det til og med ikke har vært mulig å få laget oppløst på lovlig måte. Det er da også vanlig i praksis at andelene overdras sammen med eiendommen. Forholdet er her som på så mange andre områder innenfor samvirket: Praktikerne ligger langt foran teoretikerne

Det faktum at det er de økonomiske enheter som danner de grunnstener som samvirkelegene bygger på, og at driftsherrne ved de økonomiske enheter bare møter som representanter og talsmenn for sine enheter, får også konsekvenser når det gjelder spørsmålet om driftsherrne kan møte med fullmektig eller ikke. Samvirkelegene er ikke personsammenslutninger. Ut fra samvirkets økonomiske struktur, skulle det ikke være noe i veien for at driftsherrn sendte en annen person som fullmektig og som representant og talsmann for den økonomiske enheten. Reglene for samvirkelegene bygger her på en feil-

aktig sammenlikning med aksjeselskapene og på det feilaktige syn at samvirkelegene er personsammenslutninger.

En har foran nevnt betydningen av omsetningsloven for jordbruksvarer fra et politisk-vitenskapelig synspunkt. Med hjemmel i denne lov utfører de landsomfattende samvirkeorganisasjoner i jordbruket tjenester også for ikke-medlemmer. Skal organisasjonene allikevel kunne bestå som rene aggregater av økonomiske enheter, er det nødvendig at de strengt oppfyller proporsjonalitetsprinsippet, slik at når det gjelder anvendelsen av de midler som innkreves i medhold av omsetningsloven, må disse brukes på en slik måte at de i samme utstrekning kommer ikke-medlemmer og medlemmer til gode. Ordningen med avgifter på omsetningen fra produsentene kan sees som en selvbøskatning av produsentene for å fremme omsetningen av sine varer. Både medlemmer og ikke-medlemmer yter her likt, og de bør derfor også ^{så} strengt som mulig få likt igjen. Omsetningsloven innfører ikke noen tvungen organisering av produsentene. Det loven gir adgang til, er å legge avgifter også på de som står utenfor organisasjonene til dekning av utgifter ved tiltak som vil komme alle produsentene til gode. Skal proporsjonalitetsprinsippet her kunne gjennomføres strengt, så pengene i samme utstrekning kommer både medlemmer og ikke-medlemmer til gode, er det nødvendig å trekke en klar grense mellom samvirkeorganisasjonenes forretningsmessige virksomhet på den ene side, og den faglige og markedsregulerende virksomhet på den annen side. Skulle det kunne gis tilskott av omsetningsavgiften til den forretningsmessige virksomhet, ville en lett komme opp i den situasjon at samvirkelegenes medlemmer fikk større fordeler av pengene enn ikke-medlemmer. Dette skille mellom den forretningsmessige og den faglige- og markedsregulerende virksomhet har da også vært trukket hele den tid loven har virket. Dette forhold viser tydelig at de aktive samvirkefolk har hatt klart for seg at det er proporsjonalitetsprinsippet som er samvirkets bærende prinsipp og som må søkes gjennomført så nøyaktig som mulig.

Samvirket omfatter i dag høgst uensartede organisasjoner. Skal en gi en felles samvirkelov, og spesielt om denne også skal være detaljert, vil en lett komme opp i uholdbare forhold og skape en tvangstrøye for visse grupper av samvirket. Som

eksempel på dette kan en nevne at i det forslag til samvirkelov som ble framlagt av komiteen fra 1925, er det i § 56 foreslått at den opplage nettoformue i tilfelle oppløsning, skulle anvendes til fremme av samvirkeformål eller i almenntilnyttig øyemed. Denne regel skulle gjelde for alle grupper av samvirkelag. Dette er en vanlig regel for formuens anvendelse i husholdningssamvirkelagenes vedtekter. Det framgår av samvirkelovkomiteens innstilling at de anså den foreslåtte regel som "direkte konsekvens av det kooperative grunnprinsipp at medlemmene ikke skal ha noe krav på de kapitalopplegninger som lagene foretar". En har her et tydelig eksempel på et forsøk på å overføre en regel, som har vunnet hevd for en bestemt gruppe av samvirkelag, til å omfatte alle samvirkelag. En regel som er alminnelig for en bestemt type samvirkelag blir uten videre knesatt som et almengyldig samvirkeprinsipp uten at det gjøres forsøk på å gi en teoretisk begrunnelse for dette. Det er imidlertid hva dette punkt angår, en utpreget forskjell mellom foretakssamvirket og husholdningssamvirket. Husholdningssamvirkelagene har en mer tilfeldig og fra år til år vekslende medlemstokk. Denne medlemstokk skifter også på grunn av dødsfall, det vil som regel si oppløsning av de økonomiske enheter som tidligere har vært tilsluttet samvirkelagene. Forholdet er et helt annet for foretakenes vedkommende. Foretakssamvirkelagene er bygd opp på **selvstendige** foretak. Disse foretak har en kontinuerlig virksomhet. Gardsbrukene, som er de enheter foretakssamvirket i jordbruket bygger på, er enheter som i alminnelighet består i hundreder av år. Ved sammenslåing av bruk vil andeler, tidligere knyttet til forskjellige bruk, naturlig gå over i det nye og større bruk. Fremdeles vil en kunne ha kontinuitet i leveransen til den felles underavdeling. Denne store forskjell mellom husholdningssamvirket og foretakssamvirket har samvirkelovskomiteen av 1925 fullstendig oversett. Når en i husholdningssamvirkelagene har regelen om at den opplagte kapital så å si skal sosialiseres (bli samfunnseiendom), er det en logisk konsekvens av at ^{de} enheter som har vært med å legge opp overskottet er forsvunnet når disse lagene har fungert i flere generasjoner. Både de enkelte mennesker og de enkelte husholdninger har en sterkt begrenset levetid. Foretakene derimot kan ha en meget

lang levetid. Levetiden for disse har ingen bestemt begrensning.

Det er i full overensstemmelse med samvirkelagenes økonomiske struktur og med proporsjonalitetsprinsippet at overskottet ved eventuell oppløsning fordeles på de tilsluttede foretak på grunnlag av deltakelsen. (Det vil si proporsjonalt med det som de enkelte foretak har ytet til kapitaloppleggingen). Etter den nevnte lovkomitees forslag ville foretakssamvirke lag som ikke hadde denne bestemmelse om at kapitalen ved oppløsning skulle bli samfunnseiendom, ikke ha rett til å kalle seg samvirke lag. Det er fullstendig ulogisk på denne måte å utforme generelle bestemmelser på grunnlag av en enkelt samvirkeform - nemlig husholdningsamvirke lagene. Bestemmelsene i en eventuell/ ^{felles} samvirke lov må utformes på grunnlag av en teoretisk analyse av alle de bestående samvirkeformer, og så generelt at de ikke legger noen spesiell tvangstrøye på enkelte former av samvirket som kan komme til å bety en hindring for samvirkets videre utbygging og for oppkomsten av nye hensiktsmessige samvirkeformer.

Det er en stor styrke ved framstillingen til professor Thomas Sinding i hans avhandling om husholdningssamvirket, at han så klart er merksam på dette forhold. Han uttaler bl.a.:

"Forbrukerkooperasjonen bæres frem av sine særskilte tanker, som ikke uten videre kan legges til grunn for lovgivningens regulering av andre økonomiske organisasjonsformer. Dette gjelder selv om de i mange henseender oppviser felles trekk, og derfor karakteriseres med det samme navn samvirke lag".

Det er mye som taler for at det har vært en fordel for utviklingen av samvirket i Norge at en ikke har fått en samvirke lov på et forholdsvis tidlig tidspunkt, men at utviklingen har vært ledet av de aktive samvirkefolk gjennom Selskapet for Norges Vels samvirkeutvalg, Norges Kooperative Landsforening, og ellers de store landsomfattende samvirkeorganisasjoner i grunnringene og i den siste tid Landbrukets Sentralforbund. Enkelte mener at det har vært ytterst uheldig at en hittil har manglet en samvirke lov i Norge. Den gunstige utvikling av samvirket, og de store resultater som er oppnådd, viser at dette ikke kan være tilfelle. Tvert imot er det mye som taler for at det på mange måter har vært en fordel. Når en ser på de tidligere utkast til samvirke lov, tror jeg alle vil være enige i at det

har vært en stor fordel at disse ikke er blitt vedtatt. Samvirkebevegelsen er jo ennå på mange områder bare i sin begynnelse. Det er en uendelighet av ulike typer innenfor samvirket, og ingen kan ennå med sikkerhet si hvilke typer som vil være de beste på de ulike områder. Overfor en bevegelse med en slik rivende utvikling som stadig skaper nye former, vil en mere detaljert lovgivning medføre en fare for at det hele stivner til. Det er i alle tilfelle påkrevd at det gis nødvendig spillerom for en fri utvikling av nye samvirkeformer.

En lovgivning basert på ^{en} fullstendig forståelse av samvirkets sanne økonomiske karakter, slik at det ikke blir overensstemmelse mellom den juridisk overkledning og samvirkets indre struktur, kan bli meget uheldig. En eventuell felles samvirke-lov må være så generell i sin utforming at den omfatter alle typer av samvirkelag og tillater oppkomsten av nye. Den må bygge på en klar teoretisk forståelse av den økonomiske karakter av samvirket. Skal det i en samvirke-lov gis mere detaljerte bestemmer, vil det sikker bli nødvendig å gi særbestemmelser for ulike grupper av samvirkelag. Gjennomføring av eksklusive bestemmelser som reserverer betegnelsen samvirke-lag bare for visse grupper av slike lag, er en ytterst tvilsom ordning. Alle lag som har de særdrag som er typisk for samvirket, bør kalles samvirkelag.

Utkast til en del standardbegreper for samvirket.

I gjennomgåelsen foran har en på grunnlag av den teoretiske analyse etter hvert innført en del nye begreper. En har funnet det riktig å samle disse i en egen sammenstilling. Sammenstillingen er å betrakte som et foreløpig utkast til standardterminologi for samvirket. En håper at dette utkastet kan danne grunnlag for en fruktbar diskusjon om en slik standardterminologi. De begreper som er vanlig brukt tidligere, er satt i parentes.

1. Samvirkelag: Lag som er aggregater av økonomiske enheter, felles underavdelinger for utføring av visse funksjoner for enhetene (husholdninger eller foretak), og som er organisert etter proporsjonalitetsprinsippet og yter tjenestene for enhetene til selvkost.
2. Husholdningssamvirke (forbrukersamvirke, forbrukssamvirke): Samvirkelag bygd opp av husholdninger som de primære økonomiske enheter.
3. Foretakssamvirke (produsentsamvirke, produksjonssamvirke): Samvirkelag bygd opp av foretak som de primære økonomiske enheter.
4. Samvirkeanlegg eller tekniske anlegg på samvirkebasis (samvirkeforetak): Tekniske anlegg opprettet som felles underavdelinger av økonomiske enheter og organisert som samvirkelag for utføring av visse funksjoner for enhetene.
5. Kapitalforskott (andelskapital): Penger som innbetales av de tilsluttede økonomiske enheter for finansiering av underavdelingen og virksomheten der, i form av tvungne bidrag i forbindelse med medlemskapet.
6. Forskott: (Pris, avregningspris, utbetalingspris). Den foreløpige pris som utbetales for varene i salgs- og fordelingssamvirkelegene, som første ledd i de indre regnskapsmessige avregninger.
7. Eterskott (deltakerutbytte): Penger som utbetales til de tilsluttede økonomiske enheter ved regnskapsperiodens slutt som annet ledd i de indre regnskapsmessige avregninger.
8. Fast forrentning av kapitalforskott (kapitalutbytte): Den faste årlige forretning av kapitalforskottene, som tredje ledd i de indre regnskapsmessige avregninger.